

የኢትዮጵያ ጠበቆች የሕግ መጽሔት ETHIOPIAN BAR REVIEW

መግቢያ 1 ቁ. 2
Vol. 1 No. 2

የካቲት 1999
February 2007

በዚህ አትም

IN THIS ISSUE

ጽሑፎች ARTICLES

በማስረጃ ሕግ የአስተያየት ማስረጃ ደንብ

ዮሐንስ ገሩይ

The New Law for Protection of Trademarks in Ethiopia:
Notes on Civil Remedies

Tamrat Kidanemariam Domenico

The Legal Regime Governing Arbitration In Ethiopia:
A Synopsis

Tilahun Teshome

የፍርድ ጉዳዮች CASE REPORTS

የኢትዮጵያ ጠበቆች የሕግ መጽሔት

ETHIOPIAN BAR REVIEW

በኢትዮጵያ ጠበቆች ማኅበር በዓመት ሁለት ጊዜ የሚታተም
Published twice annually by the Ethiopian Bar Association

የአርትኦት ቦርድ አባላት
EDITORIAL BOARD

ታምሩ ወንድምአገኘሁ ሰብሳቢ
Tamiru Wondimagegenehu, Chairman

ዮሐንስ ኅሩይ
Yohannes Heroui

ጥላሁን ተሾመ
Tilahun Teshome

አወል ሰኢድ
Awel Seid

ሐረገወይን አሸናፊ
Haregewein Ashenafi

ዋና አዘጋጅ
CHIEF EDITOR
ዮሐንስ ኅሩይ
Yohannes Heroui

ፀሐፊ
SECRETARY
ቤተልሔም መርን
Bethlehem Merin

በለማገኛውም አስፈላጊ ጉዳይ፣ ለዋናው አዘጋጅ፣ የኢትዮጵያ ጠበቆች የሕግ መጽሔት፣ መ.ሣ.ቁ. 700 አዲስ አበባ፣ ኢትዮጵያ e-mail: eba@telecom.net.et ብላችሁ ጻፉልን።

ማ ው ጫ
TABLE OF CONTENTS

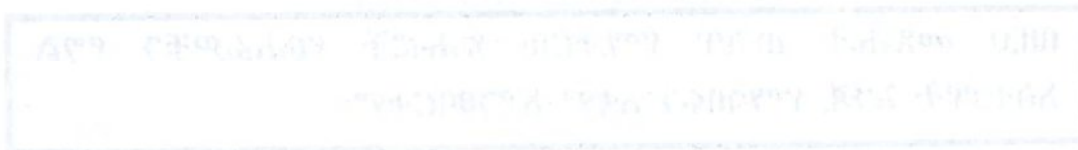
	ገጽ Page
በማስረጃ ሕግ የአስተያየት ማስረጃ ደንብ	1
የተጠቀሱ ፍርዶች	69
Abstract of Amharic Text	91
Headnotes of Cases Reported	93
 The New Law for Protection of Trademarks in Ethiopia: Notes on Civil Remedies	 97
 The Legal Regime Governing Arbitration In Ethiopia: A Synopsis	 117
 የፍርዶች አምድ (Judgments Column)	 141
ወለተማካሌል ዮሴፍ ሃ አዛላች ነጋሽ አገሌ ሃ ዐቃቤ ሕግ አማረ ወዳጆ እና ሌሎችም ሃ ሽፈራው ብዙኑህ እና ሌሎችም	
Headnotes of Judgments	163

NOTE FROM THE EDITOR

The Ethiopian Bar Review is a bi-annual publication of the Ethiopian Bar Association. The Editorial Board welcomes Articles written in English, whether with or without an Amharic translation. All communications and inquiries are to be addressed to:

The Editor
Ethiopian Bar Review
P. O. Box 700
e-mail: eba@telecom.net.et

NOTE FROM THE EDITOR

በዚህ መጽሔት ውስጥ የሚቀርቡ ጽሑፎች የፀሐፊዎቹን የግል
አስተያየት እንጂ የማንበሩን አቋም አያንፀባርቁም፡፡

የፍ.ብ.ሕ.ቁ.	የፍትሕ ብሔር ሕግ ቁጥር
የፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ.	የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁጥር
የን.ሕ.ቁ.	የንግድ ሕግ ቁጥር
የወ.መ.ሕ.ቁ.	የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር
የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ.	የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ሥነ ሥርዓት ቁጥር
የፍ.ብ.መ.ቁ.	የፍትሕ ብሔር መዝገብ ቁጥር
የፍ.ብ.ይ.መ.ቁ.	የፍትሕ ብሔር ይግባኝ መዝገብ ቁጥር
የወ.ይ.መ.ቁ.	የወንጀል ይግባኝ መዝገብ ቁጥር
አ.ቁ.	አዋጅ ቁጥር

LIST OF ABBREVIATIONS

Art.	Article (of Codes)
C.C.	Civil Code
Com.C.	Commercial Code
C.Pro.C.	Civil Procedure Code
P.C.	Penal Code
Cr.Pro.C.	Criminal Procedure Code
C.F.No.	Civil Cases File Numbers
C.App.F.No.	Civil Appeal Cases File Number
Cr.App.F.No.	Criminal Appeal Cases File Number
Proc.	Proclamation

በማስረጃ ሕግ የአስተያየት ማስረጃ ደንብ

በዮሐንስ ኅሩይ*

1. መ ግ ቢ ያ

1.1. አጠቃላይ

በአጭር አገላለጽ የማስረጃ ሕግ ሲባል በአንድ የክስ ሂደት ውስጥ መረጋገጥ ያለባቸው ኩነቶች የትኞቹ እንደሆኑና እነዚህንም ኩነቶች ለማረጋገጥ ሊቀርቡ የሚችሉት ማስረጃዎች ምን ምን ዓይነት ማስረጃዎች እንደሆኑ የሚወስኑ ደንቦችን ያቀፈ ሕግ ነው፡፡¹ ኩነት ማለት ደግሞ የሰው ልጅ በሕዋሳቶቹ በመጠቀም ሊደርስበት ወይም ሊገነዘበው የሚችል ማናቸውም ነገር ወይም የነገሮች ሁኔታ ወይም በነገሮች መካከል ያለው የእርስ በእርስ ዝምድናና ግንኙነት ሲሆን በሰው ልጅ ሊጨበጥ የሚችል ከሆነ የአዕምሮ ሁኔታንም ይጨምራል፡፡² በእንግሊዝኛ “fact” የሚባለው ነው፡፡

አንድን ኩነት ለማረጋገጥ የሚቀርቡ ማስረጃዎችን በይዘት ሳይሆን በቅርጽ በሁለት መክፈል ይቻላል፡፡ እነዚህም፣ በምስክሮች አንደበት የሚነገር የቃል ማስረጃ እና (2) ገላጭ ማስረጃ (demonstrative evidence) በመባል የሚታወቁት ናቸው፡፡ ሁለተኛው ከቃል ማስረጃ ውጭ ያሉትን ግዝፈት ያላቸውን ነገሮች ሁሉ የሚያጠቃልል ነው፡፡ በተለይም በወንጀል ጉዳዮች፣ ከቃል ማስረጃ ውጭ ባሉ ማስረጃዎች ብቻ ወይም የቃል ማስረጃ ሳይታከልባቸው የሚቀርቡ ጉዳዮች ጥቂቶች ናቸው፡፡³ ስለዚህም፣ የቃል ማስረጃ በክስ ሂደት ውስጥ ጉልህ ሥፍራ አለው፡፡

የቃል ማስረጃ ሁልጊዜም ቢሆን “ቀጥተኛ” መሆን አለበት፡፡ ቀጥተኛ ማለት በአገራችን “ማን ይናገር የነበረ፣ ማን ያርዳ የቀበረ” እንዲሉ፡፡

* ቀድሞ የጠቅላይ ፍ/ቤት ሰብሳቢ ዳኛና ረዳት የሕግ ፕሮፌሰር (አ.አ.ዩ.)፡፡

¹ See, for eg., Richard May, Criminal Evidence, (Third Edition), p.3, Sweet & Maxwell (1995)

² See, Indian Evidence Act of 1872, sec. 2; also, Draft Evidence Rules of Ethiopia of 1959, Art. 3 እና የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. የ1996 የማስረጃ ሕግ (የመጀመሪያ ረቂቅ) አንቀጽ 3(ሠ)፡፡

³ R. May, op. cit., p.3.

- (ሀ) ጉዳዩ በዓይን የሚታይ ኩነትን የሚመለከት ከሆነ በጉዳዩ ላይ የምስክርነት ቃል ሊሰጥ የሚችለው ኩነቱን በዐይኔ ተመልክቼዋለሁ የሚል ሰው ብቻ ነው፤
- (ለ) ጉዳዩ በጀሮ የሚደመጥ ኩነትን የሚመለከት ከሆነ በጉዳዩ ላይ የምስክርነት ቃል ሊሰጥ የሚችለው ሲነገር ባደመጠው/በሰማው ሰው ብቻ ነው፤
- (ሐ) ጉዳዩ በቀሪዎቹ በሰበቱ የሰው ልጅ ሕዋሳት፣ ማለትም በማሽተት፣ በመንካት ወይም በመቅመስ፣ የሚደረስበት ከሆነ በጉዳዩ ላይ የምስክርነት ቃል ሊሰጥ የሚችለው ኩነቱን በእነዚህ ሕዋሳቶች በቀጥታ በመጠቀም ደርሼበታለሁ በሚል ሰው አማካይነት ብቻ ነው።⁴

ይህ የማስረጃ ሕግ ዐቢይ ድንጋጌ በውስጡ እርስ በርስ ዝምድና ያላቸው ሁለት ደንቦችን ያቀፈ ወይም ለእነዚህ ምንጭ የሆነ ነው።⁵ እነዚህም፣ አንደኛው “የስሚ ስሚ ማስረጃ ደንብ” (Hearsay Rule) እየተባለ የሚጠራው ደንብ ሲሆን ሁለተኛው ደግሞ “የአስተያየት ማስረጃ ደንብ” (Opinion Evidence Rule) በመባል የሚታወቀው ነው።

የስሚ ስሚ ማስረጃ ደንብ በማስረጃ ሕግ ውስጥ የታወቀና በይዘቱም ስፋት ያለው ክፍል ነው። ፕሮፌሰር ዊግሞር እንዳሉትም ይህ ደንብ ከ“እማኝ ዳኞች ሥርዓት” (jury system) ለጥቆ የኮመን ሎው የሕግ ሥርዓት ለዓለም የሥነ ሥርዓት ሕጎች ያበረከተው ታላቁ አስተዋጽኦ ተብሎ የሚቆጠር ነው።⁶ ስለዚህ ደንብ በአጭሩ በምሳሌ ለማስረጃ፣ አቶ አበበ አቶ ከበደን በጩቤ ወግቶ ገድሎታል ተብሎ በቀረበ የወንጀል ጉዳይ አቶ ዘነበ ፍርድ ቤት ቀርቦ “አቶ አየለ የተባለው ንደኛዬ አቶ አበበ አቶ ከበደን በጩቤ ሲወጋው አይቻለሁ ብሎ ነግሮኛል” ወይም አይቻለሁ በማለት “ደብዳቤ ጽፎልኛል” ብሎ ቢመሰክር ይህ ዓይነቱ ማስረጃ “የስሚ ስሚ ማስረጃ” ይባላል።⁷ የስሚ ስሚ ማስረጃ ደንብ የሚባለውም ይህን የመሰለው ማስረጃ ሁሉ እንዳይቀርብ

⁴ Indian Evidence Act, sec. 60. Draft Evidence Rules, Art. 52 እና የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. የማስረጃ ሕግ ረቂቅ፣ አንቀጽ 52 ይመልከቱ። በእንግሊዝ ሕግ “ቀጥተኛ ማስረጃ” (direct evidence) የሚባለውን የሚጠቀሙበት “የአካባቢ ማስረጃ” (circumstantial evidence) እየተባለ ከሚጠራው ጋር ለመለየት ነው። በሕንድና በእኛም ረቂቅ ሕጎች የምንጠቀምበት ግን ከ“ስሚ ስሚ ማስረጃ” ለመለየትና አርጂናል መሆን እንዳለበት ለማመልከት ነው። ስለዚህ ማስረጃው “የአካባቢ ማስረጃ” ቢሆንም ምስክር ሆኖ ሊቀረብ የሚችለው ኩነቱን በቀጥታ ያየውና የተገነዘበው ሰው ነው። M. Monir, Principles and Digest of the Law of Evidence, Vol. I, p. 759, University Book Agency, Allahabad (1986) ይመልከቱ።

⁵ See, for eg., Cross & Tapper on Evidence, Ninth Edition, p.513, Butterworths (1999).

⁶ Wigmore on Evidence, Vol. 5 (Chad, Rev.), p.28.

⁷ V.B Raja, Commentaries on the Indian Evidence Act of 1872, Vol. 1, p. 54, Eastern Book Company (1962).

የሚከለክል ደንብ ነው። ምክንያቱም ኩነቱ ሲፈጸም ምስክሩ ራሱ በቀጥታ ያላየው በስማ በሰው የደረሰበት በመሆኑ ነው። ይህ ደንብ ካስፈለገባቸው ምክንያቶች ዋነኞቹም፤

1. ከአንዱ ወደ ሌላው የሚተላለፍ ቃል እየተቆረጠ፤ እየተቀጠለበትና እየተጋነነ ሊሄድ ስለሚችል በዚያው መጠን እምነት ሊጣልበት የሚችል አይደለም። በእኛም ብሂል ከአፍ ከወጣ አፋፍ ይባላል።
2. በመሐላ ተደግፎ ያልተሰጠና እንዲሁም መስቀለኛ ጥያቄ ቀርቦበት ያልተፈተነ የምስክርነት ቃል አስተማማኝነቱ አጠራጣሪ ነው።
3. የስሜ ስሜ ማስረጃ እንዲቀርብ በር ከክፈትን በመቶ የሚቆጠሩ ሰዎች “ስምቻለሁ” በማለት የሚነግሩንን መቀበላችን ነው። ይህም በአንድ ወገን የክሱን ሂደት የሚያጓትት ሁኔታ የሚፈጥር ሲሆን ከዚህም በከፋ መልኩ ማስረጃ ለመፈብረክና ሐቁን ለማጣመም ዕድል ይከፍታል።⁸

የአስተያየት ማስረጃ ደንብ የሚባለው ሁለተኛው ደግሞ በዚህ የቃል ምስክርነት በግል ዕውቀት ወይም በግል አስተውሎት (personal observation) ላይ የተመሠረተ መሆኑን አለበት በሚለው በስሜ ስሜ ማስረጃ ደንብ ላይ ሌላ ደንብ የሚያክል ነው። በዚህም ደንብ መሠረት አንድ ምስክር ፍርድ ቤት ቀርቦ ቃሉን በሚሰጥበት ጊዜ መግለጽ ያለበት ስላየው፤ ስለሰማው ወይም በሕዋሳቶቹ አማካይነት ስለተገነዘበው ነገር ብቻ እንጂ ከዚህ አልፎ ስለኩነቱ የደረሰበትን አስተያየት ወይም መደምደሚያ (conclusion) ሊያክል አይፈቀድለትም፤ ኩነቶችን መዘናተገበው ድምዳሜ ወይም አስተያየት ላይ መድረስ የዳኝነት ተግባር ነው።

ቀላል ምሳሌ ለመስጠት ያህል፤ በአንድ የግድያ ወንጀል አንድ ምስክር፤ “አቶ አበበ አቶ ከበደን በሽጉጥ ተኩሶ ሲመታው አይቻለሁ” ወይም “በአቶ ከበደ ላይ ሲተኩስበት አይቻለሁ” ወይም “በጩቤ ሲወጋው አይቻለሁ” ብሎ መመስከር እንጂ “አቶ ከበደን የገደለው አቶ አበበ ነው” ብሎ እንዲመሰክር ሊፈቀድለት አይገባም። ምክንያቱም፤ አቶ ከበደን የገደለው አቶ አበበ መሆኑን ድምዳሜ ወይም አስተያየት ላይ መድረስ፤ ማለትም ለአቶ ከበደ ሞት ምክንያቱ በአቶ አበበ የተተኮሰው ጥይት መሆኑን አመዛዝኖ አስተያየት ላይ መድረስ፤ የፍርድ ቤቱ ብቸኛ ኃላፊነት ነው። በተመሳሳይ ሁኔታ፤ አንድ የትራፊክ አደጋ ሲፈጸም በሥፈራው የነበረ የዐይን ምስክር ያየውን በትክክል መግለጽ እንጂ “ተከላሽ በአደገኛ ሁኔታ ያሸከረክር ነበር” ወይም “ጥፋተኛው ተከላሽ ነው” ወይም “ተከላሹ ሆኖ ብሎ ወይም በቸልተኝነት ያደረገው ነው” ብሎ መመስከር አይፈቀድለትም፤ አስተያየት እንደ መስጠት የሚቆጠር

⁸ Ibid at, p. 537; also R. May, op. cit., pp. 157 - 158.

ነው።⁹ እነዚህን የጠቀስነው በዚህ ደረጃ ቀላል ምሳሌ ለመስጠት ያህል እንጂ ወደፊት እንደምናየው “የአስተያየት ማስረጃ” ሲባል አድማሱ ሰፊ ነው። የአስተያየት ማስረጃ ደንብ ካስፈለገበት ምክንያቶች ዋነኞቹ፡-

1. የምስክሩ አስተያየት ትርፍ ነገር ስለሆነ አግባብነት (Relevancy) የለውም። ምስክሩ አንድ ድርጊት (ኩነት) ሲፈጸም የተመለከተ እንደመሆኑ የተፈለገውም (ተልዕኮው) እውነቱ ላይ ለመድረስ ስለዚህ ስለተገነዘበው ነገር በትክክል እንዲገልጽ ነው። ስለዚህም እማኝ (ነቃሽ) እንጂ ተቺና ፈራጅ ባለመሆኑ የሚሰጠው አስተያየት አግባብነት የለውም።
2. ማስረጃን መዝና ስለሚያስከትለው ውጤት አስተያየት ወይም ድምዳሜ ላይ መድረስ የዳኝነት ተግባር ነው። የምስክሮች አስተያየት “ይህን አምባ ሊወረው አይገባም”፣ በዳኝነቱም ተግባር ላይ ተጽዕኖ ሊያሳድር ይችላል።¹⁰

የአስተያየት ማስረጃ ደንብ መሠረቱና በዚህም ደንብና የስሜ ስሜ ማስረጃ ደንብ እየተባለ በሚጠራው ደንብ መካከል ያለው ዝምድናና ልዩነት ባጭሩ ይህን ሲመስል ይህን በሁለቱ ደንቦች መካከል ያለውን ግንኙነት ማወቁ ጠቃሚም አስፈላጊም የሚሆንበትን ምክንያት ወደፊት በበለጠ እንረዳለን።¹¹

1.2. የደንቡ ታሪካዊ አመጣጥ

የአስተያየት ማስረጃ ደንብን ጥንተ ነገር (ታሪካዊ አመጣጥ) ስንመለከት፣ ቀደም ሲል የነበረ ደንብንና ሥርዓትን፣ አንድም የቋንቋ አጠቃቀም ዘዴን፣ ጠንቅቆ ያለመረዳት ስሕተት የወለደው ደንብ እንደሆነ ሊቃውንት ይናገራሉ።¹² ይህን እንደምነው ቢሉ፣ ከ18ኛው ምዕተ ዓመት መገባደጃ በፊት ይህ ደንብ በእንግሊዝ አገር (በከመን ሎው) አሁን ባለው ይዘቱ አይታወቅም ነበር። ከዚህ ዘመን በፊት የነበረው ደንብ ምስክሮች በምስክርነት ቃላቸው ላይ “አስተያየት” እንዳያክሉ የሚከለክል ቢሆንም ይከለክል የነበረው መላ ምትን፣ የግል አስተሳሰብና ዕምነትን ወይም በ“ይሆናል” የሚነገር ነገርን ነበር።¹³ በሌላ አነጋገር፣ እንደ ፕሮፌሰር ዊግሞር አገላለጽ፣ ደንቡ የሚያዝዘው “the witness must speak as a knower, not merely as a guessor” በማለት ነበር።¹⁴ ይህም፣ ምስክሩ ስለነገሩ የሚያውቅ እንጂ ገና ለገና በይሆናል የሚናገር መሆን የለበትም፣ እንደ ማለት ነው።

⁹ V.B. Raja, op. cit., p.541 and R. May, op cit., pp 157 - 158.

¹⁰ Christopher B. Muller and Laird C. Kirkpatrick, Evidence Under The Rules: Text, Cases and Problems, Third Edition, p. 688, Aspen Law & Business (1996).

¹¹ ከታች ከገጽ 31 እስከ ገጽ 38 ይመልከቱ።

¹² See, 7 Wigmore, § 1917, pp. 1- 3.

¹³ Ibid. at, p. 2.

¹⁴ Id.

የዚያን ዘመን ቋንቋም ቢሆን “አስተያየት” ለሚለው ቃል የሚሰጠው ፍቺ ቀደም ሲል ከተገለጸው ጋር የሚስማማ ነው። የመጀመሪያው የእንግሊዝኛ መዝገበ ቃላት አላዲ ዶክተር ሳሙኤል ጆንሰን “አስተያየት” የሚለውን ቃል የሚተረጎሙት “Persuasion of the mind without proof of certain knowledge... sentiments, judgment, notion (እርግጠኛ በሆነ ዕውቀት ላይ ያልተመሠረተ አስተሳሰብ... ስሜት፣ ውሳኔ፣ በስሜት ላይ የተመሠረተ ሀሳብ) በማለት እንጂ በጽኑ ምክንያት ላይ የተመሠረተን አስተሳሰብ (reasoned conclusion) የሚጨምር ተደርጎ አይቆጠርም።¹⁵ እንግሊዝ የቀድሞው ሕግ ይከለክል የነበረው፣ ጉዳዩ የመሬት ክርክርን የሚመለከት ነው ቢሉ ስለመሬቱ፣ ስለሽያጭ ነው ቢሉ ስለተሸጠው ዕቃና ስለድርድሩ፣ ጠብና አምቧጋሮን የሚመለከት ነው ቢሉ ስለጠቡና መንስኤው አንዳችም ዕውቀትና ትስስር ሳይኖር በመላ ምትና በይሆናል የሚሰጠውን አስተያየት እንጂ በጅምላ ማናቸውንም አስተያየት አልነበረም። ይህም ማለት ደንቡ ይከለክል የነበረው ከስሜ ስሜ ማስረጃ ደንብ ጋር በሚስማማ ሁኔታ “ቀጥተኛ” በሆነ ዕውቀት ላይ ያልተመሠረተን አስተያየት እንጂ ለብቻው ራሱን ችሎ የቆመ የአስተያየት ማስረጃ ደንብ የሚያቋቁም አልነበረም።¹⁶ እንግሊዝ ደንቡ የቀደመን ሥርዓት ጠንቅቆ ያለመረዳት የወለደው ደንብ ነው ስንል ከላይ በአጭሩ የገለጽነውን ማለታችን ነው።

የአስተያየት ማስረጃ ደንብ አሁን ባለው ይዘቱ ፀንቶ እንዲቆይ ሌላው ምክንያት የሆነው ደግሞ በተለይ ከ18ኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ ዓመታት ወዲህ ስለ አንድ ድርጊት በግል አስተውሎት ላይ የተመሰረተ ዕውቀት ባይኖራቸውም ሳይንሳዊ የሆኑ ልዩ ዕውቀት የሚጠይቁ ጉዳዮችን በሚመለከት በሙያው የተካኑ ጠበብት ቀርበው አስተያየታቸውን ሊሰጡ ይችላሉ የሚለው መሠረተ ሀሳብ ተቀባይነት እያገኘ መምጣት ነው።¹⁷ በጊዜው አጋጥመው የነበሩ ቀደም ያሉትን አንዳንድ ጉዳዮች (cases) በመጥቀስ መሠረተ ሀሳቡ እንዴት እውቅና እየተቸረው እንደመጣ በምሳሌ ለማስረዳት፤ እ.ኤ.አ. በ1353 በቀረበ አንድ የድብደባ ወንጀል ጉዳይ በተገኘው ላይ የደረሰውን ጉዳት ችሎቱ ራሱ ተመልክቶት ከባድ (mayhem) ወይም ቀላል የአካል ጉዳት መሆኑን ለመለየት ስላዳገተው በለንደን ከተማ የታወቁ የቀዶ ጥገና ሐኪሞች ቀርበው አስተያየታቸውን እንዲሰጡ ሕግ አስከባሪው ምስለኔ (sheriff) መጥሪያ እንዲላክላቸው እንዲያደርግ ፍርድ ቤቱ ትዕዛዝ አስተላልፏል።¹⁸

¹⁵ See, Ronald Joseph Delisle, Evidence: Principles and Problems, Fifth Edition, pp. 613 - 14, Student Edition, Carswell (1999).

¹⁶ Wigmore, op. cit., p. 3.

¹⁷ Ibid, at p. 5; see also, Mueller and Kirkpatrick, op. cit., pp. 687 - 88, and R. J. Delisle, op. cit., pp. 614 - 15.

¹⁸ Prof. James Bradley Thayer, as quoted in Wigmore, Ibid, at p. 3. በጥንቱ ኮመን ሎው “mayhem” (ከባድ የአካል ጉዳት) ሲባል ሚሊታሪ (ወታደራዊ) ትርጉም ነበረው። መመዘኛው፣ በግል ተበዳይ ላይ የደረሰበት ጉዳት ራሱን ለመከላከል መልሶም ለማጥቃት ያስችለዋል? የሚል ስለነበር ለዳኞችም ቀላል ያለ ነበር ለማለት ይቻላል። Black's Law Dictionary, Centennial Edition ይመልከቱ።

እንዲሁም፤ እ.ኤ.አ. በ1443 በቀረበ አንድ ጉዳይ፤ ተከላሽ 5 ፓውንድ የማመዝን ንፁህ ወርቅ (በላቲን “puri auri”) ለመክፈል ውል ገብቶ ነበር። ፍርድ ቤቱም የላቲን ቃል እንዲብራራለት የሰዋሰው ሊቃውንት ቀርበው “ንፁህ” (fine) ለሚለው ቃል የላቲን ትርጉሙ ምን እንደሆነ ምክር (አስተያየት) እንዲሰጡ አድርጓል፤ ሊቃውንቱ ግን አልሆነላቸውም።¹⁹ ቀረብ ወዳለው ዘመን ስንመጣ፤ እ.ኤ.አ. በ1619 ዓ.ም. በቀረበ አንድ ጉዳይ፤ ልጅ ነች የተባለችው ኤልሳቤፕ፤ የተወለደችው ጄንዋሪ 5 ቀን 1611 ዓ.ም. ሲሆን አባት ነው የተባለው ኤድመንድ አንድሩውስ የሞተው ማርች 23 ቀን 1610 ዓ.ም. ነው። ይህ እንግዲህ ልጅ ከመወለዱ ከ287 ቀናት በፊት መሆኑ ነው። በጉዳዩም ላይ በርካታ ሐኪሞች ቀርበው ሁሉም በአንድ ድምጽ ልጁ ልትሆን እንደምትችል ከነሳይንሳዊ ምክንያቱ አረጋግጠው መሰከሩ። ፍርድ ቤቱም የእነርሱን አስተያየት በመቀበል የተሰየሙት እማኝ ዳኞች ጉዳዩን በሚወስኑበት ጊዜ ምንም እንኳን ኤልሳቤፕ የተወለደችው አባቷ ነው የተባለው ሰው ከሞተ ከ287 ቀናት በኋላ ቢሆንም በእርግጥም ልጁ ልትሆን እንደምትችል ግንዛቤ ውስጥ እንዲያስገቡ መመሪያ ሰጥቷል።²⁰

እንግዲህ የልዩ አዋቂ ምስክሮች አስተያየት አስፈላጊነት ከላይ ባጭሩ በተገለጸው አኳኋን ቀስ በቀስ እየዳበረ መጥቶ በ1800 ዓ.ም. መገባደጃ ላይ አጠቃላይ ዕውቅና በማግኘቱ የቀድሞው ደንብ ይህንኑ አዲስ ሁኔታ ማቀፍ እንዲችል ተደርጎ መሻሻል ስለነበረበት ልዩ አዋቂዎች የሚሰጡት አስተያየት የደንቡ አንዱ ተስናን (exception) ሆኖ እንዲቆጠር ተደርጓል። ይህም በፈንታው የቀድሞው ደንብ የበለጠ ሥር እንዲሰድ ተጨማሪ ምክንያት ሆኗል።²¹ ከዚህም በላይ ተስናኑ በልዩነት ላይ የተመሠረተ በመሆኑ ከዚህን ጊዜ ጀምሮ ስለአስተያየት ማስረጃ በሚወሰንበት ጊዜ ሁሉ ምስክሮችን፤ (1) ጨዋ ምስክር²²፤ (2) ልዩ አዋቂ ምስክር፤ በሚል በሁለት ጎራ ከፍሎ ማየት አስፈላጊም የተለመደም ሆኖአል።

የደንቡ ታሪካዊ አመጣጥ ከላይ የገለጽነውን ሲመስል፤ ከዚህ በማያያዝ ከላይ በተገለጸው መልኩ ምስክሮችን በሁለት ጎራ በመክፈል የደንቡን ዝርዝር ይዘት ተራ በተራ ለማብራራት እንሞክራለን።

¹⁹ Id.

²⁰ Alsop v Bowtrell, Jac. 541, as quoted in Wigmore, *ibid.* at, p.3.

²¹ Wigmore, *ibid.* at p. 5; see also, Mueller and Kirkpatrick, *op. cit.*, p. 687, and R.S. Delisle, *op. cit.*, p. 615.

²² ይህ ቃል ለምን እንደተመረጠ በዚህ ጽሑፍ በስተመጨረሻው ላይ ያለውን “የቃላት ፍቺ” ይመልከቱ።

2. ጨዋ ምስክሮች

2.1. አጠቃላይ

የአስተያየት ደንብን ለመረዳት አስቸጋሪ ከሚያደርጉት ይዘቶቹ አንዱ “አስተያየት” የሚለው ቃል ትርጉም ነው። በማስረጃ ሕግ፣ “አስተያየት” ማለት “ከአንድ ዕውን ከሆነ (ከታወቀ) ወይም ከታመነበት ነገር (ከ-ነት) በመነሳት በተፈጥሮ በተቸረን ብልህነትና የማመዛዘን ችሎታ (reason and logic) በመታገዝ ከዚህ ጋር የቅርብ ቁርኝት ያለው ሌላ ነገር ሊከሰትና ዕውን ሊሆን እንደሚችል የምንወስደው ግምት (inference)” ማለት ነው። በአጭሩ ሲቀመጥ፣ በአሁኑ ወቅት ትርጉሙ ይህን ይመስላል ለማለት እንችላለን።²³

ከይዘቱ ግልጽ እንደሚሆነው፣ ይህ ትርጉምም ቢሆን “ከ-ነት” (fact) ወይም “ዕውቀት” (knowledge) የሚለውን በአንድ ወገን፣ “አስተያየት” (opinion) ወይም “ግምት” (inference) የሚለውን ደግሞ በሌላ ወገን አስቀምጦ የሚያነጻጽር ነው። ምንም እንኳን በተለምዶ አነጋገር “ከ-ነትን” ለነቢ-ብ ለገቢር (ተጨባጭነት ያለው) ወይም እርግጠኝነት ላለው፣ “አስተያየትን” ወይም “ግምትን” ደግሞ ለሐልዮ (ረቂቅ ለሆነ) ወይም ሙሉ በሙሉ አስተማማኝ ላልሆነ ነገር በመጠቀም በሁለቱ መካከል ልዩነት የምናደርግ ቢሆንም²⁴ እንደ ዕውነቱ ከሆነ ግን በሁለቱ መካከል ድንበር አለ ቢባል እንኳ ድንበሩ በጣም የላላ ነው። ሳይንሳዊነቱም እንዲሁ አጠራጣሪ ነው፤ ምክንያቱም “ከ-ነት” እና “አስተያየት” ብለን የምንጠራቸው ሁለቱም የአዕምሮ ተግባር (mental process) ውጤቶች ናቸው።²⁵ ፕሮፌሰር ማኮርሚክ እንዳሉትም፡-

“... These is no conceivable statement, however specific, detailed and factual , that is not in some measure the product of inference and reflection as well as observation and memory.”²⁶

²³ Cross & Tapper, op. cit. p. 511., see also, 7 Wigmore op. cit., p. 45 and the definition of “Inference” and “opinion” in Black's Law Dictionary. የሕንጻው ሆነ የእኛ ረቂቅ የማስረጃ ሕጎች ለቃሉ ትርጉም አላስቀመጡለትም።

²⁴ በዚህ ረገድ አዘውትሮ የሚጠቀሰው አብነት ያለው ጽሑፍ በሁለቱ መካከል ያለውን ልዩነት ሲገልጽ እንደሚከተለው ያስቀምጠዋል። “...The essential idea of opinion seems to be that it is a matter about which doubt can reasonably exist, as to which two persons can without absurdity think differently. The existence of an object before the eyes of two persons would not be a matter of opinion, nor would it be a matter of opinion that twice two are four. But when testimony is divided, or uncertain, the existence of a fact may become doubtful, and, therefore, a matter of opinion.” Sir George Cornewall Lewis, Influence of Authority in Matters of Opinion (1849), as quoted in Wigmore, Vol. 7, sec. 1919, p.15.

²⁵ Wigmore, Ibid. at, p.15; see also, R.J. Delisle, op. cit., p. 616.

²⁶ McCormick, Evidence, 2nd. ed., p.23.

ስለዚህ በሁለቱ መካከል ልዩነት አለ ቢባል እንኳን ልዩነቱ የመጠን እንጂ የዓይነት አይደለም፡፡²⁷ ከዚህም የተነሳ ደንቡን በጥብቅ ሥራ ላይ እናውል ቢባል ችግር ማስከተሉ አይቀርም፡፡ በክስ ሂደት ውስጥ ሊያስከትል የሚችለውንም ችግር በተሻለ ለመረዳት የሚከተለውን እንደ ተምሳሌት ሆኖ የቀረበ ጉዳይ (hypothetical case) እንመልከት፡፡²⁸

“የጠበቃው ጥያቄ ከዚህ በኋላ ምን ተፈጸመ?”

የምስክሩ መልስ የተገጨው መኪና ውስጥ የነበረችው ሴትዋ ከመኪናዋ ውስጥ እየተንገዳገደች ወጣችና (stumbled out) ራሷን ስታ ወደቀች (fell in a faint)፡፡

ተከላካይ ጠበቃ የምስክሩ አስተያየቶች ከመዝገቡ ውስጥ እንዲሠረዙልኝ አመለክታለሁ፡፡ ኩነቶቹን (የሆነውን ነገር) ብቻ ይግለጽ፡፡

ፍርድ ቤቱ ይሠረዙ፡፡ እማኝ ዳኞች (jury) ይህን መልስ እንዳልተሰጠ አድርጋችሁ ቁጠሩት፡፡ [ለምስክሩ] መግለጽ ያለብህ ኩነቶችን ብቻ እንጂ ስለነርሱ የደረሰክበትን መደምደሚያ አይደለም፡፡ የትኛው መኪና እንደተገጨ፤ የማን መኪና እንደሆነ፤ ሴትዋ ከመኪናው ውስጥ እንዴት እንደወጣችና በእውነትም ወድቃ ከሆነ ከምን ምክንያት የተነሳ እንደወደቀች አስተያየትህን መስጠት የለብህም፡፡ ኩነቶችን ብቻ ነው መግለጽ ያለብህ፡፡

እንግዲህ በ“ኩነት” እና “አስተያየት” መካከል ያለው ድንበር ምን ያህል የሳሳ መሆኑንና አንድ ምስክርም በፍርድ ቤቱ “አስተያየቶች” ተብለው (ከሥር የተሠረዙት) የተቆጠሩትን ሳያክልበት (ሳይቀላቅልበት) ያየውን ነገር እሱ በትክክል ይገልጻል ባለው መልኩ ለመግለጽ እንዴት አስቸጋሪ ሊሆንበት እንደሚችል ይህ ከላይ የሠፈረው ጥሩ ምሳሌ ይሆናል፡፡ ከዚህም ባሕርይ የተነሳ፤ በተለይም በእንግሊዝ አገር፤²⁹ ደንቡ በሥራ ላይ በሚውልበት ጊዜ በደረቁ ሳይሆን ላላ አድርጎ በመተርጎም ስለሚመሰክሩበት ጉዳይ የግል ዕውቀት ያላቸው ጨዋ ምስክሮች የተወሰኑ ጉዳዮችን (ነገሮችን) በሚመለከት አስተያየታቸውን ጭምር እንዲሰጡ መፍቀድ ከረጅም ጊዜ ጀምሮ የተለመደ አሠራር ሆኖ

²⁷ Mueller and Kirkpatrick, op. cit., p. 688.

²⁸ King & Pillinger, *Opinion Evidence in Illinois* (1942), p. 1, as quoted in R.J. Delisle, op. cit., pp. 612-13.

²⁹ ኢ.ኤ.ኤ. 1975 ዓ.ም. “የፌዴራል የማስረጃ ደንቦች” (Federal Rules of Evidence) የተባሉት የተጠቃሰሉ ሕጎች እስከወጡ ድረስ በአሜሪካ በአብዛኛው ግዛቶች ሕጉን አጥብቆ የመተርጎም ልምድና አሠራር ሰፍኖ እንደነበር ፀሐፍት ይስማማሉ፡፡ ከላይ የጠቀስነውም ተምሳሌት ይህንኑ የሚያንፀባርቅ ነው፡፡

ቆይቶአል።³⁰ በሌላ አነጋገር፤ የደንቡ ሌላኛው ተስናን ሆኖ መቆጠር ከጀመረ ውሎ አድሮአል ማለት ነው። ከዚህ ቀጥለን እነዚህ ጨዋ ምስክሮች አስተያየት ሊሰጡባቸው የሚችሉ ጉዳዮች ምን ምን ነገሮችን እንደሚያቅፉ እንመለከታለን።

2.2. ጨዋ ምስክሮች አስተያየት ሊሰጡባቸው የሚችሉ ነገሮች (matters)

ጨዋ ምስክሮች አስተያየት ሊሰጡባቸው የሚችሉ ነገሮች ሶስት መለያ ባሕርያት አሏቸው። እነዚህም፤ አንደኛ፤ ሁሉም የተወሳሰቡ ክስተቶችን የሚመለከቱ ነገሮች ናቸው። ሁለተኛ፤ ሁሉም እነዚህን የተወሳሰቡ ክስተቶች አጥር ምጥን ባለ አነጋገር የሚገልጹና ከምስክሩ ቃል ቢነጠሉ ያየውንና የተገነዘበውን ያልተሟላ የሚያደርጉ ናቸው። ሶስተኛም፤ ሁሉም ለሰው ልጅ ባዕድ ያልሆኑ በሕይወት ተሞክሮው ሊያውቃቸውና ሊደርስባቸው የሚችሉ ክስተቶችን የሚመለከቱ ናቸው። በሌላ አገላለጽ፤ እነዚህ ክስተቶች ውስብስብ በመሆናቸው የጠበቡት የተመራመሩት ሰፊ ሳይንሳዊ ትንታኔ ሊያቀርቡባቸው ሲችሉ ጨዋ ሰዎች ግን ሊያደርጉ የሚችሉት በሕይወት ተሞክሮ ወይም ልምድ በተጎናጸፉት ዕውቀት በመመራት ስለነዚህ አጭር አስተያየት (ስሜታቸውን) መሠንዘር (venture an opinion) ብቻ ነው ለማለት እንችላለን።

ከላይ በተገለጸው ውስጥ ሊታቀፉ የሚችሉት ምን ምን ዓይነት ነገሮችን የሚመለከቱ አስተያየቶች ናቸው የሚለውን ጥያቄ በምሳሌ ለማስረዳት፤ አንድ ረጅም ዘመን ያስቆጠረና እነዚህንም ነገሮች ዘርዘር አድርጎ የሚያቀርብ በመሆኑ አዘውትሮ የሚጠቀስ ፍርድ እንደሚከተለው ይገልጻቸዋል፡-

“በየቀኑና በሁሉም የዳኝነት ሥራዎች በሚያጋጥሙ ሳይንሲክ ባልሆኑ በርካታና የተለያዩ ጥያቄዎች ላይ [አስተያየት] ሊሰጡ ይችላሉ። እነዚህም፤ መልክ መለየትን (identity)፤ የእጅ ጽሑፍን፤ ብዛትን፤ ዋጋን፤ ቁመትና ወርድን (ልኬት)፤ ጊዜን፤ ርቀትን፤ ፍጥነትን፤ ቅርጽን፤ እስፍንቶን (መጠን)፤ ዕድሜን፤ ጥንካሬን፤ መቀትን፤ ቅዝቃዜን፤ ሕመምን፤ ጤንነትን አስመልክቶ የሚነሱ ጥያቄዎች ናቸው። እንዲሁም፤ ቁጣን፤ ፍርሐትን፤ ድንጋጤን፤ ስኬትን፤ አባይነትን (ውሸትና እውነት)፤ ጠባይን የመሳሰሉትን የሰውን ልጅ አእምሮአዊና ሞራላዊ ሁኔታ በሚመለከቱ ጥያቄዎች፤ እና ከብዛታቸው የተነሳ ዘርዘር ለመጨረስ በሚያዳግት ሌሎችም ተመሳሳይ ነገሮችን አስመልክቶ የሚሰጡት አስተያየት ተቀባይነት ሊኖረው ይገባል።”³¹

ይህንንም ወደ ተግባር ስንለውጠው፤ አንድ ጨዋ ምስክር በቀጥታ ስለተገነዘበው ነገር ቃሉን በሚሰጥበት ጊዜ ከዚህ ጋር አያይዞ፤ ለምሳሌ

³⁰ R.J. Delisle, op. at, p. 613; also, Cross & Tapper, op. cit., p. 510, and R.J. May, op. cit., p. 157.

³¹ Hardy v. Merrill, 56 N.H. 227, 22 Am. Ref. 441 (1878), as quoted in Mueller and Kirkpatrick, op. cit., p. 689.

ያህል፤ ቀኑ ሞቃት ነበር፤ በዕለቱ ከባድ ዝናብ ጥሎ ነበር፤ የተከላሹ ልብስ በደም ተበክሎ ነበር፤ የመኪናው ቀለም ቀይ ነው፤ ሹፌሩ ሰክሮ ነበር፤ መኪናው ኃይለኛ ፍጥነት ነበረው፤ ሟቹ ጤና አልነበረውም ሕመምተኛ ነበር፤ ወዘተ... በማለት ቢመሰክር ተቀባይነት ይኖረዋል ማለት ነው። ዝርዝሩ ብዙ ነው፤ ቁም ነገሩ የሚሰጠው አስተያየት ቀደም ሲል የተገለጹትን መስፈርቶች የሚያሟላ መሆኑ ላይ ነው።

ይህን ጨዋ ምስክሮች አስተያየት እንዲሰጡ የሚፈቅደውን ተስናን ይዘትና የተመሠረተበትን ምክንያት እ.ኤ.አ. በ1982 ዓ.ም. የተሰጠ አንድ ፍርድ በሚከተለው አኳኋን በጥሩ ሁኔታ ያስቀምጠዋል፡-

"If it is impossible or difficult to reproduce the data observed by the witness or the facts are difficult of explanation, or complex, or are of a combination of circumstances and appearances which cannot be adequately described and presented with the force and clearness as they appeared to the witness, the witness may state his impressions and opinions based upon what he observed. It is a means of conveying to the jury what the witness has seen or heard. If the jury can be put into a position of equal vantage with the witness for drawing the opinion, then the witness may not give an opinion. Because it is sometimes difficult to describe [various matters] witnesses may relate their opinions or conclusions of what they observed."³²

እንግዲህ የጨዋ ምስክሮች አስተያየት እንዲፈቀድ ከላይ የገለጽናቸው ሁኔታዎች ተሟልተው እንዲገኙ ያስፈልጋል። ከዚህ ውስን ሁኔታ ውጭ ጨዋ ምስክሮች አስተያየታቸውን እንዲሰጡ አይፈቀድም። ይህም ጨዋ ምስክሮች አስተያየታቸውን እንዲሰጡ የሚፈቅደው የደንቡ ተስናን በጥቅሉ በእንግሊዝኛው "compendious mode of stating facts" ወይም "short hand rendering" ወይም ደግሞ "congeries of circumstances rule" ወይም "collective facts rule" እየተባለ በሁሉም ወይም በተለዋጭ በእያንዳንዱ ይጠራል።³³ የስሙ አባዛዝ የተስናኑን ይዘት በትክክል ለመግለጽ አስቸጋሪነቱን የሚያመለክት ነው።

ጨዋ ምስክሮች አስተያየት ሊሰጡባቸው የሚችሉ ነገሮችን የሚመለከተው ተስናን መሠረተ ሀሳብና አጠቃላይ ይዘት ይህን ሲመስል ከዚህ ቀጥለን ደግሞ ከላይ ከተጠቀሱት ነገሮች (matters) መካከል የተለየ ትኩረት ያሻቸዋል የሚባሉትን ሁለቱን ጥቂት ሰፋ አድርገን ለመመልከት እንሞክራለን። ከአሁን በፊት እንደተመለከትነው፤ በ"ኩነት" እና በ"አስተያየት" መካከል ያለው ልዩነት የመጠን እንጂ የዓይነት አይደለም። እነዚህ "ልዩ ትኩረት" ያሻቸዋል ስንልም፤ አንደኛ

³² United states v. Skeet, 665 F. 2d 983, 985 (9th Cir. 1982), as quoted in Ibid. at, pp. 688-89.

³³ See, R.J. Delisle, op. cit., p. 615; also, Mueller and Kirkpatrick, Ibid. at, p. 688.

“በመጠናቸው” ከሌሎች ጥቂት ሊለዩ እንደሚችሉ ለማመልከት፤ ሁለተኛም፤ በአንዳንድ ሕጎች (በእኛም ጭምር) ከሌሎች ተለይተው ለብቻቸው እንቀጽ የቆመላቸው በመሆኑ እንጂ በመሠረተ ሀሳብ ደረጃ ከሌሎች የሚለዩበት አንዳችም ምክንያት የለም።

2.2.1. የእጅ ጽሑፍ

የሙያው ጠበብት የእጅ ጽሑፍ ባህርያትን የሚገዙ አምስት መሠረታዊ ደንቦች አሉ በማለት ያስረዳሉ።³⁴ ከነዚህም መካከል፤

ቁጥር 1

“ሁለት ሰዎች ከቆውንም አንድ ዓይነት የእጅ ጽሑፍ ሊኖራቸው አይችልም።”

“No two people write exactly alike.”

ቁጥር 2

“አንድ ሰው አንዴ የጻፈውን የእጅ ጽሑፍ ለሁለተኛ ጊዜ ለመድገም አይቻለውም።” ማለትም፤ ጽሕፈት አንዴ ነች፤ የተፈለገውን ያህል ቢሞክር ይቸው የእጅ ጽሕፈት እንደገና አትደገምም።

“No one person writes, exactly, the same way twice.”

የሚሉት ይገኙባቸዋል።

እንግዲህ ብዙም ሳንገፋ፤ ከነዚህ ደንቦች ብቻ ሳይንሱ ምን ያህል ውስብስብ እንደሆነ በቀላሉ ልንገነዘብ እንችላለን። ይህም ሆኖ ግን፤ በተለይ ከመጀመሪያ ባሕሪ የተነሳ፤ በተለምዶ “ይህ የእኔ የእጅ ጽሑፍ ነው፤ ይህኛው አይደለም” ብለን በቅርብ የምናውቀውን ሰው ጽሑፍ መለየት እንችላለን። ስለዚህም፤ አንድ ሰነድ በማን እንደተጻፈ በአንድ ሙግት ሂደት ክርክር ቢያስነሳ በተለምዶ እንደምናደርገው ሁሉ በምስክርነትም ቀርቦን አስተያየት ልንሰጥ እንችላለን። የሕንድ የማስረጃ ሕግ ስለዚህ ጉዳይ እንደሚከለተው ይደነግጋል፡-

“እንቀጽ 47 በእጅ ጽሑፍ ላይ የሚሰጥ አስተያየት።

አንድ ሰነድ በማን እንደተጻፈ ወይም እንደተፈረመ ወይም እንዳልተጻፈና እንዳልተፈረመ ውሳኔ ላይ ለመድረስ ለፍርድ ቤቱ የሚረዳ ሲሆን ማንኛውም ሰነዱን ጽፎታል ወይም ፈርሞበታል

³⁴ Ron N. Morris, Forensic Handwriting Identification: Fundamental Concepts and Principles, p. 130, Academic Press (2000).

ከተባለው ሰው የእጅ ጽሑፍ ወይም ፊርማ ጋር ትውውቅ ያለው ሰው ስለዚህ ጉዳይ የሚሰጠው አስተያየት አግባብነት አለው፡፡”

አንድ ሰው ከሌላ ሰው የእጅ ጽሑፍ ጋር ትውውቅ አለው የሚባለውም፡-

- በማናቸውም ጊዜ ይህ ሰው ሲጽፍ ያየው ከሆነ፣ ወይም
- እርሱ ራሱ ወይም በእርሱ ትዕዛዝ መሠረት ለሰውዬው በእድራሻው ለጻፈለት ሰነዶች መልስ የሰጠባቸው በዚህ ሰው የተጻፉ ሰነዶች ደርሰውት ከሆነ፣ ወይም
- በሥራው አጋጣሚና ምክንያት የተነሳ በዚህ ሰው የሚጻፉ ሰነዶች አዘውትረው የሚቀርቡለት ሲሆን፣ ነው፡፡³⁵

እንግዲህ በዚህ አንቀጽ መሠረት አስተያየት እንዲፈቀድ ክርክር ካሰነሳው የእጅ ጽሑፍና ፊርማ ጋር ትውውቅን ይጠይቃል፡፡ ለእጅ ጽሑፉ እንግዳ የሆነ ሰው ይህን ሊያደርግ አይፈቀድለትም፡፡ ምን ያህል “ትውውቅ” ያስፈልጋል የሚለው ጥያቄ፣ በዋና ጥያቄ እና በመስቀለኛ ጥያቄ ጊዜ ነጥሮ የሚወጣ እንደመሆኑ ለአንድ የምስክርነት ቃል ሊሰጠው የሚገባውን ክብደት (weight) የሚመለከት እንጂ የተቀባይነት (admissibility) ጥያቄ አይደለም፡፡ ባጠቃላይ፣ አንድ ምስክር እነዚህን ሕጉ የሚጠይቃቸውን መስፈርቶች ካሟላ ጨዋ በመሆኑ ብቻ ከመመስከር አይከለከልም ማለት ነው፡፡

2.2.2. አእምሮ ማጣት³⁶ (Insanity)

2.2.2.1. አጠቃላይ

የአእምሮ ማጣት ሁኔታ በተለያዩ ጉዳዮች መሠረታዊ የሕግ ጭብጥ ሆኖ ሊያጋጥም የሚችል ጥያቄ ነው፡፡ አንድ ውል ወይም ስምምነት በተደረገበት ጊዜ ከተዋዋሩት ወገኖች አንዱ የአእምሮ ማጣት ሁኔታ ያለበት ከሆነ ውሉ ወይም ስምምነቱ ሊፀና አይችልም፡፡³⁷ እንዲሁም የአእምሮ ማጣት ሁኔታ ያለበት ሰው ያደረገው ነብዛዜ ፈራሽ ሊሆን ይችላል፡፡³⁸ በወንጀል ክስ ሂደትም፣ በተለያዩ ደረጃዎች የአእምሮ ማጣት ሁኔታ አግባብነት ያለው ጥያቄ ሆኖ ሊነሳ ሲችል ከሁሉም በላይ ደግሞ ለወንጀል ክስ አፍራሽ መከላከያ ሆኖ ሊቀርብ ይችላል፡፡ እንግዲህ ጥያቄው ይህን በመሳሰሉና የአእምሮ ማጣት ሁኔታ ጭብጥ ሆኖ

³⁵ ከአንቀጽ 47 ሥር “መግለጫ (Explanation)” በሚል ርዕስ የተጻፈውን ይመልከቱ፡፡ “የ1952 ረቂቅ ማስረጃ ሕግ” እና “የ1996 የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. የማስረጃ ሕግ ረቂቅ” ይህንን ንዑስ አንቀጽ አድርገው አስገብተውታል፡፡ የሁለቱንም ረቂቅ ሕጎች አንቀጽ 43 ይመልከቱ፡፡

³⁶ ከፍትሕ ነገሥቱ የተወሰደ ቃል ነው፡፡ ንባብና ትርጓሜው፣ አንቀጽ 32፡፡

³⁷ በእኛ አገር፣ የፍ.ብ.ሕ.ቁ. 343፣ 347 እና 1678ን ይመልከቱ፡፡

³⁸ በእኛ አገር፣ የፍ.ብ.ሕ.ቁ. 368 እና 861ን ይመልከቱ፡፡

በሚቀርብባቸው ጉዳዮች ጨዋ ምስክሮች ቀርበው በጭብጡ ላይ አስተያየታቸውን እንዲሰጡ ይፈቀድላቸዋል ወይስ አይፈቀድላቸውም የሚለው ነው።

ፕሮፌሰር ዊግሞር እንደሚያስረዱት፣ በእነዚህ ኮሙኒስቶች ለጨዋ ምስክሮች ስለ አንድ ሰው የአእምሮ ማጣት ሁኔታ አስተያየት ለመስጠት ያላቸው ችሎታ መቼም ጊዜ ጥያቄ ውስጥ ገብቶ አያውቅም። ይህም በመሆኑ፣ የአንድ ተናዛዥ ወይም የወንጀል ተከላሽ የአእምሮ ሁኔታ አጠያያቂ በሚሆንበት ጊዜ ሁሉ ጉዳዩን በቅርብ የሚያውቅ ሰው በምስክርነት አስተያየት እንዲሰጥ ሲደረግ የአስተያየት ደንብን በመመርኮዝ ተቃውሞ ማቅረብ ያልተለመደ ነበር። ከዚህም በላይ፣ እንደላቸው አገላለጽ፣ በ1700ዎቹ ዓመታት መገባደጃና በ1800ዎቹ ዓመታት መጀመሪያ ላይ የአስተያየት ደንብ እየሠረፀና በውይይት እየዳበረ በነበረበት ጊዜ እንኳ ቢሆን፣ ዳኞችም ሆኑ ጸሐፍት፣ ጨዋ ምስክሮች አስተያየት ሊሰጡበት የሚችሉ ጉዳይ መሆኑን የማያጠያይቅ ርዕስ አድርገው ይመለከቱት ነበር።³⁹

ወደ አገራችን መጥተን ጉዳዩን ስንመረምር፣ የማስረጃ ሕግ የሌለን በመሆኑና ሕጉ ባይኖረንም እንኳ በርዕሱ ላይ የዳበረ አሠራር (practice) ባለመኖሩ፣ ሕጉና አሠራሩ ይህ ነው ብሎ አፍን ሞልቶ ለመናገር ያስቸግራል። ሆኖም በፍትሐ ብሔር ሕጎችንም ሆነ በወንጀለኛ መቅጫ ሕጎችን ስለጉዳዩ ፍንጭ የሚሰጡ አንዳንድ ድንጋጌዎች ስላሉ ከነዚህ በመነሳት አስተያየት መሰንዘር ይቻላል።

ከላይ ባጭሩ እንደተመለከትነው፣ የአእምሮ ማጣት ሁኔታ አዘውትሮ ሊነሳ የሚችልባቸው ጉዳዮች የውልና የኑዛዜ ጉዳዮች ናቸው። አንድ ሰው ውልም ሆነ ኑዛዜ ለማድረግ በሕግ ችሎታ እንዲኖረው ያስፈልጋል። በሕግ ችሎታ ከሚያሳጡት ምክንያቶች አንዱ ደግሞ የአእምሮ ማጣት ነው። ስለ “ችሎታ” በሚያወሳው ክፍል ውስጥ የሚገኘው የፍትሐ ብሔር ሕግ ቁጥር 342 የአእምሮ ማጣት ሁኔታ ሊረጋገጥ ከሚችልባቸው መንገዶች አንዱን ሲገልጽ በሚከተለው አኳኋን አስቀምጦታል፡-

“ቁ. 342 [በግልጽ ስለ ታወቀ የአእምሮ ጉደለት] (2) ስለ ገጠር የቀበሌ ግዛቶች።

እንዲሁም ከሁለት ሺህ የማያነሱ ነዋሪዎች በሚገኙባቸው የቀበሌ ግዛቶች ውስጥ አንድ ሰው በቤተ ዘመድ ወይም አብሮአቸው በሚኖሩ ሰዎች በኩል፣ በአእምሮው ሁኔታ ምክንያት የግድ የሚያስፈልግ ተጠባባቂነት የሚደረግለት ሆኖ ሲገኝና ከእርሱ ጋር የሚኖሩት ሰዎች በተባለው ሁኔታው ምክንያት ለመዛወሩ ፈቃድ ወስን ሰጥተውት ሲገኝ፣ ይህ ሰው ዕብደቱ በግልጽ እንደታወቀ ሆኖ የሚቆጠር ነው።”

³⁹ 7 Wigmore, op. cit., § 1933, pp. 44-47; see also, 3 Wigmore, pp. 12-16.

ከምንባቡ ግልጽ እንደሚሆነው፣ ስለ አንድ ሰው የአእምሮ ማጣት ሁኔታ የቅርብ ዘመዶችና የአካባቢው ነዋሪዎች የሚሰጡት አስተያየት በሕግ ፊትም ማስረጃ ሆኖ ሊቀርብ ይችላል ማለት ነው። በልማድም ከዕብደት ምልክቶች ዋና ዋናዎቹን ለመግለጽ “ልብሱን ጥሎ ራሱን እዘንብሎ” እንላለን። ይህን ዓይነቱ አስተያየት አንዳንድ ጊዜ “common sense view of the subject” ይባላል። የፍትሕ ብሔር ሕጎችንም ይህንኑ ከግምት ውስጥ በማስገባት በሕግ ፊት ዕውቅና የሚሰጥ ነው። ይህ የፍትሕ ብሔር ጉዳዮችን በሚመለከት ነው። ስለወንጀል ጉዳዮች ደግሞ ከዚህ በመቀጠል እንመለከታለን።

2.2.2.2. የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁ. 51

የወንጀል ጉዳዮችን በሚመለከት ለያዝነው ጉዳይ ምናልባት ቅርብ አለው ሊባል የሚቻለው የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁ. 51 ነው።⁴⁰ ይህ አንቀጽ አስቸጋሪ የሆነ አንቀጽ ነው። በቁመ. ሲመለከቱት በወንጀል ጉዳይ የአንድ ሰው የአእምሮ ሁኔታ ጭብጥ ሆኖ በሚቀርብበት ጊዜ ሁሉ ተቀባይነት ያለው የአዋቂዎች አስተያየት ብቻ ነው። ይህም አስተያየት በፍርድ ቤቶች ላይ የአስገዳጅነት ኃይል አለው የሚል መልዕክት የሚያስተላልፍ ይመስላል። ከዚህ ጽሑፍ ጋር ተያይዞ ከቀረበው ጠቅላይ ፍርድ ቤት በጫላ ቀነኒ ጉዳይ ከሰጠው ፍርድ እንደምንረዳው፣ ፍርድ ቤቱም በዚህ አመለካከት የተመራ ይመስላል።⁴¹ ዶክተር ፊሊፕ ግራቭን፣ “የኢትዮጵያ ወንጀለኛ መቅጫ ሕግ መግቢያ” የተሰኘው መጽሐፍ ደራሲም፣ ተመሳሳይ አመለካከት አላቸው።⁴² እኔ ግን የተለየ አመለካከት አለኝ። ይህም አንባብያን ይህን ጽሑፍ በሚያነቡበት ጊዜ እስከ መጨረሻው ከታገሱ ግልጽ እየሆነ ይሄዳል።

አንቀጹን ለመረዳት አስቸጋሪ ከሚያደርጉት ምክንያቶች አንዱ የአፈጻጸሙ ወሰን ወይም ለምን ሁኔታዎች እንዲያገለግል ታቅዶ እንዲገባ እንደተደረገ ግልጽ ያለመሆኑ ጉዳይ ነው። ሁለተኛው ደግሞ አንቀጹ የሚሸፍነው ጉዳይ የሥነ ሥርዓትንና የማስረጃ ሕጎችን የሚመለከት ሆኖ ሳለ ያለበታው እንዲገባ በመደረጉ መሠረታዊው ሕግና ሥነ ሥርዓታዊ (adjective laws) ሕጎች በመደባለቃቸው ምክንያት የተፈጠረ ችግር ይመስላል። የሲቪል ሎው ተከታይ አገሮች የወንጀለኛ መቅጫ ሕጎችን ስንመለከትም ተመሳሳይ አንቀጽ በሕጎቸው ውስጥ አናገኝም።⁴³ አንቀጹ፣ ምንጩ ከሆነው ከሰዊስ የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ

⁴⁰ የአንቀጹ የአማርኛዎቹም ሆነ (1949 እና 1997 ዓ.ም.) የእንግሊዝኛው ሙሉ ቅጂ በዚህ ጽሑፍ መጨረሻ ላይ አባሪ ሆኖ ቀርቧል።

⁴¹ የዚህን ፍርድ ሙሉ ቃል በዚህ ጽሑፍ መጨረሻ ላይ ከገጽ ይመልከቱ።

⁴² Philippe Graven, *An Introduction to the Ethiopian Penal Code* (Arts. 1-84), p. 142, H.S.I.U. (1965).

⁴³ The French Penal Code of 1810, as amended, 1959, Translated by J.E. Moreau and G.O.W. Mueller, Fred B. Rothman & Co.; The German Penal Code of 1871 as of 1961, Translated by G.W.O. Mueller and T. Buergenthal, Fred B. Rothman & Co.; The Dutch Penal Code of 1881, as amended, 1996, Translated by Louise Rayar and

እንደሚለይም ዶ/ር ግራቭን ከላይ በተጠቀሰው መጽሐፋቸው ላይ ገልጸዋል።⁴⁴ ሆኖም ዋነኛው ችግር በመጀመሪያው ላይ የገለጽነው የአንቀጽ የአፈጻጸም ወሰን ግልጽ ያለመሆኑ ሁኔታ ነው። ይህ ከተፈታ በአንቀጽ ዙሪያ ሊነሱ ለሚችሉ ሌሎች ጥያቄዎች መልስ ማግኘቱ አስቸጋሪ አይሆንም። ከዚህ ቀጥለን በዚህ ነጥብ ላይ በማተኮር የአንቀጹን ይዘት ለመፈተሽ እንሞክራለን።

በአንድ ተከላሽ ላይ የወንጀል ክስ በሚቀርብበት ጊዜ የአእምሮው ሁኔታ በክሱ ሂደት በሁለት በተለያዩ ደረጃዎችና ምክንያቶች ሊነሳ ይችላል። ይኸውም፣ አንደኛው፣ ገና የክሱ መስማት ከመጀመሩ በፊት (preliminary inquiry) ወይም የክሱ መስማት እንደተጀመረ (trial) ወዲያውኑ ሲሆን በዚህን ጊዜም የሚነሳው ጥያቄ ተከላሹ ከአእምሮው መታወክ የተነሳ የክሱን ሂደትና ሥርዓት በሚገባ ለመረዳትና በሚገባ ተረድቶም መከላከያውን ለማዘጋጀትና ለማቅረብ ችሎታ አለውን የሚለው ነው። ይህ በእንግሊዝኛው “unfit to stand trial” ወይም “unfit to plead” የሚባለው ነው።⁴⁵ ጥፋተኛ ነኝ አይደለሁም ለማለትና የክሱንም ሂደት ለመከታተል (ለፍርድ ለመቅረብ) የማይቻለው ሆኖ ሲገኝ ነው። ሁለተኛው፣ ተከላሹ ራሱ የአእምሮ ማጣትን በ“መከላከያነት” የሚያቀርብበት ሁኔታ ነው። ይህም መከላከያ እንደመሆኑ በሥነ ሥርዓት ሕግ መሠረት የዐቃቤ ሕግ ማስረጃ ካበቃ በኋላ ተከላሹ ሊከላከል ይገባል ሲባል የሚቀርብ ነው።⁴⁶

የመጀመሪያው ዓይነት ጥያቄ የሚነሳው በተለምዶ “presumption of sanity” እየተባለ የሚጠራውን የአእምሮ ጤነኝነት ግምት የሚያፈርሱ ሁኔታዎች ሲያጋጥሙ ነው።⁴⁷ በአንቀጹ ላይ “የጥርጣሬ ምክንያት” የሚለው ይህንን የሚያመለክት ነው ማለት ይቻላል። እነዚህ ለጥርጣሬ ምክንያት ሊሆኑ የሚችሉት ምን ምን ዓይነት ሁኔታዎች ናቸው የሚለውን ጥያቄ በተመለከተ ደግሞ የአንቀጹ ንዑስ ቁ. (1) “ግልጽ የሆነ የአእምሮ መታወክ ምልክት (signs of a deranged mind)”፣ “የሚጥል በሽታ (ኤፒሌፕሲ)”፣ “የአደንዛዥ ዕጽ ወይም” የመጠጥ አዘውታሪነት በሽታ”፣ በማለት ፍንጭ ይሰጠናል። ፍንጭ ይሰጠናል ስንልም የተከላሹን ጤንነት “አጠራጣሪ” (reasonable man standard) ሲያደርጉ የሚችሉ እነዚህና ሌሎችም ዓይነት ሁኔታዎች ሊኖሩ እንደሚችሉና እነዚህም “በተለይ” ተብለው በንዑስ አንቀጹ ላይ በግልጽ ከተዘረዘሩት ጋር ተመሳሳይ ዓይነት ሕመሞች ሊሆኑ እንደሚገባ ያመለክተናል

S. Wadsworth, Fred B. Rothman & Co. (1997); The Italian Penal Code of 1930, Translated by E.M. Wise, Fred B. Rothman (1978); The Greek Penal Code of 1950, Translated by Nicholas B. Lolis, Sweet & Maxwell (1973)

⁴⁴ P. Graven, op. cit., p. 144.

⁴⁵ ለምሳሌ፣ Indian Code of Criminal Procedure, sec. 464 ይመልከቱ። እንዲሁም፣ የ1951 የኢትዮጵያ ረቂቅ የማስረጃ ደንቦች (Draft Evidence Rules) አንቀጽ 134 እና የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. የማስረጃ ሕግ (የመጀመሪያ ረቂቅ) አንቀጽ 134።

⁴⁶ የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 142 ይመልከቱ።

⁴⁷ የፍ.ብ.ሕ.ቁ. 196 እና 347 ይመልከቱ።

ማለታችን ነው (iusdem generis):⁴⁸ እንግዲህ፣ እነዚህን የመሰሉ “ምልክቶች” በሚታዩበት ጊዜ ከመጀመሪያው የተከሰሱ የጤንነት ሁኔታ አጠራጣሪ ስለሚሆን ፍርድ ቤቱም ራሱ በዋናነት በጉዳዩ በመግባት በተከሰሱ ላይ ምርመራ እንዲደረግ ትዕዛዝ ሊሰጥ ይችላል። ከላይ እንደገለጽነው ይህ ጥያቄ አብዛኛውን ጊዜ የሚነሳው ተከሰሱ ችሎት እንደቀረበ ወዲያውኑ ቢሆንም የክሱ መሰማት ከቀጠለ በኋላም ቢሆን አያጋጥምም አይባልም። ለምሳሌ፣ ተከሰሱ በክሱ ሂደት በችሎት ውስጥ የመረበሽና የመረበሽ ሁኔታ ቢያሳይ ወይም ሌሎች ተመሳሳይ ሁኔታዎች ቢታዩበት ጤንነቱ በችሎት ለታደመው ሁሉ አጠራጣሪ ሊሆን ይችላል።

ይህን የመሰለ “የጥርጣሬ ምክንያት” በማይኖርበት ጊዜ ግን (ሁለተኛው ዓይነት) ተከሰሱ ጤነኛ ሆኖ ስለሚገመት አይደለም ካለ በመከላከያ ማስረጃ ማሳየት የእርሱ ድርሻ ነው። ይህም ደረጃውን ጠብቆ የዐቃቤ ሕግ ማስረጃ ካበቃ በኋላ የሚፈጸም ነው። መከላከያ እንደመሆኑም ተከሰሱ ራሱ ፈቅዶ የሚያነሳው እንጂ ፍርድ ቤቱ በራሱ አነሳሽነት የሚያደርገው አይደለም፤ ሊሆንም አይገባም በማለት ለመከራከር ይቻላል።⁴⁹

በሚያስከትሉት ውጤትም ቢሆን እነዚህ ሁለቱ የተለያዩ ናቸው። ተከሰሱ “ለፍርድ ሊቀርብ አይገባውም” (unfit to stand trial) ከተባለ ክስ ላልተወሰነ ጊዜ (sine die) ይቋረጣል። ፍርድ ቤቱም ተገቢው ሕክምናና ጥበቃ እንዲደረግለት አስፈላጊውን ትዕዛዝ ሊሰጥ ይችላል።⁵⁰ ሁለተኛው ዓይነት ግን ምን ጊዜም ቢሆን የሚደመደመው በፍርድ ውሳኔ ነው። ይህም ማለት የተከሰሱን መከላከያ ውድቅ በማድረግ ለወንጀሉ ኃላፊ ነው ተብሎ ሊወሰንበት ይችላል ወይም መከላከያውን በመቀበል በአእምሮው መታወክ ምክንያት ኃላፊነት የለበትም ተብሎ ሊወሰንበት ይችላል። ከመጀመሪያው ዓይነት ጋር የሚመሳሰለው ተከሰሱ ኃላፊነት የለበትም ተብሎ በሚወሰንበት ጊዜ ፍርድ ቤቱ ስለሕክምናውና ስለጥበቃው ሁኔታ አብሮ ትዕዛዝ መስጠት ያለበት መሆኑ ላይ ነው።⁵¹

እንግዲህ ስለተከሰሱ የአእምሮ ማጣት ሁኔታ ጥያቄ የሚነሳው ከላይ በተገለጹት መንገዶች ሲሆን፣ የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 51ን ከዚህ አንጻር ስንመረምርው ስለ መጀመሪያው ዓይነት ሁኔታ (situation) የሚያወሳ ወይም ይህን ለመሸፈን የተደነገገ ይመስላል (ለፍርድ ሊቀርብ አይገባም)። ይህንንም የምንልበት በሚከተሉት ዋና ዋና ምክንያቶች ነው፡-

⁴⁸ ከታች ገጽ 64 ይመልከቱ።

⁴⁹ See, Wayne R. La Fave and Austin W. Scott, Jr., *Criminal Law*, Second Edition, pp. 342- 347, West Publishing Co, St. Paul, Minn. (1986); also, Stanford M. Kadish and Stephen J. Schulhofer, *Criminal Law and Its Processes*, Fifth Edition, pp. 965-973, Brown and Company (1989).

⁵⁰ የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. ረቂቅ የማስረጃ ሕግ አንቀጽ 142 ይመልከቱ።

⁵¹ See, for eg., R. La Fave and A. W. Scott, op. cit. p. 342.

1. በአንቀጽ በንዑስ አንቀጽ (2) ሁለተኛው ዐይግ (paragraph) ላይ እንደተገለጸው፣ የኤክስፐርቱ (አዋቂ) ምርመራ ማተኮር ወይም መግለጽ ያለበት “the present condition of the accused person” ወይም “ክስ በቀረበበት ጊዜ በተከሰሱ ላይ ስለሚታይበት የአእምሮ ሁኔታ” ነው። ይህ ደግሞ፣ በመካከሉ ያለው ጊዜ ረጅም ሊሆን ስለሚችል፣ ወንጀሉን በፈጸመበት ጊዜ ካለው ሁኔታ ሊለያይ ይችላል። በአንቀጽ 48 መሠረት አንድ ሰው ደግሞ ኃላፊነት አለበት ወይም የለበትም የሚባለው ወንጀሉን በፈጸመበት ጊዜ “at the time of his act” ባለው የአእምሮ ሁኔታ ነው። ስለዚህ ይህ አንቀጽ በይዘቱ ኃላፊነትን ከሚመለከተው ከዋናው አንቀጽ (48) ስለሚለይ የሚያወሳው ስለመጀመሪያው ዓይነት ሁኔታ መሆን አለበት የሚል አስተያየት ማስከተሉ አይቀርም። እዚህ ላይ የ1949ኙ ሕግ የአማርኛ ቅጽ “present” የሚለውን ቃል በቀጥታ ባይተረጎመውም ከይዘቱ ግን ስለተከሰሱ ወቅታዊ ሁኔታ የሚናገር መሆኑን መረዳት አያገባንም።⁵² ለእንግሊዝኛውም ለአማርኛውም ምንጭ የሆነው (ኦርጂናል) የፈረንሳይኛው ቅጽ ግን ከእንግሊዝኛው ጋር ይስማማል። አዲሱ የ1997 ሕግ ደግሞ “ተከሰሱ ወንጀሉን ባደረገበት ጊዜና ለፍርድ በቀረበበት ጊዜ ያለውን ሁኔታ...” በማለት ሁለቱን ያዋህዳል። ይህም የማይመስል ነገር ነው።

2. በንዑስ አንቀጽ (1) የመጀመሪያው ዐይግ ላይ ፍርድ ቤቱ አስፈላጊ መስሎ ከታየው በተከሰሱ “በቀድሞ ኑሮዎችና ሁኔታዎች ላይ” ምርመራ እንዲደረግ ትዕዛዝ ሊሰጥ እንደሚችል ተገልጿል። “የቀድሞ ኑሮዎችና ሁኔታዎች” ሲባል የተከሰሱን የቀድሞ ታሪክ፣ ጠባይና የአኗኗር ሁኔታ (character, antecedents and circumstances) የሚመለከት በመሆኑ በተለይ ወንጀሉን በፈጸመበት ጊዜ የነበረውን የአእምሮ ሁኔታ ለመመዘን ወሳኝ የሆነ መስፈርት ነው። ምክንያቱም እነዚህ ሕመሞች በተከሰሱ ላይ ከመቼ ጀምሮ እንዳደረጉና በተደጋጋሚም የመከሰት ባሕርይ ያሳዩ እንደሆነ ለመረዳት መሠረት ስለሚሆኑ ነው።⁵³ ለፍርድ ሊቀርብ ይገባል አይገባም የሚል ጥያቄ በሚነሳበት ጊዜ ግን ወሳኝ ተከሰሱ በወቅቱ የሚገኝበት ሁኔታ በመሆኑ ይህን ዓይነቱ ምርመራ ሊያስፈልግም ሊያስፈልግም ይችላል። ንዑስ አንቀጽ (1) ላይ የገባው ደግሞ “አስፈላጊ ከሆነ” በሚል ሊተው እንደሚችል ሆኖ ነው። ስለዚህ ይህም ራሱ አንቀጽ 51 ለፍርድ ስለመቅረብ ሁኔታ እንደሚያወሳ አመለካከት ነው።

⁵² ዶ/ር ግራቭን አንቀጽ ስለተከሰሱ ወቅታዊ ሁኔታ እንደሚናገር ይቀበላሉ። ግን በስሕተት የገባ ዓይነት አድርገው ነው የሚቆጥሩት! ምክንያታቸውን ግን አይገልጹም። ባንድ አጭር ዓረፍተ ነገር ነው ነጥቡን የሚያልፉት። ዝኒ ከማሁ፣ ገጽ 143 ይመልከቱ።

⁵³ See, Steve Lowenstein, Materials for the Study of the Penal Law of Ethiopia, pp. 160-78, Faculty of Law, H.S.I.U. (1967); also, Smith & Hogan, Criminal Law: Cases and Materials, Sixth edition, pp. 12-17, Butterworth's (1996).

3. በአንቀጽ 48 መሠረት ኃላፊነትን በተመለከተ መመዘኛ የተደረገው “ጥፋት በሠራ ጊዜ የተግባሩን [የወንጀል ድርጊት በሚፈጽምበት ጊዜ የድርጊቱን] ዓይነት ወይም ውጤት ለመገንዘብ ወይም በዚህ ግንዛቤ መሠረት ራሱን ለመቆጣጠር [በፍፁም] ያልቻለ” (... incapable at the time of his act, of understanding the nature or consequences of his act, or regulating his conduct according to such understandings) መሆኑ ሲሆን በአንቀጽ 51 ላይ ግን የአዋቂው ምርመራ ማረጋገጥ ያለበት እንደ እንግሊዝኛው አባባል “... the present condition of the accused person and its effect upon his faculties of judgment and free determination” ወይም እንደ አማርኛው “በተከላከሉ ሁኔታ፤ በማመዛዘንና በመወሰን ችሎታው ላይ ሁኔታው ሊያደርስ የሚችለውን ውጤት...” ነው። እንግዲህ በተለይ “faculties of judgment” እና “free determination” (ጥፋተኛ ነኝ አይደለሁም ለማለት በሁለቱ መካከል ያለውን ልዩነት፤ እንዲሁም ይህ ማስረጃ ይጠቅማል፤ ይህኛው አይጠቅምም ብሎ ለማመዛዘንና ለመወሰን) የሚሉትን ቃላቶች ስንመለከታቸው በብዙ አገሮች ተከላከሉ “ለፍርድ ሊቀረብ አይገባም” (unfit to stand trial) የሚለው ውሳኔ ላይ ለመድረስ ከሚጠቀሙበት “is incapable of understanding the proceedings, and consequently, incapable of making his defense” መመዘኛ ጋር በእጅጉ ይቀራረባል።⁵⁴ በዚህም መመዘኛ መሠረት፡-

“The defendant is not to be considered as insane if he has sufficient intelligence to understand the nature and object of the proceeding against him and to rightly comprehend his own condition with reference to such proceeding, and has sufficient mind to conduct his own defense in a rational and reasonable manner, although on some other subjects his mind may be deranged or unsound.”⁵⁵

በመሠረተ ሀሳብ ደረጃም፤ አንድ ተከላከሎ የወንጀል ኃላፊነት የለበትም የሚባለው የፈጸመው ድርጊት ጥፋት መሆኑን ለመገንዘብ ችሎታ የሌለው በመሆኑ ሲሆን “ለፍርድ ሊቀርብ አይገባም” የሚለውን ጥያቄ በተመለከተ ግን የደንቡ መሠረቱ፤ የክስ ሂደት ሥርዓትና ሊከተለው የሚችለው ቅጣት ዓላማዎች ስላሏቸው ተከላከሉ እነዚህን ዓላማዎችና አሁን እየተፈጸመበት ያለው ቀደም ሲል ፈጽሟል ከተባለው ወንጀል ጋር ምን ግንኙነት እንዳለው

⁵⁴ The Indian Code of Criminal Procedure, Sec. 509. Also, *Dusby v. U.S.* (1960), as quoted in S.H. Kadish and S.J. Schulhofer, op. cit., p. 965.

⁵⁵ Frank T. Lindman and M. McIntyre, Jr. (Ed.), *The Mentally Disabled and the Law*, p. 359, The University of Chicago Press (1961). ትርጉሙም፤ “አንድ ሰው ከፈጸመው ድርጊትና ከሌሎችም ሁኔታዎች አንጻር ሲመዘን አእምሮውን ያጣ ነው ሊባል ቢችልም የቀረበበትን ክስ በሚገባ ለመከታተል ካለው ችሎታ አንጻር ግን አእምሮውን እንዳጣ ሰው ላይቆጠር ይችላል” እንደማለት ነው።

እንኳን ለመረዳት ችሎታ የሌለው መሆኑ ነው።⁵⁶ ስለዚህ፣ ከመሠረተ ሃሳብ አንጻር ልዩነት እንዳለ ሁሉ ከመመዘኛም አንጻር ልዩነት ስለሚያስከትል የተከሳሹ ወቅታዊ ሁኔታ እንጂ የቀደመ ታሪኩ ወሳኝነት የሌለው ከዚህ የተነሳ ነው። ይህም እንግዲህ አንቀጽ 51 ለየትኛው ሁኔታ እንደሚያገለግል ተጨማሪ አስረጂ ነው።

4. አንቀጽ 51 ላይ እንግዳ የሆነ አዲስ ሀሳብ ተቀምጦ እንገኛለን። ይኸውም ንዑስ አንቀጽ (1) ሁለተኛው ዐይግ ላይ በተለይ “መስማትና መናገር አለመቻልን” የሚመለከተው ነው። መስማትና መናገር መሳን የወንጀል ኃላፊነትን እንደሚያስቀር በዋናዎቹ አንቀጾች (48-50) የትም ቦታ ላይ አልተመለከተም ወይም ደግሞ በፍትሐ ብሔር ሕጎችን ላይና በአንዳንድ አገር ሕጎች ላይ እንደሚታየው በአንዳንድ ሁኔታዎች ሊያያዝ እንደሚችል አልተመለከተም።⁵⁷ ስለዚህ ይህን ሁኔታ ከአእምሮ ማጣት ሁኔታ ጋር መደባለቁ አግባብ አይሆንም። ሆኖም፣ አንድ ተከሳሽ የቀረበበትን ክስ በሚገባ ለመከታተል ይችላልን? የሚለውን ጥያቄ አስመልክቶ ጉዳዩ ቢነሳ ግን አግባብነት አለው። እንዲያውም ታሪኩን ያጠነት የሕግ ሰዎች እንደሚናገሩት፣ ይህ ለፍርድ መቅረብ አለመቻልን የሚመለከተው ደንብ (unfit to stand trial) አስቀድሞ የወጣው መስማትና መናገር ለተሳናቸው ሰዎች ተፈጻሚ እንዲሆን ታስቦ ነው። የአእምሮ ሕመም ላለባቸው ሰዎች ጭምር ተፈጻሚ እንዲሆን የተደረገው ከዛሬ 150 ዓመት ወዲህ ነው።⁵⁸ ከሌሎቹ አንቀጾች በማፈንገጥ እዚህ ላይ የገባው ይህንኑ ሥር መሠረቱን ጠብቆ ይመስላል እንጂ በአሁኑ ጊዜ የዚህ ሁኔታ መኖር ቀደም ባሉት ዘመናት ይደረግ እንደነበረው እንደ አእምሮ ሕመም የሚቆጠር ሆኖ አይደለም። እንደገናም ከሌሎች በተለየ ሁኔታ በእንዲህ ዓይነት ጉዳይ አስፈላጊ የሚሆነው “የምልክት ቋንቋ” (sign language) አዋቂዎች አስተያየት ጭምር ነው። ባጠቃላይ፣ እዚህ ላይ የተገለጸውም ቢሆን የሚያመለክተን አንቀጽ 51 ስለመጀመሪያው ዓይነት ጉዳይ የሚያወሳ መሆኑን ነው።

5. በመጨረሻም፣ አንቀጽ 51 ከላይ ሰገለጽነው ሁኔታ እንዲያገለግል የታቀደ መሆኑን ንዑስ አንቀጽ (3) የበለጠ ግልጽ ያደርገዋል። በዚህ ንዑስ አንቀጽ የመጀመሪያው ዓረፍተ ነገር ላይ “...the court shall make such decision as it thinks fit” ወይም “ተገቢ የሆነውን ሕጋዊ ውሳኔ ይሰጣል” የሚል ቃል ይገኝበታል። በፍርድ ለሚደመደም ጉዳይ በእንዲህ ዓይነት ቋንቋ መጠቀም ፈጽሞ ያልተለመደ

⁵⁶ See, C.M.V. Clarkson and H.M. Keating, *Criminal Law: Text and Materials*, Fourth Edition, pp. 368-69, Sweet & Maxwell (1998)
⁵⁷ የእኛን የፍ.ብ.ሕ.ቁ. 340 ይመልከቱ። እንዲሁም፣ *Italian Penal Code* of October 18, 1930, Art. 96, *Greek Penal Code*, August 1950, Art. 33.
⁵⁸ See, Clarkson and Keating, op. cit., p.369.

ከመሆኑም በላይ ትክክልም አይሆንም። በተለምዶ፣ አንድ የሕግ ድንጋጌ በእንዲህ ዓይነቱ ቋንቋ የሚጠቀመው ከአንድ በላይ አማራጮች ሲኖሩ ፍርድ ቤቱ አንዱን መርጦ ለመከተል ያለውን መብት (discretion) ለማመልከት ነው። በዚህም ንዑስ አንቀጽ ላይ ለፍርድ ቤቱ የቀረበለት አማራጭ አንድም የክስ መስማት እንዲቀጥል አልያም ላልተወሰነ ጊዜ በእንጥልጥል እንዲቆይና ስለተከሰሱም ሁኔታ በየጊዜው ሪፖርት እንዲቀርብለት መወሰን ነው። ስለዚህ የአዋቂው አስተያየት የሚያገለግለው በጉዳዩ ላይ የመጨረሻውን ውሳኔ ለመስጠት ሳይሆን ክስ ሊቀጥል ይገባል አይገባም በሚለው አማራጭ ላይ ለመወሰን የሚረዳ ብቻ ነው። ይህም ከእንግዲህ አንቀጽ ለምን እንደታቀደ የበለጠ ግልጽ የሚያደርገው ይመስለናል።

እነዚህ ከላይ በዝርዝር የተገለጹትን በአንድነት ስንመረምራቸው የሚያመሩን አንቀጽ 51 በአጠቃላይ ተፈጻሚ የሚሆነው ተከላሽ ለፍርድ ሊቀርብ ይገባል አይገባም የሚለውን ጥያቄ በተመለከተ ብቻ ነው ወደሚለው መደምደሚያ ነው። ይህም ሥነ ሥርዓት በትክክለኛው አገላለጽ “ምርመራ” (inquiry) እንጂ “trial” (የክስ መስማት) አይደለም።⁵⁰ ስለዚህ፣ በአንቀጽ 51 ንዑስ ቁ. (3) መሠረት ተቀባይነት ያለው የኢክስፐርቶች አስተያየት ብቻ ነው፣ ይህም አስተያየት በፍርድ ቤቶች ላይ የአስገዳጅነት ኃይል አለው የሚባል ቢሆን እንኳን ተፈጻሚነቱ ተከላሹ ለፍርድ ሊቀርብ ይገባል አይገባም ለሚለው “ምርመራ” እንጂ በመደበኛው የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ለሚከናወነው የክስ መስማት ሂደት (trial) አይደለም። በዚህም ጊዜ ጨዋ ምስክሮች የሚሰጡትን አስተያየት በሚመለከት ተፈጻሚ የሚሆነው ከላይ የተመለከትነውና ወደፊትም የምንመለከታቸው የአስተያየት ማስረጃ ደንቦች ናቸው። ባጠቃላይ፣ በእኔ አስተያየት፣ የአንቀጽ 51 ተፈጻሚነት ወሰን ከላይ ከተገለጸው ሊዘል የሚገባው አይመስለኝም። ይህንንም የምለው ከላይ በተዘረዘሩት ምክንያቶች ላይ ብቻ በመመርኮዝ አይደለም። ሌሎችም አሉ። እነዚህንም ወደፊት አግባብ ባለው ርዕስ ሥር እንመለከታቸዋለን።

2.3. ማጠቃለያ

በዚህ ክፍል ውስጥ የተመለከትናቸውን ነጥቦች እንደሚከተለው ጠቅለል አድርገን ማቅረብ እንችላለን። በማስረጃ ሕግ “አስተያየት” የሚባለው አንድ ሰው በቀጥታ ካየውና በሌሎችም ሕዋሳቶቹ በመጠቀም ከተገነዘበው ኩነት በመነሳት የሚወስደው ግምት ነው። በአስተያየት ደንብ መሠረት አንድ ምስክር ሊመስክር የሚችለው በቀጥታ ስላየውና ስለተገነዘበው ኩነት ብቻ እንጂ ከዚህ አልፎ አስተያየት ሊያክል ወይም

⁵⁰ See, Smith & Hogan, op. cit., p. 264. በዚህን ጊዜ “የማስረጃ ሽክመት” (burden of proof) የሚያርፈው በየትኛው ወገን ላይ ነው የሚለው ጥያቄ አይነሳም ለማለት እንችላለን።

ሊሰጥ አይፈቅድለትም። ሆኖም፤ እንደ ተስናን ተቆጥሮ፤ ጨዋ ምስክሮችን በሚመለከት በተወሰኑ ጉዳዮች አስተያየት እንዲሰጡ ይፈቀዳቸዋል። ይኸውም፤ አስተያየት ሳይታከልበት የሚመለከቱበትን ነገር በትክክል ለመግለጽ የሚያዳግታቸው፤ ለሰሚውም ቢሆን በሚገባ ለመረዳት የሚያዳግተው ሲሆንና ነገሩ የተወሳሰበ ክስተትን የሚመለከት ቢሆንም የሰው ልጅ በሕይወት ተሞክሮው ባገኘው ዕውቀት ሊጨብጠው የሚችል ሲሆን ነው። ከዚህ ውጭ አስተያየት መስጠት አይፈቀዳቸውም። ደንቡ ባጭሩ ይህን ሲመስል፤ ይህ ጨዋ ምስክሮችን የሚመለከተው የደንቡ የመጀመሪያው ተስናን ሲሆን አዋቂ ምስክሮችን የሚመለከተውን የሁለተኛውን ተስናን ይዘት ደግሞ ከዚህ በማያያዝ እንመለከታለን።

ወደዚህ ከማምራታችን በፊት የመጀመሪያውን ተስናን እንዴት በሕግ መልክ ቀርቦን ልናስቀምጠው እንችላለን ቢባል፤ ከላይ በጽሑፋችን ውስጥ ሰፊ ባለ ሁኔታ እንደገለጽነው አስቸጋሪ ቢሆንም፤ በአንዳንድ አገሮች እንደተሞከረው እንደሚከተለው ልናስቀምጠው እንችላለን፡-

“በጨዋ ምስክሮች የሚሰጥ የአስተያየት ምስክርነት፡፡

ምስክሩ፤ የምስክርነት ቃሉን የሚሰጠው እንደ አዋቂ ምስክር ሳይሆን እንደ ጨዋ ምስክር ከሆነ፤ በአስተያየት ወይም በግምት መልክ የሚሰጠው ቃል፤ (ሀ) ባየውና በተገነዘበው ነገር ላይ የተመሠረተና ለሕሊና አጥጋቢ በሆነ ሁኔታ ግንኙነት ያለው፤ (ለ) የምስክሩን ቃል በግልጽ ለመረዳት በሚያስችሉ ወይም ጭብጥ ሆኖ በቀረበው ኩነት ላይ ውሳኔ ለመስጠት በሚረዱ አስተያየቶች ወይም ግምቶች ላይ ብቻ መወሰን አለበት።

Opinion Testimony by Lay Witnesses

If the witness is not testifying as an expert, the witness' testimony in the form of opinions or inferences is limited to those opinions or inferences which are (a) rationally based on the perception of the witness and (b) helpful to a clear understanding of the witness' testimony or the determination of a fact in issue.

ይህ ደንብ 701 ከሚባለው ከአሜሪካ “የፌደራል የማስረጃ ደንቦች” (Federal Rules of Evidence) ቃል በቃል የተወሰደ ሲሆን ደንቡ ቀደም ሲል በአሜሪካ በአስተያየት ደንብ ዙሪያ ይታዩ የነበሩ የአተረጓጎም ችግሮችንና ልዩነቶችን ለማጥበብ ታስቦ እንደተቀረጸ ይነገራል።⁶⁰ ተፈጻሚ የሚሆነውም ለወንጀልም ለፍትሕ ብሔርም ጉዳዮች ነው። አተረጓጎሙም ከላይ በገለጽነው መልኩ ይሆናል ማለት ነው።

⁶⁰ See, Mueller and Kirkpatrick, op. cit., pp. 687-88.

3. ኤክስፐርት ምስክሮች

3.1. መግቢያ

የአስተያየት ማስረጃን ለሚከለክለው ደንብ እንደ ዋነኛ ተስናን የሚቆጠረው የኤክስፐርት አስተያየትን የሚመለከተው ነው። የአዋቂ ወይም ኤክስፐርት አስተያየት መቀበል መቼና እንዴት እንደተጀመረና ቀስ በቀስም ዕውቅና እያገኘ እንደመጣ፣ የዚህም ሀሳብ ዕውቅና ማግኘት በጎነው የአስተያየት ማስረጃ ደንብ እየተጠናከረ እንዲመጣ አስተዋጽኦ እንዳደረገ ከላይ ባጭሩ ተመልክተናል። ከዚህ ታሪክ እንደምንረዳውም፣ አዋቂዎች ቀርበው አስተያየታቸው እንዲሰማ ይደረግ የነበረው በጭብጥ የተያዘውን ጉዳይ ለመወሰን የሚረዳው (helpful) ሆኖ ሲገኝ በፍርድ ቤቱ በራሱ አነሳሽነት እንጂ እንዲህ እንደ አሁኑ ዘመን እንደ ማገኘውም ምስክር በተከራካሪ ወገኖች በራሳቸው አማካይነት ምስክር ሆነው የሚቆጠሩበት አሠራር አልነበረም።⁶¹ ከዚህም ታሪክ የተነሳ እስካሁንም ድረስ “ኤክስፐርት ላይ ንብረትነት የለም” (There is no property in an expert) የሚል ብሂል አለ።⁶² ኤክስፐርቶችን በራሳቸው በተከራካሪ ወገኖች የሚቆጠሩ ምስክሮች የማድረጉ አሠራር በ17ኛው ምዕተ ዓመት መገባደጃ ላይ እማኝ ዳኞች (jury) ከምስክርነት (አውጫጭኝ) ወደ ምስክር ሰሚነት (ፊራጅነት) የተሸጋገሩበትን ወቅት ተከትሎ እንደተጀመረ ይነገራል።⁶³ ከዚህን ጊዜ ጀምሮ በከመን ሎው አገሮች ይህ ጊላ የመጣው አሠራር ቀዳሚውን አሠራር የተካው ሲሆን ከጥቂት ዘመናት ወዲህ ግን፣ ወደፊት እንደምናየው፣ የጥንቱ አሠራር እንደገና የማንሠራራት አዘማሚያ እያሳየ ነው።⁶⁴ የኤክስፐርት አስተያየትን የሚገዙት መሠረተ ሀሳቦችም እየዳበሩ የመጡት ከላይ የገለጽነውን ለውጥ ተከትሎ ነው ማለት ይቻላል።

በእኛም አገር፣ ከአሁን በፊት እንደገለጽነው፣ ምንም እንኳን የማስረጃ ሕግ እየተባለ የሚጠራ ራሱን የቻለ ሕግ ባይኖርም፣ በመሠረታዊ ሕጎቻችንም ሆነ በሥነ ሥርዓት ሕጎቻችን ውስጥ የኤክስፐርት ማስረጃን የሚመለከቱ አንዳንድ ድንጋጌዎች አሉ።⁶⁵ እነዚህም ሕጎቻችን “ኤክስፐርት” የሚለውን ቃል የሚተረጎሙት “ልዩ አዋቂ”፣ “ልዩ ዕውቀት ያላቸው ሰዎች”፣ “አዋቂ” በሚሉ በተለያዩ ቃላት ነው። ይሁንና በማስረጃ ሕግ “ኤክስፐርት” ሲባል “ቃል” ብቻ ሳይሆን ጽንሰ ሀሳብም በመሆኑ በተለያዩ ቃላቶች መጠቀሙ በአተረጓጎም ላይ መደናገርን ስለሚፈጥር የእንግሊዝኛውን እንዳለ ወርሶ “ኤክስፐርት” ማለቱ የተሻለ ይሆናል። በዚህ ጽሑፍ ውስጥም ወደፊት የምንጠቀመው

⁶¹ ከላይ ገጽ 5 ይመልከቱ።

⁶² See, R. May, op. cit., p. 171.

⁶³ Holdsworth, A History of English Law, Vol. 1, pp. 135-146, Little Brown, & Company (1908).

⁶⁴ ከታች ከገጽ ይመልከቱ።

⁶⁵ ለምሳሌ የወ.መ.ሕ.ቁ. 51, 55, 136, 541, 603። የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 94(2) (በ) እና 142(2)። የፍ.ብ.ሕ.ቁ. 1084, 1085, 1006 እና 1009። የፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 136።

በዚህ ቃል ነው። ይህን ክፍል ከዚህ በታች በቀረቡት ንዑሳን ክፍሎች ከፍለን የኢክስፐርት ማስረጃ ተገዢ የሚሆንባቸውን መሠረተ ሀሳቦች ለማብራራት እንሞክራለን።

3.2. የኢክስፐርት አስተያየት ስለሚጠይቁና የማይጠይቁ ነገሮች (matters)

ከአሁን በፊት እንደተመለከትነው፣ የአስተያየት ማስረጃ እንዳይቀርብ የሚከለክለው ደንብ መነሻ ሀሳብ፣ ምስክሮች ከሚሰጡት ቃል ተነስቶ አስተያየት ላይ መድረስ (form an opinion) የፈራጅ ወይም የዳኛ ተግባር ነው የሚለው ነው። ከላይ የገለጽነው የመጀመሪያ ተስናን እንደ ተስናን እንዲጨመር የተደረገበትም ምክንያት ምስክሮች ከተገነዘቡት በመነሳት ስለዚህ አስተያየታቸውን ቢያክሉበት ያዩትን ነገር (ኩነት) የበለጠ ግልጽ ስለሚያደርገው ተገቢ መስሎ የሚገምተው አስተያየት ላይ ለመድረስ ለፈራጁ ክፍል የተሻለ ሁኔታ ይፈጥርለታል በሚል ምክንያት ነው። ይህ ሁለተኛው ተስናንም የተመሠረተው በዚህ በአንድ ዓይነት መነሻ ሀሳብ ላይ ነው። ልዩነቱ፣ የመጀመሪያው በጉዳዩ ዓይነትም (subject matter) ሆነ በሚቀርቡት ምስክሮች መካከል ልዩነት ሳይፈጥር ስለ አንድ ጉዳይ ቀጥተኛ ዕውቀት ያላቸውን ሁሉንም ምስክሮች የሚያጠቃልል ሲሆን ሁለተኛው ግን የጉዳዩን ዓይነት መነሻ በማድረግ በምስክሮች መካከል ልዩነት የሚያደርግ መሆኑ ላይ ነው።⁵⁶ ስለዚህም፣ ስለኢክስፐርት ማስረጃ በምናወሳበት ጊዜ በመጀመሪያ የሚነሳው ጥያቄ እነዚህ የኢክስፐርት አስተያየት የሚሹ ጉዳዮች ምን ምን ዓይነት ጉዳዮች ናቸው የሚለው ነው።

3.2.1 ሳይንስ እና ሥነ ጥበብ (science and art)

ስለ ኢክስፐርት ማስረጃ ምንነት የሚደነግገው የሕንድ የማስረጃ ሕግ ቁጥር 45 መሠረተ ሀሳቡን እንደሚከተለው ያስቀምጠዋል፡-

45. When the court has to form an opinion upon a point of foreign law or of science, art, or as to identity of handwriting or finger impressions, the opinions upon that point of persons specially skilled in such foreign law, science or art or in questions as to identity of handwriting or finger impressions are relevant facts.

Such persons are called experts.

45. ፍርድ ቤቱ፣ የውጭ አገር ሕግን ወይም ሳይንስ ወይም ኪነጥበብን ወይም የእጅ ጽሑፍና የጣት አሻራ መለየትን በሚመለከቱ ጉዳዮች አስተያየት ላይ ለመድረስ የሚረዳው ሆኖ ሲገኝ በእነዚህ ጉዳዮች ላይ የተለየ ጥበብ ያላቸው ሰዎች የሚሰጡት አስተያየት አግባብነት ይኖረዋል።

⁵⁶ Wigmore, of, cit, vol. 7, pp. 31 - 33.

እነዚህም ሰዎች ኤክስፐርት በመባል ይጠራሉ።”⁶⁷

ከላይ ከተጠቀሰው አንቀጽ ፍሬ ቃሉ “ሳይንስ ወይም ኪነጥበብ” የሚለው ነው። ሌሎች ይህንን በምሳሌ ለማስረዳት የቀረቡ ናቸው ለማለት ይቻላል። ከዚህም በመነሳት ሕጉን ስንመረምረው፣ በአንድ ጉዳይ ላይ የኤክስፐርት አስተያየት አስፈላጊ የሚሆነው ከጉዳዩ ባሕሪ ይተነሳልም ደግሞ ዕውቀቱ የሌላቸው ሰዎች ካለ አዋቂዎች እርዳታ በራሳቸው ዕውቀት ላይ ብቻ ተመርኩዘው አስተያየት ላይ ለመድረስ የሚያዳግታቸው ሆኖ ሲገኝ ነው ለማለት እንችላለን። በሌላ አነጋገር፣ የኤክስፐርት አስተያየት ተፈላጊ የሚሆነው ጉዳዩ የሳይንስና የኪነ ጥበብ ባሕሪ ስላለው ስለዚህ በቂ ግንዛቤ ለመጨበጥ በትምህርትና በልምድ የዳበረ ክህሎት የሚያስፈልገው ሆኖ ሲገኝ ነው ለማለትም ይቻላል። ጉዳዩን ተረድቶ አስተያየት ላይ ለመድረስ የተለየ ትምህርት ወይም ልምድ የማያስፈልገው በሚሆንበት ጊዜ ግን በሕጉ ትርጉም ሳይንሳዊና ኪነ ጥበባዊ ሆኖ ስለማይቆጠር የኤክስፐርት ምስክርነት አስፈላጊ አይሆንም።⁶⁸ ይህንን መሠረተ ሀሳብ አንድ ፍርድ በጥሩ ሁኔታ እንደሚከተለው ያስቀምጠዋል፡-

“...An expert's function is precisely this: to provide the judge and jury with a ready-made inference which the judge and jury, due to the technical nature of the facts, are unable to formulate. An expert's opinion is admissible to furnish the court with scientific information which is likely to be outside the experience and knowledge of a judge or jury. If on the proven facts a judge or jury can form their own conclusions without help, then the opinion of the expert is unnecessary ...”⁶⁹ በዚህ በመጨረሻው ዓረፍተ ነገር ላይ ሌላ ፍርድ የሚከተለውን ይጨምርበታል “...In such a case if it is given dressed up in scientific jargon it may make judgment more difficult...”⁷⁰

በእኛም አገር ተመሳሳይ ፍርድ አለ። በጉምሩክና ኤክሳይዝ ቀረጥ አስተዳደር እና በአቶ ዑመር ኢማም መካከል የሰዓት መለዋወጫ ዕቃን በሚመለከት ጉዳይ የቀረበውን ክስ አስመልክቶ ጠቅላይ ፍርድ ቤት በ1978 ዓ.ም. በሰጠው ፍርድ ላይ የሚከተለው ይገኝበታል፡-

“ከፍተኛው ፍርድ ቤት ዕቃዎቹ የሰዓት መለዋወጫ ናቸው ወይስ የተገባጠሙ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች የሚለውን ጭብጥ ለመወሰን የኤክስፐርት ማስረጃ መስማት ያስፈልጋል በማለት በሰዓት ሥራ መያላይ ሊያስረዱ ይችላሉ የሚባሉ ምስክሮች እንዲሰሙ አዝዞ ምስክሮቹም ተሰምተዋል። ይህ ፍርድ ቤትም በቅድሚያ ውሳኔ ሊሰጥበት የሚገባው ነጥብ የመጡት ዕቃዎች

⁶⁷ እንዲሁም፣ የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. ረቂቅ የማስረጃ ሕግ፣ ዝኒ ከማህ፣ አንቀጽ 42 ይመልከቱ።

⁶⁸ Field's Law of Evidence, Vol. III op. cit., p. 2863.

⁶⁹ R.v. Abbey (1981), as quoted in Delisle, op. cit., p. 591.

⁷⁰ R.v. Turner (1975), as quoted in Cross & Tapper, op. cit., p. 516.

የመለዋወጫ ዕቃዎች (ስፔር ፓርት) ናቸው ወይስ አይደሉም?
የሚለው ጥያቄ በኤክስፐርት ማስረጃ ሊነጥር የሚገባው ነው
ወይስ አይደለም? በሚለው ላይ ነው።

በማስረጃ ደንብ መሠረት የኤክስፐርት ማስረጃ እንዲሰማ
የሚደረገው ያለኤክስፐርቱ አስተያየት በፍርድ ቤቱ ዘንድ
እንዲረጋገጥ የተፈለገውን ጉዳይ መኖር አለመኖር መወሰን
የማይቻል ሲሆንና ሀሳብን ወይም አስተያየትንም ከአንድ አልባት
ላይ ለማድረስ የማይቻል ሲሆን ነው። ማስረጃ እንዲሰማ
የተፈለገበት ጉዳይ በተራ የሕይወት ልምድ ውስጥ አብዛኛውን
ጊዜ የማይገኝም ክስተት ሲሆን ስለዚህ ልዩ ክስተት የተለየ
አውቀት ያለው ሰው እንዲሰማ ይደረጋል። በአከራካሪው ጉዳይ
ላይ በማንኛውም ተራ የነገር ልምድ ላይ የተመረኮዘ አስተያየት
ሊሰጥበት የሚችል ከሆነ ስለዚህ ጉዳይ ለመረዳት ኤክስፐርት
መጥራት አያሻም።⁷¹

ስለዚህ በአንድ ጉዳይ ላይ የኤክስፐርት አስተያየት ሊሰጥበት ይገባል
ወይስ አይገባም ለሚለው ጥያቄ መመዘኛው በዕውቀት ዘርፎች መካከል
ልዩነት በማድረግ ላይ የተመሠረተ ሳይሆን ጉዳዩ በባሕሪዬ በሰው ልጆች
በወል የዕውቀት አድማስ ውስጥ (common knowledge and experience)
የሚካተት ነው ወይስ በጉዳዩ ላይ አስተያየት ለመቅረጽ ከወል ዕውቀት
በላይ በትምህርት ወይም በልምድ የተደገፈ የተለየ ጥበብ ያስፈልገዋል
በሚለው ጥያቄ ላይ የሚያተኩር ነው።⁷² የፈተኛው ዓይነት ከሆነ፤
በሁላችንም የዕውቀት አድማስ ውስጥ ያለ ስለሆነና ዳኛም ሊቅነቱ በሕግ
እንጂ በሌላ ሌላው ራሱን ማሳነስም ማስበለጥም ስለማይገባው እንደ
ማንኛውም ጨዋ ሰው ራሱ አስተያየት ላይ ሊደርስ ስለሚችል
የኤክስፐርት አስተያየት መስማቱ አስፈላጊ አይሆንም። አስፈላጊ
ካለመሆኑም በላይ፤ ቀደም ሲል በተጠቀሰው የእንግሊዝኛ ፍርድ ዳኛው
እንዳሉት፤ አስተያየቱ በሳይንሳዊ ቋንቋ መኳከሉ ጉዳዩን የበለጠ
አደናጋሪ ሊያደርገው ይችላል።

3.2.2. ሳይንስና ራዕያዊ አስተያየት (science and speculation)

ከላይ እንደተመለከትነው፤ የኤክስፐርት አስተያየት አስፈላጊነትን
የሚመለከቱ ጥያቄዎች፤ በሳይንስ ዕውቀት መስፈርት ላይ የተመሠረቱ
እንደመሆናቸው፤ በሁለት መክብብ ውስጥ የሚገኙ ክስተቶችን
የሚመለከቱና ክስተቶችም ከአንዱ መክብብ ወደ ሌላው የመሸጋገር
ጠባይ የሚታይባቸው ናቸው። በአንድ ወገን፤ ትላንት እንደ ብርቅና
ድንቅ ይቆጠሩ የነበሩ ነገሮች ወይም ክስተቶች ዛሬ በወል የዕውቀት
አድማስ ውስጥ የሚገኙ ነገሮች ወደ መሆን ደረጃ ተሸጋግረው እናገኛ
ቸዋለን። ሬዲዮን፤ መኪናንና የኤሌክትሪክ መብራትን እንደ ምሳሌ

⁷¹ የፍርዶች መጽሐፍ፤ ሾልዩም አንድ ፡ ፌደራል ጠቅላይ ፍ/ቤት (1989)፤ ገጽ 256።
የፍርዱን መሰረታዊ መዘዞች በዚህ እትም ውስጥ ከገጽ 81-90 ይመልከቱ።

⁷² Wigmore, Vol. VII, op. cit., pp. 31 - 32.

መውሰድ ይቻላል። ዛሬ የእነዚህን አሠራር የሚመለከቱ አንዳንድ ነገሮች ከብርቅዬነት አልፈው በወል ዕውቀት እድማስ ውስጥ ሊካተቱ የሚችሉ ናቸው። ከላይ የጠቀስነው የአገራችን ጠቅላይ ፍርድ ቤት ውሳኔም ይህንን የሚያመለክት ነው። በሌላ ወገን ደግሞ፣ ዛሬ ራዕያዊ (visionary) የምንላቸው ነገሮች ነገ ተነገ ወዲያ ወደ ሳይንሳዊ ሐቅነት ብሎም ወደ ወል ዕውቀት ደረጃ ሊሸጋገሩ ይችላሉ። እንደገናም የኮምፒውተር ድረ ገጽ ዕውቀትን እንደ ምሳሌ መውሰድ ይቻላል። ይህን ከላይ የገለጽነውን አስመልክተው አንድ ታዋቂ የሕግ መምህር ሲገልጹ፡-

"The field of expertness is bounded on one side by the great area of the commonplace, supposedly within the ken of every person of moderate intelligence, and on the other by the even greater area of the speculative and uncertain. Of course both these boundaries constantly shift, as the former area enlarges and the latter diminishes. Only a few years ago it would have been necessary to take expert evidence on issues with respect to the operation of motor cars, airplanes or radios which are now so completely inside the domain of popular understanding that such evidence would be rejected as superfluous. A century ago purportedly expert evidence on these topics would have been rejected as visionary" ብለዋል።⁷³

ስለዚህ፣ ጉዳዩ በአንድ በኩል ለምርመራ የቀረበው ነጥብ የወል ዕውቀት ለመሆን በቅቷል ወይስ አልበቃም የሚል ጥያቄ ሲያስነሳ በሌላም በኩል ሳይንሳዊ መሠረቱ ምን ያህል አስተማማኝ ነው፣ ወይም ኡክስፐርቱ አስተያየት የሚሰጥበት ነጥብ በሙያ እኩዮቹ ዘንድ ምን ያህል ተቀባይነቱን አስመስክሮአል፣ የሚል ጥያቄ ያስከትላል። በሌላ አነጋገር፣ አስተያየቱ ዕውን ሳይንሳዊ መሠረት (validity) አለው ወይስ "ጃንክ ሳይንስ" (Junk science)⁷⁴ እንደሚባለው ዓይነት ያልተፈተነ ራዕያዊ ነው የሚል ጥያቄ ያስነሳል። ለዚህ ሊሰጠው የሚችለውን መልስ ለመረዳት ፍርድ ቤት የቀረቡ ጉዳዮችን (Cases) ምርኩዝ አድርጎ ማየቱ ስለሚቀል አንዳንድ ጉዳዮችን እንመልከት።

በካናዳ እ.ኤ.አ በ1994 ዓ.ም. ቀርቦ በነበረ አንድ የወንጀል ጉዳይ⁷⁵ በተከሰሱ ላይ የቀረበው ክስ በአንዲት ሕፃን ላይ የወሲብ ጥቃት ፈጽሟል የሚል ነበር። ዐቃቤ ሕግም የግል ተበዳይ "የወሲብ ጥቃት ተፈጽሞብኛል" በማለት ያቀረበችውን እቤቱታ መነሻ በማድረግ፣ የወሲብ ጥቃት የተፈፀመባቸው ሕፃናት የሚያሳዩት ዓይነት ዕትራት (ምልክት) በግል ተበዳይም ላይ ስለሚታይ (symptoms of a child who had been sexually abused) ይህንን የሚያስረዱልኝ ኡክስፐርት አቅርቤ

⁷³ McGuire, *Evidence: Common Sense and Common Law* (1947), p. 30, as quoted in Delisle, op. cit., p. 583.

⁷⁴ See, for eg., Delisle, op cit., p. 594.

⁷⁵ R.v. Olscamp, Ontario Court of Justice, General Division, 1994.

ጉዳዩን እንዳስረዳ ይፈቀድልኝ በማለት ያመለክታል። የተከሳሽ ጠበቃም የኤክስፐርቱን ብቃትና የዐቃቤ ሕግ ጥያቄም የተመሠረተበትን ፅንሰ ሀሳብ ሳይንሳዊነት በጥብቅ በመቃወሙ ለፍ/ቤቱ ዋና ጭብጥ ሆኖ የቀረበው ነጥብ የተጠቀሰው የሳይንስ ዘርፍ በአሁኑ ወቅት የሚገኝበት የዕድገት ደረጃ የዐቃቤ ሕግ ምስክርም ሆነ ሌላ ማንኛውም ኤክስፐርት አስተያየት እንዲሰጡ ለመፍቀድ የሚያስችል ነውን? የሚል ነጠር። ፍርድ ቤቱም ሳይንሳዊ ጽሑፎችንና ሰነዶችን በመከለስ የደረሰበት መደምደሚያ እንደሚከተለው ነው።

"The present state of knowledge in the field is such that the soundness and reliability of any expert opinion purporting to characterize behavioral symptoms as 'consistent with sexual abuse' cannot be demonstrated. Indeed, if there is any consensus to be found among the experts, it is that there is no valid profile in existence which can enable one to identify a child who has been sexually abused. While the symptoms that have often been identified as 'consistent with abuse' may indeed be related to the fact that a child has been sexually abused, the research shows that no single symptom or constellation of symptoms has been found to have any real discriminant validity, i.e, they do not serve to single out children who have been subjected to sexual abuse from children who have suffered some other kind of abuse or trauma or even from the general population of children."⁷⁶

ይህም ባጭሩ፣ የዕውቀት መስኩ አሁን በደረሰበት የዕድገት ደረጃ፣ በሕፃናት ላይ ከሚታይባቸው ጠባይ በመነሳት የወሲብ ጥቃት የተፈፀመባቸው መሆኑን ለመለየት የሚያስችል ባለመሆኑ ይህንኑ እስመልክቶ የሚሰጠውን የኤክስፐርት አስተያየት ተአማኒነት አጠራጣሪ ያደርገዋል። እንዲያውም በኤክስፐርቶች መካከል ስምምነት አለ ቢባል እንኳን የሚያመለክተው በተቃራኒው የወሲብ ጥቃት የተፈፀመባቸውን ሕፃናት ለመለየት የሚያስችል የተረጋገጠ መለያ ምልክት የሌለ መሆኑን ነው፤ እንደ ማለት ነው።

በእሜሪካ አገርም "Frye test" (ፍራይ ቴስት)⁷⁷ እየተባለ በሚጠራው ለረጅም ዘመናት ይሠራበት በነበረው መመዘኛ መሠረት፣ እንደ የኤክስፐርት አስተያየት በፍርድ ቤቶች ተቀባይነት እንዲኖረው ኤክስፐርቱ የሚመሰክርበት ጉዳይ የሙያው ማኅበረሰብ በሆኑት ዘንድ አጠቃላይ ዕውቅና የተቸረው መሆን አለበት። በማኅበረሰቡ ዘንድ አጠቃላይ ተቀባይነትን ያተረፈ ካልሆነ በሳይንሳዊ ሐቅ ላይ የተመሠረተ መሆኑ አጠራጣሪ ስለሚሆን በፍርድ ቤቶችም ዘንድ ተቀባይነት አይኖረውም።

⁷⁶ As quoted in Delisle, op. cit., p. 600.

⁷⁷ Frye v. United States, 293 F. 1013 (D.C. Cir., 1923).

ይህን መመዘኛ የአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት በዳውበርት እና ሜሬል ደው ፋርማሲዮቲካል ኢንኮርፖሬትድ መካከል የቀረበለትን ጉዳይ አስመልክቶ በሰጠው ፍርድ በመጠኑም ቢሆን አሻሽሎታል። ጉዳዩ እንደሚከተለው ነው።⁷⁸ ተከላሹ ቤንዴክቲን (Bendectin) እየተባለ የሚጠራውን መድሐኒት እያመረተ የሚሾጥ ኮርፖሬሽን ነው። ኮርፖሬሽኑ ይህንኑ መድሐኒት ጠዋት ጠዋት የሚከሰት ሕመምን (morning sickness) ለማስታገስ ይረዳል በማለት ያስተዋውቅ ነበር። ከሳሾችም፣ ይህንኑ መድሐኒት እናቶቻቸው በእርግዝና ወራት በመውሰዳቸው በወሊድ ወቅት በልጆቻችን ላይ የአካል ጉዳት ጠንቅ (birth defects) አስከትሎባቸዋል በማለት በራሳቸውና በልጆቻቸው ስም በኮርፖሬሽኑ ላይ ክስ ይመሠርቱበታል።

ጉዳዩም የቀረበለት የመጀመሪያ ደረጃ ፍርድ ቤት “ፍራይ ቴስት” የተባለውን መመዘኛ ተፈጻሚ በማድረግ ወላጆቹ ያቀረቡትን ክስ ውድቅ ያደርገዋል። ውድቅም ያደረገው አንድ ታዋቂ ኤክስፐርት ርዕሰ ጉዳዩን የሚመለከቱ የምርምር ጽሑፎችን እና በ130,000 ሕመማን ላይ ተመርኩዘው የተደረጉና ታትመው የወጡ ጥናቶችን መርምሮ ከነዚህ አንዳቸውም ቤንዴክቲን በፅንሰ ላይ የሚያስከትለው ጠንቅ (malformations) እንዳለ አያመለክቱም በማለት የሰጠውን አስተያየት በመቀበል ነው። ከሳሾችም፣ ይህን ምስክርነት ሳያስተባብሉ በበኩላቸው ስምንት (8) ታዋቂ ኤክስፐርቶችን አቅርበው ነበር። ሁሉም በአንድ ቃል መድሐኒቱ የወሊድ ጠንቅ ሊያስከትል እንደሚችል መስክረዋል። አስተያየታቸውንም የሰጡት፣ በእንስሳት ላይ የተደረጉ ጥናቶችን እና ቀደም ሲል በጉዳዩ ላይ የተደረጉና የታተሙ የኤፒዲሚዮሎጂ ጥናቶችን እንደገና በመመርመር ባደረጉት ጥናት ላይ በመመሥረት ነበር። ፍርድ ቤቱም፣ እነዚህ ተደረጉ የተባሉት ጥናቶች ለሕትመት ያልበቁ ከዚህም የተነሳ በመያው ማንበረሰብ አባላት ያልተፈተሹ (peer review) በመሆናቸው ተአማኒነታቸው አጠራጣሪ ነው በማለት አስተያየታቸውን ውድቅ አድርጎታል።

ይህንኑም ውሳኔ በመቃወም ከሳሾች ይግባኝ አቅርበው ይግባኝ ስሟው ፍርድ ቤት በ“ፍራይ ቴስት” ላይ የተገለጸውን መሠረተ ሀሳብ በማስረገጥ የመጀመሪያው ደረጃ ፍርድ ቤት የሰጠውን ውሳኔ አፅንቶታል። ዳግም ይግባኝ ለአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት በመቅረቡ ፍርድ ቤቱ የቀድሞውን መመዘኛ በመጠኑ በማሻሻል ከሰጠው ፍርድ የሚከተለው ፍሬ ቃል ይገኝበታል፡-

“Whether a theory or technique is scientific knowledge that will assist the trier of fact will [depend on] whether it can be and has been tested [and] whether the theory or technique has been subjected to peer review and publication... The fact of publication, or lack thereof, in a peer-review journal will be a relevant, though

⁷⁸ Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals Inc., 113 S.Ct. 2786 (1993)

not dispositive, consideration... [T] he court should consider the known or potential rate of error and the existence and maintenance of standards controlling the technique's operation ... Finally, "general acceptance" can yet have a bearing.⁷⁹

ይህም የፍርድ ቤቱ ውሳኔ ሲተረጎም፣ አንድ አስተያየት በሳይንሳዊ ዕውቀት ላይ የተመሠረተ ነው እንዲባል አስተያየት የቀረበበት ፅንሰ ሀሳብ ለሕትመት በቅቶ የተፈተሽ መሆኑ አግባብነት ቢኖረውም፣ በራሱ ብቻውን ወሳኝ መመዘኛ ሆኖ ሊቆጠር አይገባውም፤ ይልቁንም ስሕተቶች እንዳይከሰቱ ለመቆጣጠር የሚረዱ የአሠራር ዘዴዎችና ቴክኒኮች መኖር አለመኖራቸውን፣ ሊከሰት የሚችለውንም የስሕተት መጠን፣ ፍርድ ቤቶች አብረው ማመዛዘን ይኖርባቸዋል፤ የሚል ይመስላል። ይህ እንግዲህ ከ“ፍራይ ቴስት” ብዙም የተለየ አይደለም። ከፍርዱ የምንረዳው ተጨማሪ ነገር፣ ጠበቅ ተደርጎ ሲተረጎም የነበረው መመዘኛ ላላ ባለ መልኩ እንዲተረጎም ጠቅላይ ፍርድ ቤቱ ያሳሰበ መሆኑን ነው።

የ“ፍራይ ቴስት” ዓይነት መመዘኛ መኖር፤ (1) በአንድ ጉዳይ ላይ የሚቀርበውን በሳይንስ ጥናት ላይ የተመሠረተን አስተያየት ሳይንሳዊነት በጥልቅ መርምረው ሊፈትኑት የሚችሉ በቂ ኤክስፐርቶች መኖራቸውን ለማረጋገጥ ስለሚረዱ፤ (2) ፍርድ ቤቶች የሚሰጡአቸው ውሳኔዎች ተመሳሳይነት (uniformity) እንዲኖራቸው ለማድረግ ስለሚያስችል፤ (3) በክሱ ሂደት ወቅት በሚቀርብ ማስረጃ ሳይንሳዊነት ላይ የተጓዛዘነ ወደ ስሕተትም ሊወሰድ የሚችል ክርክር እንዳይከፈት ለማድረግ ስለሚረዱ፤ (4) የሚቀርበው ሳይንሳዊ ማስረጃ አስተማማኝና ከዚህም የተነሳ ለጉዳዩ አግባብነት ያለው መሆኑን ለማረጋገጥ ስለሚረዱ፤ (5) ኤክስፐርቶች በሚሰጡአቸው አስተያየቶች ላይ የሚታዩትን ድክመቶች የተከራካሪዎቹ ወገኖች ጠበቆች በመስቀለኛ ጥያቄ ወቅት ምናልባት ሳያነሱባቸው ሊያልፏቸው ስለሚችሉ መሠረታዊ የሆነ የአስተማማኝነት ደረጃ መኖሩን ለማረጋገጥ ስለሚረዱ፤ (6) በትክክል ካለመረዳት የተነሳ ለሳይንሳዊ አስተያየቶች ከሚገባቸው በላይ ክብደት የመስጠት ዝንባሌ እንዳይኖር ለመከላከል ስለሚያግዝ፤ ጠቃሚነቱ የጎላ ነው ማለት ይቻላል።⁸⁰

3.3. ኤክስፐርት ማነው?

ማስረጃን በመርመር ሂደት ውስጥ እውነተኛውን ኤክስፐርት ከአስመሳዩ ለይቶ የማረጋገጡ ተግባር አዘውትሮ ሊያጋጥም የሚችል ችግር ነው። ከአስመሳይ ኤክስፐርቶች የተነሳም አንዳንድ ከፍተኛ የሆኑ የፍትሕ መዛባት ሁኔታዎች እንደተፈጠሩ የፍርድ ቤቶች መዛግብት

⁷⁹ As quoted in Delisle, op. cit., p. 596.

⁸⁰ Cleary & Graham's Handbook of Illinois Evidence, Fourth Edition, p. 462, Little, Brown and Company (1984).

ይመስክራሉ።⁸¹ ስለዚህም አነስተኛ ዕውቀትና አጠያያቂ ልምድ ያላቸው ጮሎዎች ለጥቅምና ለአጉል ዝና ሲሉ ኤክስፐርት ነኝ በማለት ሊቀርቡ ስለሚችሉ ነቃ ብሎ መጠበቅ ሁል ጊዜም አስፈላጊ መሆኑን ጸሐፍት ያስጠነቅቃሉ። ኤክስፐርቱን ኤክስፐርት ካልሆነው ለመለየት የሚያስችሉ ጥብቅና ዘርዘር ያሉ ደንቦች የሉም። ሆኖም፣ የሚከተሉትን እንደ መመሪያ አድርጎ መጠቀም እንደሚቻል ልምዱ ያላቸው የሕግ ሰዎች ይመክራሉ።⁸²

የመጀመሪያው መለኪያ የትምህርት ደረጃን የሚመለከተው ነው። የትምህርት ደረጃ ሲባል የኮሌጅ ዲግሪን ወይም የዲግሪዎችና የዲፕሎማዎች ብዛትን የሚመለከት አይደለም። አንድ ሰው እነዚህ በብዛት ቢኖሩትም እዚህ ግባ ሊባል የሚችል ዕውቀት ላይኖረው እንደሚችል ሁሉ ሌላው ደግሞ በመደበኛው የትምህርት ሥርዓት ውስጥ (formal education) ባያልፍም እንደ ኤክስፐርት የሚያስቀጥረው ከፍተኛ ያለ ችሎታ ሊኖረው ይችላል። ቢሆንም ግን፣ በመጀመሪያ የትምህርት ደረጃን መመርመሩ ጠቃሚ ነው።

ሁለተኛው መለኪያ ኤክስፐርቱ ለአስተያየቱ መሠረት አድርጎ ያቀረባቸውን ኤግዚቢቶችና ገላጭ ሰነዶች የሚመለከት ነው። ኤክስፐርቱ ችሎታ ያለውና ከወቅቱም ጋር የሚራመድ ከሆነ አስተያየቱ ላይ እንዴት እንደደረሰ የሚያስረዱለትን፣ ቻርቶች፣ ፎቶግራፎች፣ ግራፎች፣ የመሳሰሉትን ደጋፊ ሰነዶችና ዝግጅቶች ማቅረቡ አይቀርም፤ ያቀርባልም። ለምን ቢሉ፤ አንደኛ፣ አስተያየቱን የሚያቀርበው ቀደም ሲል ከሚያውቀውና ከሚያስታውሰው (memory) ብቻ በመነሳት አይደለምና። ሁለተኛም፣ አስተያየቱ የተመሠረተበትን ሳይንሳዊ ዕውነታ ሁሉም እንዲያውቁት ፍላጎት ያለው ከመሆኑም በላይ ከየትኛውም አቅጣጫ የሚሰነዘርበትን ትችት ለመቋቋም ወደ ጌላ አይልምና። ሶስተኛም፣ ለመደበኛ የሚፈልገው አንዳችም ነገር የለምና።

የሚቀጥለው መለኪያ፣ ኤክስፐርቱ አስተያየቱ ላይ ለመድረስ የተጠቀመባቸውን ዘዴዎችና ቴክኒኮች (techniques and procedures) በዝርዝር ለማቅረብ የሚያሳያውን ዝግጁነት የሚመለከት ነው። ሳይንሳዊ ምርምርን በሚመለከቱ በአብዛኛው ጉዳዮች፣ አንድ ግኝት ወይም አስተያየት ላይ ለመድረስ ባለመያው የተጠቀመባቸው የምርምር ዘዴዎችና አሠራሮች (procedures) ወሳኝነት አላቸው።⁸³ ከአሁን በፊት የጠቀስነው የወንጀለኛ መቅጫ ሕጋችን ቁጥር 51 ንዑስ ቁ. (2) “ዐዋቂ ወይም አዋቂዎች በተለመዱት ዐይነቶች የምርመራውን ሥነ ሥርዓት ይፈጽሙ ዘንድ መርጦ ያዛቸዋል” በማለት የሚደነግገው ይህንን

⁸¹ Field's Law of Evidence, Vol. III, op. cit., p. 2864.

⁸² Ibid., pp. 2864 - 65. ይህ መጽሐፍ የሕንድ የማስረጃ ሕግ አንድምታ ትርጓሜ ነው። በዚህ ንዑስ ክፍል (3.3) ውስጥ የተካተቱ “መለኪያዎች” ባብዛኛው ከዚህ የተወሰዱ ናቸው።

⁸³ See also, Delisle, op. cit., pp. 585 - 86.

ለማመልከት ነው።⁸⁴ እውነተኛው ኤክስፐርትም የተጠቀመባቸውን የምርመራና የቴክኒክ ሥርዓቶች፣ ስሕተቶች እንዳይፈጸሙም የተደረጉትን መቆጣጠሪያና ማረጋገጫ ዘዴዎች፣ ሳያዛባና ሳያንድል ከማብራራት ወደ ጎሳ እይልም። ባጭሩ፣ ሥራው መሠራት ባለበት መልኩ መከናወኑን ከማብራራት አያፈገፍግም። ከዚህ ጋር ደግሞ፣ ንድፈ ሀሳቦችን፣ ግኝቶችንና ዘዴዎችን ጨዋ ሰው ሊረዳው በሚችለው ቀላል ቋንቋ ማቅረብ ይጠበቅበታል።

የመጨረሻው መለኪያ ደግሞ ምናልባትም ወሳኝ መለኪያ ሊሆን ይችላል። እውነተኛው ኤክስፐርት በአነጋገሩ የተቆጠበና ጠንቃቃ ነው። ያለማመንታትና ያለማወሳወል እርግጠኛ የሆነ ነገር ሊኖር ይችላል ቢባል እንኳን ጥቂት መሆኑን ትምህርቱ፣ ልምዱና ለዕውቀት ያለው ፍቅርና ከበሬታ አስተምሮታል። ስለዚህም ትሕትናና ቁጥብነት መለየው ነው። በተጻራሪው፣ ጥራዝ ነጠቅ ደፋር ነው። የእርሱ ጥራዝ ነጠቅ ዕውቀት የዕውቀት ሁሉ መጨረሻ ይመስለዋል። ስለዚህም አስመሳይ ኤክስፐርት በግብሩ ይታወቃል። መጻሕፍት “እምግብሮሙ ተአምሮሙ” እንዲሉ።

እንግዲህ፣ ከላይ ከተገለጸው እንደምንረዳው፣ አንድ ምስክር ኤክስፐርት ነኝ ብሎ በሚቀርብበት ጊዜ ራሱን ፈተና ላይ ማስቀመጡ ነው። ይህን መረዳት ለፍትሕም ለምስክሩም ለራሱም ቢሆን ይበጃል። ይህንን የመሰለውን ፈተናም ካላለፈ አስተያየቱን የኤክስፐርት አስተያየት አድርጎ መቀበል አደገኛ ሊሆን ይችላል። የተከራካሪ ወገኖች ጠበቆችና ዐቃቤ ሕግም ለሚቆጥሩአቸው ኤክስፐርቶች ይህን የመሰለ ሥርዓት መኖሩንና በቂ ዝግጅትም አድርገው መቅረብ እንደሚገባቸው የማሳወቅ ኃላፊነት አለባቸው።

3.4. የኤክስፐርት አስተያየትና የስሚ ስሚ ማስረጃ

ከአሁን በፊት እንደተመለከትነው፣ “የስሚ ስሚ ደንብ” እና “የአስተያየት ማስረጃ ደንብ” ከአንድ ምንጭ የተቀዱ ናቸው።⁸⁵ ይኸውም፣ ምስክር ሆኖ ሊቀርብ የሚችለው አንድ ኩነት ሲፈጸም አይቻለሁ ወይም በጆሮ የሚደመጥ ከሆነ፣ ራሱ ስምቺዋለሁ ብሎ መመስከር የሚችል ሰው ብቻ ነው። የሚለው መሠረተ ሀሳብ ነው። ምንጫቸው አንድ ቢሆንም ግን ሁለቱም እንደተለያዩና ራሳቸውን ችለው እንደቆሙ ደንቦች ሆነው መቆጠር ከጀመሩ አያሌ ዘመናት አልፈዋል። ሆኖም፣ አሁንም ቢሆን አንድን ማስረጃ በተመለከተ ሁለቱም የሚገናኙበትና በሁለቱም ላይ አብሮ ውሳኔ መስጠት

⁸⁴ የንዑስ አንቀጽ የእንግሊዝኛ ትርጉምና አዲሱ የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንድ ዓይነት ሲሆኑ ከቀድሞው የአማርኛው ንዑስ አንቀጽ ይለያሉ። እነዚህኞቹ “ፍ/ቤቱ በተለመደው ሥነ ሥርዓት መሠረት ልዩ ችሎታ ያለውን አዋቂ ወይም አዋቂዎች ይመርጣል” የሚሉ ሲሆን በእኔ አስተያየት የቀድሞው የአማርኛው ንዑስ አንቀጽ ከላይ ከገለጸነው አግባር ስለ መሠረተ ሀሳቡ ፍጹሙ ስለሚሰጥ የተሻለ ይመስለኛል።

⁸⁵ ከላይ ገጽ 2 ይመልከቱ።

የሚያስፈልግበት ሁኔታ አልፎ አልፎ ያጋጥማል።⁸⁶ ይህንን ከዚህ በታች ባጭሩ እንመለከታለን።

3.4.1. ጥናታዊ ጽሑፎችና መጻሕፍት

ከአሁን በፊት እንደገለጽነው፣ አንድ ኢክስፐርት ተፈላጊ ሆኖ እንዲቀርብ የሚደረገው ልዩ ዕውቀትና ችሎታ የሚጠይቁ ጉዳዮች ሲያጋጥሙ ፍርድ ቤቱን የራሱ አስተያየት ላይ ለመድረስ እንዲያስችለው እነዚህን ግልጽ ለማድረግና ተንትኖ ለማቅረብ ነው። በአንድ ጉዳይ ላይ የሚቀሰም ዕውቀት ደግሞ ከመጻሕፍት የሚገኝ ከመምህራንም የሚወረስ እንጂ አንድ ሰው በግሉ ተመራምሮ የሚያፈልቀው ዕውቀት ጥቂት ነው። ስለዚህም አንድ ኢክስፐርት አንዳንድ ጊዜ በመጻሕፍት ላይ የቀረበውን ነገር እውነትነት ራሱ ፈትኖ የደረሰበት ባይሆንም አስተያየቱን በታወቁ መጻሕፍትና ጽሑፎች ላይ አንተርሶ ማቅረቡ አይቀርም። ይህም በሚሆንበት ጊዜ የመጻሕፍቱ ወይም የጽሑፎቹ ደራስያን ራሳቸው ምስክር ሆነው ስለማይቀርቡ የኢክስፐርቱ አስተያየት በስሟ ስሟ ማስረጃ ላይ የተመሠረተ ስለሆነ ተቀባይነት ሊኖረው አይገባም የሚል ጥያቄ ያስነሳል።

ቀደም ባሉት ዘመናት፣ የስሟ ስሟ ማስረጃ ደንብን መሠረት በማድረግ ይህን የመሰለውን አስተያየት የመከልከል ሁኔታ ነበር።⁸⁷ ይህንን አሠራር በመኮነን ፕሮፌሰር ዊግሞር ሲጽፉ እንደሚከተለው ብለዋል። ይህ የተጻፈው የሕግምና ሳይንስን አስመልክቶ ቢሆንም ለሌሎችም ሳይንሶች ቢሆን አግባብነት አለው ለማለት ይቻላል።

"To deny the competency of a physician who does not know his facts from personal observation alone is to reject medical testimony almost in its entirety. To allow any physician to testify who claims to know solely by personal experience is to appropriate the witness stand to impostors. Medical science is a mass of transmitted and collated data from numerous quarters; the generalizations which are the result of one man's personal observation exclusively are the least acceptable of all."⁸⁸

በአሁኑ ወቅት ግን፣ በመጻሕፍት ላይ የተመረከዘ መሆኑ ለአስተያየቱ ሊሰጠው የሚገባውን ክብደት የሚመለከት እንጂ እንዳይቀርብ መከልከል የለበትም፤ እንዲያውም የኢክስፐርቱን አስተያየት ለመፈተንና ለማመሳከር ጠቃሚና አስፈላጊ ነው፤ የሚለው ሀሳብ አይሎ የወጣ ይመስላል። በካናዳ የሚገኝ አንድ ይግባኝ ሰሚ ፍርድ ቤት ጉዳዩን አስመልክቶ

⁸⁶ Cross & Tapper, op. cit., p. 513.

⁸⁷ Collier v. Simpson (1831) E.R. 883. See also, Sarkar's Law of Evidence, 11th Ed., p. 596, S.C. Sarkar & Sons P. Ltd. (1965).

⁸⁸ 3 Wigmore, op. cit., p. 687.

የሰጠው ውሳኔ ጠቃሚ ማብራሪያ ስለሚሰጥበት እንደሚከተለው ሰፋ አድርገን አቅርቦነዋል፡-

"An expert medical witness may, therefore, upon giving his opinion, state in direct examination that he bases his opinion partly upon his own experience and partly upon the opinions of text-writers who are recognized by the medical profession at large as of authority. I think he may name the text-writers. I think he may add that his opinion and that of the text-writers named accords. Further, I see no good reason why such an expert-witness should not be permitted, while in the box, to refer to such text-books as he chooses, in order, by the aid which they will give him, in addition to his other means of forming an opinion, to enable him to express an opinion; and again, that the witness having expressly adopted as his own the opinion of a text-writer, may himself read the text as expressing his own opinion.

In cross-examination an expert medical witness having first been asked whether a certain text-book is recognized by the medical profession as a standard author and having said that it is, there may be read to him a passage from the book expressing an opinion, for the purpose of testing the value of the witness' opinion."⁸⁹

በእንግሊዝ አገርም ይሄው ሀሳብ ተቀባይነት ያገኘ መሆኑን እ.ኤ.አ. በ1970 ዓ.ም ተቋቁሞ የነበረው የሕግ ማሻሻያ ኮሚቴ፣ "አንድ መጽሐፍ ወይም ሌላ ጽሑፍ በመስኩ በተሰማሩት ባለሙያዎች ዘንድ አብነት ያለው (authoritative) ሆኖ የሚቆጠር ከሆነ ኤክስፐርቶች በምስክርነት በሚቀርቡበት ጊዜ በዋቢነት ሊጠቀሙበት ይችላሉ" በማለት ባቀረበው ሪፖርት ላይ ገልጿል፡፡⁹⁰ በአሜሪካም፣ ይኸው ሁኔታ የሰማ ስሚ ማስረጃ ደንብ እንደ አንዱ ተስናን ሆኖ እንደሚቆጠር በፌዴራል የማስረጃ ሕግ ቁ. 803 (18) ላይ በግልጽ ተመልክቷል፡፡

3.4.2. ሌሎች

ኤክስፐርቶች አስተያየት እንዲሰጡ በሚደረግበት ጊዜ ለእነዚህ አስተያየቶቻቸው መሠረት ወይም መነሻ ሊሆኑላቸው የሚችሉትን ክስቶች (fact) ወይም መረጃዎች (data) በሶስት ክፍሎ ማየት ይቻላል፡፡ እነዚህም የሚከተሉት ናቸው፡፡⁹¹

⁸⁹ R. v. Anderson (1914), 16 D.L.R. 203, 219 (Alta. C.A.), as quoted in Delisle, op. cit., p. 630.

⁹⁰ 17th. Report, the Law Reform Committee, Evidence of Opinion and Expert Evidence, Cmnd. 4489 § 19.

⁹¹ See, Mueller and Kirkpatrick, op. cit., p.698, Cleary and Graham, op. cit., p. 467.

አብዛኛውን ጊዜ እንደሚያጋጥመው፣ አንድ ጉዳት የደረሰበትን ከላሽ መርምሮ ስለደረሰበት ጉዳት ወይም ሕመም ዓይነትና ወደፊት ሊያስከትልበት ስለሚችለው ጠንቅ ምስክርነቱን የሚሰጠው ምርመራውንና ሕክምናውን ያደረገው ሐኪም ራሱ ይሆናል። እንዲሁም፣ በአንድ ጨርቅ ወይም ነገር ላይ የተገኘ የደም ናሙና ከተከሰሽ የደም መደብ (blood group) ጋር ተመሳሳይ መሆኑን ማረጋገጥ ቢያስፈልግ የምስክርነት ቃሉን የሚሰጠው ራሱ ምርመራውን ያከናወነው ባለሙያ (forensic scientist) ይሆናል። ይህ በሚሆንበት ጊዜ ምናልባት ሊነሳ የሚችለው ጥያቄ ኤክስፐርቱ አስተያየቱ ላይ ለመድረስ በቂ መረጃ (data) ነበረውን የሚለው ሊሆን ይችላል እንደሆነ እንጂ አስተያየቱ በግል አስተውሎት ላይ የተመሠረተ ስለሆነ የሰሚ ስሚ ማስረጃ ደንብ የሚጠይቀውን የሚያሟላ በመሆኑ ሌላ ጥያቄ አያስነሳም።

ሁለተኛም፣ አንድ ኤክስፐርት ከላይ በተገለጸው መልኩ ኩነቱን ራሱ በቀጥታ የተገነዘበው ባይሆንም፣ በክስ ሂደት ውስጥ (at the trial) ከተገለጹትና ከተረጋገጡት ኩነቶች በመነሳት አስተያየቱን ሊሰጥ ይችላል። ይህም በሁለት መንገድ ሊፈጸም ይችላል። አንደኛው፣ ኤክስፐርቱ በክስ ሂደት ወቅት በችሎት ተገኝቶ ጉዳዩን ከተከታተለ በኋላ የምስክርነት ቃሉን (አስተያየቱን) እንዲሰጥ ማድረግ ነው። ይህም በሚሆንበት ጊዜ አስተያየቱን በየትኛው ወይም በየትኞቹ ኩነቶች ላይ ሊመሠርት እንደቻለ በዋና ጥያቄ ወቅት ሊጠየቅና መልስ ሊሰጥ ይገባል። ኤክስፐርቱ ጉዳዩን በችሎት ተገኝቶ ያልተከታተለ ከሆነና ወይም ኩነቶቹ ገና ያልተረጋገጡ ከሆነ በ“hypothetical” ጥያቄ መልክ (እነዚህ እነዚህ ሁኔታዎች ተፈጽመው ቢሆን በሚል መልኩ) ሊገለጹለትና አስተያየቱንም እንዲሰጥ ሊደረግ ይችላል። ከሁለቱ መንገዶች ባንዱ ሊፈጸም ይችላል ማለት ነው። ይህ ሁለተኛው ዓይነት አሠራርም እንደ መጀመሪያው የተለመደና አዘውትሮም የሚሠራበት ከመሆኑም በላይ ለኤክስፐርቱ አስተያየት መነሻ የሆኑት ኩነቶች በፍርዱ ሂደት ውስጥ በሌሎች ምስክሮች (ማስረጃዎች) የተረጋገጡ ስለሆነ የሰሚ ስሚን ጥያቄ አያስነሳም።

ሶስተኛም፣ አንድ ኤክስፐርት አስተያየቱን የመሠረተው ከላይ ከተገለጹት ሁለቱም ሁኔታዎች ውጭ በተገኘ መረጃ ላይ ሊሆን የሚችልበት ሁኔታ አልፎ አልፎም ቢሆን ያጋጥማል። በሰሚ ስሚ ማስረጃ ደንብና በአስተያየት ደንብ መካከል ያለው ግንኙነት ጎልቶ የሚወጣውና ችግርም የሚያስከትለው ይህን የመሰለው ሁኔታ ሲያጋጥም ነው። መሠረተ ሀሳቡን፣ እንዲሁም ሊያጋጥሙ የሚችሉትን ችግሮች በተሻለ ለመረዳት ከዚህ በታች የተገለጹትን ጉዳዮች በምሳሌነት እንመልከት።

አንድ የወጣት አጥፊን በሚመለከት ጉዳይ የማረሚያ ቤቱ የአመክሮ ጉዳይ ሹም ስለወጣት አጥፊው ሁኔታ ፍርድ ቤት ቀርቦ የምስክርነት ቃሉን በሚሰጥበት ጊዜ ስለወጣቱ ጠባይ የሚማርበት

ት/ቤት ኃላፊዎች የነገሩትን በመድገም ቃሉን ይሰጣል። ፍርድ ቤቱም እንደሚከተለው በማተት አስተያየቱን ውድቅ አድርጎታል፡-

"Certainly he may be allowed to state the facts upon which he bases his opinion, because an opinion has little weight unless the facts upon which it is based are known. But if the facts are known to the witness on hearsay only, the witness' statement of the fact is not probative of the truth of the facts on which the opinion is based ... the opinion of ... any ... witness allowed to give opinion evidence is of value only to the extent that it is based on facts which are shown to be true ... the facts of which the witness has no personal knowledge must be proved in the ordinary way."⁹²

በአንድ በሌላ ጉዳይ፣ ከሳሹ በአንድ የመንግሥት ማተሚያ ቤት ሠራተኛ ሆኜ በማገልገል ላይ እያለሁ ከሥራዬ ጠባይ ጋር የተያያዘ ሕመም (lead poisoning) ደርሶብኛል በማለት ክስ ይመሠርታል። የመንግሥት የጤና መኮንን የሆነው ባለሙያም በምስክርነት ቀርቦ፣ በ21 ሌሎች ሠራተኞች ላይ ምርመራ አካሂጄ እንዳቸውም ከሳሹ የሚለው ዓይነት ሕመም የደረሰባቸው መሆኑን የሚያሳዩ ዕትረቶች (symptoms) አልተገኙባቸውም በማለት ይመሰክራል። ፍርድ ቤቱም፣ እነዚህ ምርመራ ተደረጎባቸዋል የተባሉት ሠራተኞች በምስክርነት ስላልቀረቡና እንዲቀርቡ ባለመደረጉም ጉዳዩ ስላልተረጋገጠ በእነርሱ ቃል ላይ ተመሥርቶ የተሰጠው የኤክስፐርቱ አስተያየት ተቀባይነት የለውም በማለት ውድቅ አድርጎታል።⁹³ ጉዳዩ በይግባኝ የቀረበለትም ፍ/ቤት፣ ያቀረበው ሰው ኤክስፐርት መሆኑን አንድን የስሜ ስሜ ማስረጃ ተቀባይነት አያስገኝለትም በማለት የሥር ፍ/ቤቱን ውሳኔ አጽንቶታል።⁹⁴

እንዲሁም፣ ከላይ ከተገለጸው ጥቂት ለየት ባለ ሁኔታ፣ አንድ ኤክስፐርት ከጉዳዩ ጋር በቀጥታ በተገናኘ ሁኔታ ምርመራውን በሚያከናውንበት ጊዜ በክርክሩ ወቅት ያልተነሳ ራሱ በግሉ የሚያገኘው ወይም የሚደርስበት መረጃ ወይም ኩነት ሊያጋጥም ይችላል። ለምሳሌ፣ አንድ ሳይኪያትሪስት (የአዕምሮ ሐኪም) አንድ ታካሚን በሚመረምርበት ጊዜ በክሱ ሂደት ውስጥ ያልተነሱ አንዳንድ ፍሬ ነገሮችን (ኩነቶችን) በቀጥታ ከታካሚው ሊያገኝ ወይም ሊነገረው ይችላል። የሚከተለውን ጉዳይ በምሳሌነት እንመልከት፡-

በአንድ ጉዳይ፣ ተከሳሹ ለቀረበበት የግድያ ወንጀል ክስ ያቀረበውን መከላከያ ውድቅ በማድረግ ፍርድ ቤቱ የጥፋተኛነት ውሳኔ ያስተላልፍበታል። መከላከያውም፣ ወንጀሉን በፈጸምኩበት ወቅት በወንጀል ሀሳብ ለመመራት (ለማቀድ) ችለኩት አልነበረኝም የሚል

⁹² R.v. Arbuckle (1967), 2C.C.C. (B.C.S.C.), as quoted in Delisle, op. cit., pp. 634-35.

⁹³ Ramsay v. Watson (1961), 108 C.L.R. 642 (Aust. H.C.)

⁹⁴ See, Delisle, op. cit., p. 634.

ነበር። ይህንንም ለማስረዳት አንድ ሳይኪያትሪስት አቅርቦ አስመስክሮአል። ባለሙያው ለፍርድ ቤቱ በሰጡት ቃል፣ ተከላሽን ለአንድ ጊዜ አስቀርበው ቃለ መጠይቅ (ምርመራ) ያደረጉለት መሆኑን፣ በዚህም ወቅት ወንጀሉ በተፈጸመበት ዕለት ያደረገውን ሁሉ እንደገለጸላቸው፣ በዕለቱም አደንዛዥ ዕጽ (290 ሚሊ ግራም ሊብሪየም) እና አልኮል መጠጥ በብዛት የወሰደ መሆኑን ጭምር እንደገለጸላቸው፣ በእሳቸውም አስተያየት ተከላሹ ያደረገውን ሙሉ በሙሉ የመርሳት ተፈጥሮአዊ ሕመም (organic amnesia) እንዳለበት መስክረዋል። መስቀለኛ ጥያቄ ቀርቦላቸውም፣ ተከላሹ መጠጥና ዕጽ ስለመውሰዱ የነገራቸውንም ሆነ በእሳቸው ዕምነት የተገደበ የማስታወስ ችሎታ (imperfect recollection) እንዳለው የሚያመለክቱትን ስለዕለቱ ሁኔታ የነገራቸውን ቃል ዕምነት የሚጣልባቸው ሆነው እንዳገኙ ዋቸው ገልጸዋል።

ከላይ እንዳመለከትነው፣ የመጀመሪያው ደረጃ ፍ/ቤት የተከላሹን መከላከያ ባለመቀበል የጥፋተኝነት ውሳኔ አስተላልፎበታል። ከዚህ በኋላም ጉዳዩ ለይግባኝ ሰሚው ፍ/ቤት ቀርቦ ፍርድ ቤቱ ስምምነት ላይ መድረስ አልቻለም። ከስድስቱ ዳኞች መካከል ሶስቱ የኤክስፐርቱ ማስረጃ የቀረበው ለአስተያየቱ መሠረት የሆኑትን ፍሬ ነገሮች ለማሳየት እንጂ ተከላሹ ለኤክስፐርቱ የተናገረውን ቃል እውነት መሆን ለማረጋገጥ ስላልሆነ የስሚ ስሚ ማስረጃ ደንብ በእንደዚህ ዓይነቱ ጉዳይ ተፈጻሚነት ስለሌለው አስተያየቱ ተቀባይነት ሊኖረው ይገባል በማለት ሲወስኑ ሶስቱ ደግሞ አስተያየቱ የስሚ ስሚ ማስረጃ ደንብን በግልጽ ስለሚጸረር ውድቅ መደረጉ ተገቢ ነው በማለት ወስነዋል።⁹⁵ እንደገናም ጉዳዩ ለካናዳ ጠቅላይ ፍርድ ቤት ሲቀርብ ደግሞ፣ የይግባኝ ሰሚው ፍርድ ቤት ዳኞች ጉዳዩን ለመወሰን ባነሱአቸው የተለያዩ የሕግ ጭብጦች ላይ አስተያየት መስጠት አስፈላጊ አይደለም የሚል አንድምታ ባለው አጭር አገላለጽ ይግባኙን ውድቅ አድርጎ መዝገቡን ዘግቶታል።⁹⁶ ጉዳዩ ተብላልቶ ከተለያዩ አቋሞች አንደኛው አይሎ ከመውጣቱ በፊት በመጨረሻው ፍርድ ቤት ውሳኔ ማሳረፉ ከጥቅሙ ይልቅ ጉዳዩ ያይላል የሚል አስተሳሰብ ይመስላል።

የኤክስፐርቱ አስተያየት ተቀባይነት አለው በማለት ከወሰኑት የይግባኝ ሰሚው ፍ/ቤት ዳኞች መካከል አንደኛው ምክንያታቸውን ሲገልጹ እንደሚከተለው ብለዋል፡-

"Since Dr. Gray testified that his ultimate opinion was formed in part upon the essence of all of that which Rosik told him, and not merely upon his account of ingestion of liquor and drugs, then evidence of what in fact was said was, in my opinion, receivable

⁹⁵ R. v. Rosik (1970), 2 C.C.C. (2d) 351.

⁹⁶ (1971), 2. C.C.C. (2d) 393.

on the authority of the majority judgments in *R. v. Lupien*, [1970] S.C.R. 263.⁹⁷

ትርጉሙም፡ "ዶክተር ግሬይ [ሳይኪያትሪስቱ] እንደመሰከሩት፡ ለአስተያየታቸው በክፍል መሠረት ያደረጉት ተከላኸ በዕለቱ ስለወሰደው መጠጥና አደንዛዥ ዕጽ የነገራቸውን ብቻ ሳይሆን ስለጉዳዩ በሙሉ የነገራቸውን በመሆኑ ከአሁን ቀደም ጠቅላይ ፍ/ቤት በዐቃቤ ሕግ እና በሉፒየን መካከል ተነስቶ በነበረው ጉዳይ በአብላጫ ድምፅ በሰጠው ውሳኔ አብነት ማስረጃው ተቀባይነት ሊኖረው ይገባል" ማለት ነው።

በተጻራሪው፡ የሰሚ ሰሚ ማስረጃ ደንብን ስለሚጥስ ሊቀርብ አይገባውም በማለት ውሳኔ ከሰጡት ዳኞች መካከል አንዱ ደግሞ ምክንያታቸውን እንደሚከተለው አቅርቦታል፡-

"Dr. Gray's evidence as to the account given him by the accused, in which he mentioned the ingestion into himself of 290 mg. of librium and of the copious quantities of liquor as specified by him, was clearly inadmissible as offending against the hearsay rule."⁹⁸

ትርጉሙም፡ "ዶክተር ግሬይ ተከላኸ 290 ሚሊ ግራም ሲብሪየምና የአልኮል መጠጦች በብዛት እንደወሰደ ገልጾልኛል በማለት የሰጡት ቃል የሰሚ ሰሚ ማስረጃ ደንብን ስለሚጸረር ተቀባይነት እንደሌለው ገልጽ ነው" ማለት ነው።

ከላይ የተጠቀሱት ፍርዶች የሚያንፀባርቁት፡ አንድ ኩነት በእርግጥም ተደርጓል ወይም ተፈጽሟል ለማለት የምንችለው በእርክር ሂደት ውስጥ በተለይም በመስቀለኛ ጥያቄ ተፈትኖ ሲወጣና ፍርድ ቤቱም ከሌሎች ማስረጃዎች ጋር በመመዘን አሳማኝ አድርጎ ሲቀበለው ነው። አንድ ኤክስፐርት አስተያየቱን በግሉ ባገኘው መረጃ ላይ በሚመሠርትበት ጊዜ ግን እርሱ እምነት ጥሎበት ቢቀበለውም አስተያየቱ የተመሠረተበት ኩነት በዚህ ፈተና ውስጥ ስለማያልፍ አስተማማኝነቱ አጠራጣሪ ነው የሚለውን ቀደም ካሉት ጊዜያት ጀምሮ በንቶ የቀየውን (ኦርቶዶክስ) መሠረተ ሀሳብ ነው። በዚህ ረገድ፡ አሁን አሁን እስራካሪ ሆኖ የመጣው ጥያቄም፡ ኤክስፐርቶቹ በተሠማሩበት የሙያ መስክ ተግባራቸውን በሚያከናውኑበት ወቅት በእንደዚህ ዓይነቱ በግል አስተውሎት ሳይሆን ከሶስተኛ ወገን በተገኘ መረጃ መጠቀም የተለመደ ስለሆነ የፍርድ ቤቶችም አሠራር ይህንኑ ከግምት ውስጥ ሐኪም ምርመራውን የሚያከናውነው ከበርካታ ምንጮች በተገኙ ከተለያዩ መረጃዎች ነው። እነዚህም ምንጮች፡ ሕመምተኛው ራሱና ዘመዶቹ፡ በነርሶችና በልዩ ልዩ ቴክኒሽያኖች እንዲሁም ሌሎች ሐኪሞች የሚተርቡ ሪፖርቶችና አስተያየቶች፡ የሆስፒታል ፊክረዶችና የራጅ

⁹⁷ As quoted in Delisle, op. cit., p. 632.

⁹⁸ *Id.*

ምርመራዎች የመሳሰሉት ናቸው። ሐኪሙም የሞትና የሕይወት ውሳኔ የሚሰጠው በእነዚህ መረጃዎች በመተማመን ነው። ስለዚህ እንደ ሐኪም እነዚህን መረጃዎች በሙያው አስተማማኝነት አድርጎ ከተጠቀመባቸው ፍርድ ቤት ቀርቦ አስተያየቱን በሚሰጥበት ወቅት ስለአስተማማኝነታቸው የሚሰጠው ማረጋገጫ (validation) በቂ ሊሆን ይገባል የሚል ነው (circumstantial guarantees of trustworthiness)።

ሁለተኛም፣ እነዚህን ሐኪሙ አስተያየቱን የመሠረተባቸውን ማስረጃዎች፣ ከተፈለገ በመደበኛው የክስ ሂደት ሥርዓት እንዲረጋገጡ ማድረግ ይቻላል። ነገር ግን ማስረጃዎቹን ለማቅረብና በምስክሮችም እንዲረጋገጡ ለማድረግ ከሚያስከትለው ወጭና ረጅም ጊዜ አንጻር የሐኪሙን (ኤክስፐርቱን) ማረጋገጫ መቀበሉ የተሻለ አማራጭ ይሆናል፤ በሚልም ተጨማሪ ምክንያት ነው።⁹⁹

ይህ ሀሳብ በአሁኑ ወቅት በአሜሪካ ተቀባይነት እያገኘ የመጣ ይመስላል። ከአሁን በፊት የጠቀስነው የፌዴራል የማስረጃ ሕግ ቁ. 703፣ ማስረጃው ከክስ ሂደት ውጭ የተገኘ ቢሆንም በዘርፉ የተሰማሩ ኤክስፐርቶች አስተያየት ላይ ለመድረስ በተለምዶ የሚጠቀሙበት ዓይነት ከሆነ (of a type reasonably relied upon by experts in the particular field in forming opinions or inferences upon the subject) በምስክርነት የቀረበው ኤክስፐርት በእነዚህ ላይ አስተያየቱን ሊመሠርት እንደሚችል ይገልጻል። የዚህ አንቀጽ ዓላማም ፀንቶ የቆየውን ደንብ የአፈጻጸም ወሰን ሰፋ በማድረግ የፍርድ ቤቶች አሠራር (practice) የአንዳንድ ሙያዎችን አሠራር ከግምት ውስጥ እንዲያስገባ ለማስቻል መሆኑን ሕጉን ያዘጋጀው “አማካሪ ኮሚቴ” ስለ አንቀጹ በሰጠው ማብራሪያ ላይ ገልጿል።¹⁰⁰ በካናዳም፣ ከላይ እንዳየነው በጉዳዩ ዙሪያ በዳኞች መካከል ጠቅላይ ፍርድ ቤቱ ሲወሰነው ያልፈለገ ከረር ያለ የአመለካከት ልዩነት ያለ ይመስላል። ባጠቃላይ፣ ሀሳቡ ከኦርቶዶክስ አመለካከት ፈንገጥ ያለ በመሆኑ የቀድሞውን ደንብ ሊያናጋ ይችላል የሚል ፍራቻ ስላለ ከተሠራበትም ጠበብ ባለ ትርጓሜው ሊፈጸም እንደሚገባ ከላይ በጠቀስነው የአሜሪካ አዲሱ ሕግ ውስጥ “be of a type reasonably relied upon” የሚለው ሐረግ ያመለክታል።¹⁰¹

3.5. ለኤክስፐርት ማስረጃ ስለሚሰጠው ክብደት (Weight)

“The parties have invoked the decision of a judicial tribunal and not an oracular pronouncement by an expert.”

Dave v Edinburgh Magistrates (1953)

⁹⁹ See, The Federal Advisory Committee's Note to Federal Rule 703, 56 F.R.D. 183, 283-284 (1973), as cited in Cleary and Graham, op. cit., pp. 468-69.

¹⁰⁰ Cleary and Graham, op. cit., p. 469.

¹⁰¹ See, I Wigmore, op. cit., p.

ከአሁን በፊት እንደገለጽነው፣ የማስረጃ ሕግ የሚያገለግልን፣ በአንድ ጉዳይ ላይ አግባብነት አላቸው የሚባሉት ፍሬ ነገሮች (ኩነቶች) የትኞቹ እንደሆኑና፣ እነዚህንም ለማስረጃት ሊቀርቡ የሚገባቸው ማስረጃዎች ምን ምን ዓይነት መሆን እንዳለባቸው ለመወሰን ነው። ከዚህ ውጭ እውነቱ ላይ ለመድረስ አንድ ማስረጃ የሚመዘነው እንዴት ነው ወይም አንድ ውሳኔ ላይ ለመድረስ ዳኛው የቀረቡለትን ማስረጃዎች መመዘን የሚገባው ምን ደንቦችን ተከትሎ ነው በሚለው ዐቢይ ነጥብ ላይ የመጠቁ ናቸው የሚባሉት የማስረጃ ደንቦች እንኳን የሚያደርጉልን እገዛ የለም። ይህ ለፈራጅ ሕሊና የተተወ ነው። The jury is “the principal criterion of truth” ይባላል።¹⁰² ስለዚህም የአንድን ማስረጃ ክብደት የሚወስነው የማሳመን ኃይሉ ነው፤ ሚዛኑም የፈራጅ ሕሊና ነው ለማለት እንችላለን። በክርክር ሂደት የሚቀርብ ማስረጃ ሁሉ ነጥሮ የሚወጣው በዚህ ሚዛን ውስጥ በማለፍ ነው። የኤክስፐርት ማስረጃም በአንድ ጉዳይ ከሚቀርቡት ማስረጃዎች አንዱ እንደመሆኑ ከሌሎቹ ጋር ተደምርና ተዳብሎ የሚመዘን እንጂ ብቻውን አፈንግጦ የቆመ ባለመሆኑ ከሌሎቹ በተለየ ሁኔታ የሚታይ አይደለም። በአንድ ጉዳይ ላይ ሊቀርቡ የሚገባቸው ማስረጃዎች ገና ሳይቀርቡና ሳይመረመሩ ፍርድ ለአክሊ ነው ማለቱ አግባብ እንደማይሆን ሁሉ ይህን ዓይነት ማስረጃ ቢቀርብ ከዚህኛው ይልቅ የተለየ ክብደት ይኖረዋል ብሎ ወስኖ በዳኝነት መቀመጡም ተገቢም ትክክልም አይደለም።¹⁰³

ስለዚህ፣ ከላይ እንደተነገረው፣ የኤክስፐርት ማስረጃ እንደ ሌላ ማናቸውም ማስረጃ የሚታይና የሚመዘን እንጂ በኤክስፐርት የተሰጠ በመሆኑ ብቻ ተነጥሎ የተለየ ክብደት የሚሰጠው አይደለም። ይህንንም ከአሁን በፊት ከገለጽናቸው የሕንጻውም የማስረጃ ሕግ ሆነ የእኛ ረቂቅ የማስረጃ ሕጎች ይዘት በቀላሉ ልንረዳው እንችላለን።¹⁰⁴ በእነዚህ ሕጎች መሠረት፣ የኤክስፐርት አስተያየት ተፈላጊ የሚሆነው ሳይንስንና ኪነ ጥበብን በሚመለከቱ ጉዳዮች ፍርድ ቤቱ የራሱ አስተያየት ላይ ለመድረስ የሚረዳው ሆኖ ሲገኝ ነው። ስለዚህ ለታቀደለት ዓላማ ይጠቅማል አይጠቅምም ተብሎ የሚመዘንና በዚህም መሠረት ተገቢው ክብደት የሚሰጠው እንጂ የፍርድ ቤቱን አስተያየት የሚተካ (supersede) አይደለም።¹⁰⁵ እ.ኤ.አ. 1997 ዓ.ም. በእንግሊዝ አገር የበላይ ፍርድ ቤት የተሰጠ ፍርድ ጉዳዩን አስመልክቶ እንደሚከተለው ይገልጻል።

“Where expert evidence was admissible in order to enable the judge to reach a properly informed decision on a technical matter, then he could not set his own lay opinion against the expert evidence that he had heard. But he was not bound to accept the

¹⁰² Blackstone, as quoted in W.S. Holdsworth, vol. 1, op. cit., p. 136.

¹⁰³ Ram Narain Sharma v E., 139 IC 508 1932, as quoted in M. Monir, Vol. 1 op. cit., p. 677.

¹⁰⁴ ከላይ ገጽ 23 ይመልከቱ።

¹⁰⁵ Field's Law of Evidence, Vol III, op. cit, 2866.

evidence even of an expert witness, if there was a proper basis for rejecting it in the other evidence that he had heard, or the expert evidence was such that he did not believe it or for whatever reason was not convinced by it.”¹⁰⁶

ትርጉሙም እንደሚከተለው ነው። በአንድ ጉዳይ ፍርድ ቤቱን ተገቢው ውሳኔ ላይ ለመድረስ እንዲያስችለው የኤክስፐርት ማስረጃ ቀርቦ እንደሆነ ፍ/ቤቱ የኤክስፐርቱን አስተያየት በራሱ የጨዋ አስተያየት ሊተካ አይችልም። ሆኖም ግን፣ በጉዳዩ የቀረቡት ሌሎች ማስረጃዎች የኤክስፐርቱን ማስረጃ ውድቅ ለማድረግ የሚያስችሉ ወይም የኤክስፐርቱ አስተያየት የማያሳምን ሆኖ ካገኘ ውሳኔ ቀበለው ይችላል።

በሲቪል ሎው ተከታይ አገሮች ያለውን ሁኔታ ስንመለከት ደግሞ፣ በፍትሁ ብሔርም ሆነ በወንጀል ጉዳዮች ዳኛው ውሳኔ ላይ መድረስ ያለበት ከኤክስፐርቶች አስተያየት ነፃ በሆነ መንገድ በጉዳዩ ላይ የቀረቡትን ማስረጃዎች በአጠቃላይ በመመዘን ነው (fonder sa conviction sur des circonstances independantes de l' avis des experts)።¹⁰⁷ ይህ ፀንቶ የቆየ ደንብ ነው ለማለት ይቻላል። ይህም ደንብ በፈንታው የተመሠረተው አግባብና አሳማኝ የሆነውን ማስረጃ እየለየ የመቀበሉ ኃላፊነት ለፈራጅ ሕሊና የተተው ነው (principe d' intime conviction) በሚለው የሲቪል ሎው ሥርዓት መለያ ባሕሪይ በሆነው ዐቢይ የማስረጃ ሕግ መርህ ላይ ነው።¹⁰⁸ ስለዚህ ከኮመን ሎው ይልቅ በሲቪል ሎው ለ“ፈራጅ ሕሊና” የሚሰጠው ሥፍራና ግምት አየል ያለ ነው ለማለት እንችላለን።

በሁለቱም የሕግ ሥርዓቶች ለኤክስፐርት ማስረጃ ስለሚሰጠው ክብደት ያለው መሠረተ ሀሳብ ከላይ የገለጽነውን ሲመስል ከዚህ አንጻር ጠቅላይ ፍርድ ቤት በጫላ ቀንኒ ጉዳይ የሰጠውን ውሳኔ ስንመለከተው በመጀመሪያ የምንረዳው ነገር ቢኖር ሕሊናው እየተፈታተነው የሰጠው ውሳኔ መሆኑን ነው። የቀረበለት ሌላው ማስረጃ ሁሉ የሚያመለክተው (inference) የተከሰሽ አዕምሮ ጤነኛ አለመሆኑን ነው። ከዚህ በተጻራሪ የቆመው ብቸኛ ማስረጃ የአዕምሮ ሐኪሙ (ኤክስፐርት) የሰጠው አስተያየት ነው። “ሕሊናውን እየተፈታተነው” የሰጠው ውሳኔ ነው ለማለትም ያስቻለን በውሳኔው ላይ የሚከተለው ስለሚገኝበት ነው፡-

¹⁰⁶ Dover District Council v. Sherred (1997), as quoted in O'Hare & Hill, Civil Litigation, Tenth Edition, p. 394, Sweet & Maxwell (2001).

¹⁰⁷ See, Preire Bouzat et Jean Pinatel, Traite De Droit Penale et De Criminologie, Tome I, p. 243, Librairie Dalloz, Paris (1963); see also, Jean Graven, Code Judiciaire de l' Empire d' Ethiopie (Draft), Art. 651; and, H.A. Hammelmann, Expert Evidence, 10 Modern Law Review (1946), pp. 32-39 and E.J. Cohn (Ed.), Manual of German Law, Vol. II, p. 225, Oceana Publication, Inc. (1971).

¹⁰⁸ R. David, French Law: Its Structure, Sources and Methodology, pp. 144-149, Louisiana State University Press (1972).

“በሰዎች ፊት በልቡ ተደፍቶ ወደቆ “ግደሉኝ” የሚል፣ ሰራሱ ያሰበለትንና ርቦታል እህል ስጡት፣ ጠምቶታል ውሃ ስጡት ያለን ሰው ደብድቦ የሚገድል፣ ማንም ሳይጠይቀውና ሳያስገድደው “እሰሩኝ” የሚል ሰው በተራ አስተያየትና ግምት ጤነኛ ሊባል የሚችል አይደለም። ይግባኝ ባይ ከአንድም ሁለት ጊዜ በአማካኝነት ሆስፒታል ተመርምሮ አእምሮው የታወከ አይደለም በመባሉ ምክንያት ይህን ሀሳብ በመያዝ ከወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 48-51 ድረስ የተደነገጉትን ተፈጻሚ ማድረግ ቢያስቸግርም ሁኔታዎቹ በቀላሉ ሊታዩ የሚገባቸው አይደሉም።”¹⁰⁹

ስለዚህ የተሻለ አማራጭ ሆኖ ያገኘው የሞት ፍርድን ቅጣት ወደ ዕድሜ ልክ እሥራት ማሻሻል ነበር። እንግዲህ የኤክስፐርቱ አስተያየት “የነቢይ የመሲህ” ቃል ሆኖአል።¹¹⁰ የፍርድ ቤቱም ውሳኔ በኤክስፐርት ውሳኔ ተለውጧል ማለት ይቻላል።

ምንም እንኳን ፍርድ ቤቱ በግልጽ ባያስቀምጠውም፣ ሕጉንም ተንትኖ ባያስረዳም፣ እዚህ ውሳኔ ላይ እንዲደርስ ምክንያት የሆነው የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁ. 51 በተለይም ንዑስ ቁጥር (3) ይመስለናል። ይህ አንቀጽ ፍርድ ቤቱ ለቀረበለት ዓይነት ጉዳይ አግባብነት እንደሌለው ከአሁን በፊት ተመልክተናል። እዚህ ላይ መጨመር የሚያስፈልግ ነገር ቢኖር አንድ የኤክስፐርት ማስረጃ የማሳመን ኃይሉ ደካማ ሆኖ እያገኘ ነው በኤክስፐርት ስለተሰጠ ብቻ የማይሻር የማይመዘን አድርገን ከተቀበልነው ፍርድ ቤቱ የገባበት ፈተና (dilemma) ውስጥ ሊጥለን እንደሚችል ይህ ጉዳይ ጥሩ ምሳሌ ሊሆን የሚችል መሆኑን ነው። ከዚህ በተረፈ፣ ፍርድ ቤቱ የኤክስፐርቱን አስተያየት እንዳለ ቢቀበለው እንኳ እዚህ ውሳኔ ላይ ሊያስደርስ የሚችል ነውን? የሚለውን ጥያቄ ወደፊት በሥፍራው ስንደርስ እንመለከተዋለን።¹¹¹

3.6. ኤክስፐርቶችን በፍርድ ቤቶች ስለመሾም (Court Expert System)

3.6.1. አጠቃላይ

ከአሁን በፊት እንደገለጽነው፣ በቀደምት ታሪኩ፣ የኤክስፐርቶች ሚና ፍርድ ቤቱን ለመርዳት እንደመሆኑ አስፈላጊ በሚሆንበት ጊዜ ሁሉ እንዲቀርቡ የሚደረገው በራሱ በፍርድ ቤቱ አማካይነት ነበር።¹¹² ከ18ኛው ምዕተ ዓመት ወዲህ ግን በእንግሊዝ ኮመን ሎው “adversary system of litigation” (“እስጥ-አገባ” ልንለው እንችላለን) እየተባለ የሚጠራው የክስ አቀራረብ ሥርዓት እየተጠናከረ በመምጣቱና በዚህም ሥርዓት መሠረት ጃኞች አንድን ጉዳይ መወሰን ያለባቸው ተከራካሪዎቹ

¹⁰⁹ የፍርድ መሰሉ ቃል ከዚህ ጽሑፍ ጋር ተያይዞ ከገጽ 69-79 ላይ ቀርቧል።

¹¹⁰ ከላይ በዚህ ክፍል መግቢያ ላይ የተገለጸውን ስለ ኤክስፐርት ማስረጃ በሚወላበት ጊዜ እዘውትሮ የሚነገረውን ጥቅስ ይመልከቱ።

¹¹¹ ከታች ገጽ 62 ይመልከቱ።

¹¹² ከላይ ገጽ 5 ይመልከቱ።

ወገኖች ራሳቸው ባቀረቡባቸው ማስረጃዎችና ባህሉቸው ጭብጦች ላይ ብቻ በመመሥረት በመሆኑ፤ ፍርድ ቤቶች በራሳቸው አነሳሽነት ማንኛውንም ምስክር ለመጥራት የነበራቸው ሥልጣን እየቀረ መጥቶ እክስፐርቶችን ጭምር በምስክርነት የመቁጠር ኃላፊነቱ ወደ ተከራካሪ ወገኖች ተዛውሮአል።¹¹³

ይህንና ዓላማው ዕውነቱ ላይ ለመድረስ ፍርድ ቤቱን ለመርዳት ሆኖ ሳለ በተከራካሪ ወገኖች የሚቆጠሩ እክስፐርቶች፤ (1) ለቆጠራቸው ተሟጋች ወገንተኝነት ስለሚታይባቸው፤ (2) የክስን ሂደትም በእክስፐርቶች መካከል የሚደረግ መግት ወይም ፉክክር (contest) እያስመሰለው በመሄዱ፤ (3) በተለይ ደግሞ እክስፐርቶች ፍፁም ተጻራሪ የሆነ አቋም በሚይዙበት ጊዜ ምርመራው በማስረጃው ሳይንሳዊ ይዘት ላይ ከማተኮር ይልቅ በእክስፐርቱ ተአማኒነት ላይ እንዲያተኩር የማድረግ ሁኔታ በማስከተሉ፤ (4) በአንድ ጉዳይ ላይ የሚቀርቡት የእክስፐርቶች ብዛት የክስን ሂደት የሚያጓትት ከመሆኑም በላይ የሚደረገውም ክፍያ ወጭውን ስለሚያንረው፤ በአሠራሩ ላይ ነቀፌታና ትችት ሲያስከትል ቆይቷል። ይህን አስመልክተው አንድ ዳኛ እ.ኤ.አ. በ1876 ዓ.ም በቀረበ ጉዳይ አስተያየታቸውን ሲሰጡ እንደሚከተለው አስቀምጠውታል፡-

“አንደተለመደው፤ በአንድ ወገን አንድ የእክስፐርት ማስረጃ ቀረበልኛል፤ በሌላው ወገንም ሌላ ማስረጃ ቀረበልኛል። እንደገናም እንደተለመደው እክስፐርቶቹ በአስተያየታቸው አይስማሙም። መስማማትም አይጠበቅባቸውም። ምክንያቱም የእክስፐርት ማስረጃ የሚቀርብበት ሥርዓት ራሱ በባሕርይ የአንድ ሳይንሳዊ ምርመራ እውነተኛው ውጤት ለፍርድ ቤቱ እንዲቀርብለት የሚያስችል ባለመሆኑ ነው። አንድ ተከራካሪ ወገን ክስን በሚያዘጋጅበት ጊዜ በርካታ እክስፐርቶች ዘንድ ሊሄድ ይችላል፤ እንደሚሄድም የታወቀ ነው። በዚህም ጊዜ እውነተኛ አስተያየታቸውን ይጠይቃል። እንበል፤ ሶስቱ የሱን ክስ የሚደግፍ ሶስቱ ደግሞ የማይደግፍ አስተያየት ይሰጡታል። በዚህም ጊዜ ሶስቱን የደገፉትን መርጦ ፍ/ቤት ቀርበው አስተያየታቸውን ለመስጠት ፈቃደኛ መሆናቸውን ይጠይቃቸዋል። ሌላውም ወገን እንዲሁ። ...ይቅርታ ይደረግልኝና የዚህም ውጤቱ፤ እክስፐርቶች ፍትሐዊ በሆነ መንገድ ተመርጠው ቢሆን ኖሮ ፍርድ ቤቱ ከነሱ ሊያገኝ የሚችለውን እርዳታ እንዳያገኝ አድርጎታል።”¹¹⁴

ይህ የዳኛው አስተያየት ጠንክር ያለ ቢመስልም መሠረታዊ ሀሳቡን በመደገፍ ከዚያም ወዲህ በአሠራሩ ላይ ተመሳሳይ ትችቶች ሲሰነዘሩ ቆይተዋል። ከዚህም የተነሳ ከቅርብ ጊዜያት ወዲህ አንጋፋ በሆኑት የኮመን ሎው አገሮች ከ“አድቨርስሪ” የመግት ሥርዓት በሚታረቅ መልኩ በእክስፐርቶች አሠያየም ጥንታዊ አሠራሮች ላይ

¹¹³ See, for eg., Delisle, op. cit. pp. 435-49; see also, Rosenthal, *The Development of the Use of Expert Testimony* (1935), 2 Law and Contemporary Problems 403.

¹¹⁴ *Thorn v. Worthing Skating Rink Co.* (1876), 6 Ch.D. 415n, as quoted in Delisle, op. cit., p. 654.

አንዳንድ ማሻሻያዎች ተደርገዋል። ይህም ሁኔታ በሁለቱ ዐቢይ የሕግ ሥርዓቶች፣ ማለትም በኮመን ሎውና በሊቪል ሎው፣ መካከል ቀደም ሲል በጉዳዩ ላይ በጽንሰ ሀሳብ ደረጃ የነበረው ልዩነት እየጠበበ እንዲሄድ አድርጎታል። ከዚህም በማያያዝ በእግሊዝና በአሜሪካ በጥንታዊ አሠራሩ ላይ የተደረጉትን ማሻሻያዎች፣ ከሊቪል ሎው ተከታይ አገሮች ሕግጋት ጋር ሲነፃፀሩ ያለውን ልዩነትና፣ በመጨረሻም በአገራችን ያለው ሁኔታ ምን እንደሚመስል ባጭር ባጭሩ ለመመልከት እንሞክራለን።

3.6.2. ስለ ኤክስፐርቶች አሻሻሎ በእንግሊዝና በአሜሪካ የተደረጉ ማሻሻያዎች።

በእንግሊዝ አገር እ.ኤ.አ በ1970 ዓ.ም. ተቋቁሞ የነበረው ከአሁን በፊት የጠቀስነው “የሕግ ማሻሻያ ኮሚቴ” ካጠናቸው ጉዳዮች አንዱ ፍርድ ቤቶች ኤክስፐርቶችን ለመሾም የሚያስችላቸው ሥልጣን በሕግ ውስጥ ሊካተት ስለሚችልበት ሁኔታ ነበር። ኮሚቴውም “አጠቃላይ” የሆነ የፍርድ ቤት ኤክስፐርት ሥርዓት (court expert system) አስፈላጊ አይደለም በማለት ሀሳቡን ውድቅ ያደረገው ሲሆን ከዚህ ይልቅ በተከራካሪዎቹ ወገኖች የተቆጠሩት ኤክስፐርቶች ሪፖርታቸውን እንዲለዋወጡ ቢደረግ ተመሳሳይ ጠቀሜታ ስላለው የተሻለ አማራጭ ነው በማለት የውሳኔ ሀሳብ አቅርቦ ነበር።¹¹⁵ ከዚያም ወዲህ ጥያቄው በተደጋጋሚ በመነሳቱ እ.ኤ.አ. በ1998 ዓ.ም. የወጣው “የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ደንብ” (Court Procedure Rules) ፍርድ ቤቶች የጋራ የሆነ አንድ ኤክስፐርት ብቻ (single jointly appointed) እንዲሾም እንዲያደርጉ (may direct the appointment) ሥልጣን ይሰጣቸዋል።¹¹⁶ ይህም የሚደረገው በተከራካሪዎች ወገኖች ስምምነት ሲሆን ተፈጻሚ የሚሆነውም ውስብስብነት ለሌላቸው ጉዳዮች ነው። ጉዳዩ ውስብስብ በመሆኑ የአያሌ ኤክስፐርቶችን አስተያየት ማድመጡ አስፈላጊ ሲሆን ግን ፍርድ ቤቱ ጣልቃ አይገባም።¹¹⁷ ከዚህም በላይ በደንቡ ቁጥር 35.4 (1) መሠረት ተከራካሪ ወገኖች ኤክስፐርት ምስክሮች በሚቆጥሩበት ጊዜ ሁሉ በቅድሚያ ለፍ/ቤቱ ማሳወቅና ፈቃድ ማግኘት አለባቸው። እንዲሁም የኤክስፐርቱን ስም፣ ይህን ካልፈለጉ ደግሞ የሚመለከርበትን መስክ መግለጽ አለባቸው። ይህም፣ ጉዳዩ ለሌላው ተከራካሪ ወገን “ዱብ ዕዳ” እንዳይሆንበት ቅድሚያ ማስጠንቀቂያ ለመስጠት የታቀደ ነው።

¹¹⁵ Cmnd. 4489 (1970).

¹¹⁶ Rule 35.7 (1).

¹¹⁷ በአዲሱ የሥነ ሥርዓት ደንብ መሠረት ሶስት ዓይነት የክስ አቀራረብ ሥርዓቶች አሉ። እነዚህም (1) አነስተኛ ክሶች (small claims)፣ (2) ፈጣን ክሶች (fast track cases) እና (3) ዝንቅ ክሶች (multi track cases) ይባላሉ። የመጀመሪያዎቹ አነስተኛ ጉዳዮችን የሚመለከቱ በመሆናቸው ብዙ ጊዜ የኤክስፐርት ማስረጃ የማይቀርብባቸው ዓይነቶች ናቸው። ካስፈለገም አንድ ኤክስፐርት ብቻ በቂ ሊሆን ይችላል። ሁለተኛዎቹም ቀለል ያሉ ክሶችን የሚመለከቱ በመሆናቸው እንደገናም አንድ ኤክስፐርት ብቻ በቂ ሊሆን ይችላል። ሶስተኞቹ ግን ውስብስብነት ያላቸው ጉዳዮች የሚቀርቡበትን ሥርዓት የሚመለከቱ በመሆናቸው ብዙ ጊዜ ፍ/ቤቱ ጣልቃ አይገባም። O' Hare & Hill፣ ዝነ. ከማሁ፣ ከገጽ 371 - 398 ይመልከቱ።

በተጨማሪም፤ የደንብ ቁ. 35.4 (4) የኤክስፐርቶች ክፍያና ወጭ ማን እንደሚሸፍን በማዘዝ ረገድ ለፍ/ቤቶች ሰፊ ሥልጣን ስለሚሰጥ ተከራካሪዎቹ የጋራ ኤክስፐርት እንዲሾም እንዲሰማሙ ግፊት ለማድረግ ይረዳቸዋል።

ከላይ የገለጽነው የፍትሕ ብሔር ጉዳዮችን በሚመለከት ነው። የወንጀል ጉዳዮችን በሚመለከት ደግሞ፤ እንደገናም በእንግሊዝ አገር እ.ኤ.አ. በ1993 ዓ.ም. በወንጀል ጉዳዮች ዙሪያ ያለውን የፍትሕ አስተዳደር ለማጥናት ተቋቁሞ የነበረው ኮሚሽን ካጠናቀቀው ጉዳዮች አንዱ ኤክስፐርቶች በፍርድ ቤቶች የሚሾሙበትን ሁኔታ ነበር። ኮሚሽኑም ጉዳዩን በዝርዝር ካጠና በኋላ ኤክስፐርቶችን የመሾሙ ሥልጣን ለፍ/ቤቶች ሊሰጥ ይገባል የሚለውን ሀሳብ አልተቀበለውም። ለዚህም የሰጠው ምክንያት በፍርድ ቤቱ የሚሾሙ ኤክስፐርቶች የሚሰጡት አስተያየት ከሌሎች ይልቅ ወደ እውነትነት ይጠጋል ለማለት የሚያስችል ማረጋገጫ ካለመኖሩም በላይ የተከራካሪዎቹን ወገኖች ዕድልና መብት ያጠባል የሚል ነው።¹¹⁸

በዩናይትድ ስቴትስም በጉዳዩ ላይ ተመሳሳይ ጥናቶች ተካሂደዋል።¹¹⁹ “የፌደራል የማስረጃ ሕግ” ደንብ ቁጥር 706ም የነዚህ ጥናቶች ውጤት ነው። ይህም ሕግ፤ ከአሁን በፊት እንደገለጽነው ለፍትሕ ብሔርም ለወንጀልም ጉዳዮች ተፈጻሚ የሚሆን ነው። የዚህ ደንብ ንዑስ ቁጥር (ሀ) ፍርድ ቤቱ ተከራካሪዎቹ ወገኖች የተስማሙባቸውን እንዲሁም ራሱ የመረጣቸውን ኤክስፐርቶች ሊሾም እንደሚችል ሲገልጽ ንዑስ ቁ. (ሐ) ደግሞ በዚህ ደንብ የተደነገገው ተከራካሪዎቹ ወገኖች ኤክስፐርቶች ራሳቸው መርጠው ለማቅረብ ያላቸውን መብት የሚገድብ አይደለም በማለት ይገልጻል። በሌላ አነጋገር፤ በአንድ ጉዳይ ተከራካሪዎቹ ወገኖች ከሚቆጥሩአቸው ኤክስፐርቶች በተጨማሪ ፍርድ ቤቱ ራሱ መርጦ ሊሰይም ይችላል ማለት ነው። ፍ/ቤቱም ሆነ ተከራካሪዎቹ ወገኖች እኩል ሥልጣን አላቸውና። ከዚህም ጠባዩ የተነሳ አሠራር የሁለት ዓለም ተጠቃሚ ለመሆን እንደመፈለግ ዓይነት ነው የሚያስኝ ከመሆኑም በላይ ገቢራዊ ለማድረግም ቢሆን አስቸጋሪ ነው የሚል ጠንካራ ትችት አጋጥሞታል። አንድ ፀሐፊ የብዙዎችን አስተያየትና ሥጋት በሚገልጽ መልኩ ደንቡን ሲተቹ እንደሚከተለው አስቀምጠውታል፡-

“Although the rules purport to allow the parties to call other experts of their own, they might just as well save their money. The testimony of the court appointed expert will be accepted as gospel,

¹¹⁸ Cm 2263 ch 9. See also, R. May, op. cit., p. 178 and Cross & Tapper, op. cit., p. 527.

¹¹⁹ ከነዚህም መካከል እ.ኤ.አ በ1942 ዓ.ም. የወጣው “Model Code of Evidence” እና በ1953 ዓ.ም. የወጣው “Uniform Rules of Evidence” ይገኙበታል።

while any other expert testimony will be sound and fury signifying nothing.”¹²⁰

ትርጉሙም፤ በፍርድ ቤቱ የሚሾመው ኤክስፐርት ከበስተጀርባው ግዙፍ ኃይል በመኖሩ ቃሉ እንደ ቃሉ ወንጌል ስለሚከበር ተከራካሪ ወገኖች የራሳቸውን ኤክስፐርት ለማቅረብ መብቱ ቢኖራቸውም ትርፉ ለወጭ መዳረግ ብቻ ስለሚሆን በከንቱ ባይደክሙ ይሻላቸዋል፤ እንደ ማለት ነው። የፌዴራሉን የማስረጃ ሕግ ያዘጋጀው “አማካሪ ኮሚቴ” ደንቡ ይህን የመሰለ ቅሬታ ሊያስከትል እንደሚችል አስቀድሞ ተረድቶት ስለነበረ ይህንኑ አስመልክቶ በማብራሪያው ላይ ባሰፈረው ምላሽ፤ ኤክስፐርት መርጦ እንዲሾም ለፍርድ ቤቱ ሥልጣን መሰጠቱ ራሱ ተከራካሪ ወገኖች በሚያቀርቡአቸው ኤክስፐርቶች ላይም ሆነ ምርጫ በሚያደርጉበት ጊዜ በራሳቸው በተከራካሪዎቹ ወገኖች ላይ (the practice of shopping for experts) በጎ ተጽእኖ (sobering effect) ይኖረዋል ብሏል።¹²¹

3.6.3. በሲቪል ሎው ሥርዓት የኤክስፐርቶች አሻሻም።

3.6.3.1. አጠቃላይ

በጽንፁ ሀሳብ ደረጃ የማስረጃና የሥነ ሥርዓት ሕጎችን በተመለከተ በኮሙኒኬሽን ሎውና በሲቪል ሎው አገሮች መካከል የአስተሳሰብ ልዩነት አለ። ለዚህም ልዩነት እንደ ዋና ምክንያት ሆኖ የሚቆጠረው የእማኝ ዳኞች (trial by jury) ሥርዓት ነው። የኮሙኒኬሽን ሎው የማስረጃና የሥነ ሥርዓት ሕጎች የተመሠረቱት ለፍርድ ቤት የሚቀርቡ ጉዳዮች ሁሉ የሚዳኙት እማኝ ዳኞች በሚያስችሉበት ችሎት ነው በሚል መነሻና መድረሻ መሠረት ሀሳብ ላይ ነው።¹²² በአንድ ጉዳይ ላይ የሚቀርቡትን ኩነቶች መርምሮ ውሳኔ መስጠት (trial of fact) የእማኝ ዳኞች ሥልጣንና ኃላፊነት ሲሆን የዳኛው ተግባር ደግሞ፤ እማኝ ዳኞች ከሕዝብ መሀል የሚመረጡና የሕግም ዕውቀት ስለሌላቸው መለየት ስለሚያስችላቸው፤ የትኞቹ ማስረጃዎች ሊቀርቡላቸው ይገባል በሚለውና በሌሎችም የሕግ ጥያቄዎች ላይ ውሳኔ መስጠት ነው።¹²³ ይህም ሁኔታ የኮሙኒኬሽን ሎው ሥርዓት ጥብቅ የሆነ የማስረጃን አግባብነትና ተቀባይነት የሚገዙ ዝርዝር ደንቦች እንዲኖሩት ምክንያት ሆኖአል።¹²⁴

¹²⁰ Deparcq, *The Uniform Rules of Evidence: A Plaintiff's View* (1956), 40 Minn. L. Rev. p. 301.

¹²¹ Advisory Committee's Note, Fed. Rules Evid., Rule 706, 28 U.S.A., pp. 517-18.

¹²² See, for eg., 9 Wigmore, op. cit., p. § 2483.

¹²³ See, Gross & Tapper, op. cit., pp. 156 - 203.

¹²⁴ “አግባብነት” እና “ተቀባይነት” ሲባል በሁለቱ መካከል መጠነኛ ቢሆንም ልዩነት አለ። “ተቀባይነት” ያለው ማስረጃ ሁሉ “አግባብነት” አለው። በተጻራሪው “አግባብነት” ያለው ማስረጃ ሁሉ “ተቀባይነት” አለው ማለት አይደለም። ይህም የሚሆነው የተባለው ማስረጃ በተያዘው ጉዳይ በማስረጃነት ሊቀርብ እንደማይችል በመሠረታዊው ሕግ ወይም በማስረጃ ሕግ ድንጋጌዎች ሊከለከል ነው። ለምሳሌ

ሁለተኛም፣ ዳኛው በክስ ሂደት የኃላ ተሳትፎ ቢኖረው ሁኔታው በእማኝ ዳኞች ላይ ጫና ሊፈጥር ይችላል ከሚል ስጋት የተነሳ የሙግት አቀራረብ ሥርዓት ከአሁን በፊት እንደገለጽነው በእኛ አገር ጥንት ይሠራበት እንደነበረው የ“አሰጥ አገባ” ሙግት (adversary) ባሕሪ እንዲኖረው ምክንያት ሆኖአል። ስለሆነም የክሱን ሂደት በበላይነት የመምራትና የመቆጣጠር ኃላፊነቱ በተከራካሪዎቹ ወገኖች ትከሻ ላይ የወደቀ ሲሆን የዳኛው ተግባር ውሱንና የ“ገለልተኛነት” ባሕሪ የሚታይበት ነው። አስፈላጊዎቹን ማስረጃዎች የማቅረብና ምስክሮችንም የመጥራትና መሪ ጥያቄና መስቀለኛ ጥያቄ የማቅረብ ኃላፊነቱ ሙሉ በሙሉ የተከራካሪዎቹ ወገኖች ሲሆን ዳኛው በዚህ ረገድ የሚጫወተው ሚና የለም።

ሶስተኛም፣ እማኝ ዳኞች ለአንድ ጉዳይ ብቻ ስለሚመረጡና ጉዳዩንም በሚያዩበት ጊዜ ከመደበኛ ሥራቸው ተለይተው በመሆኑ ይኸው ሁኔታ የክስ ሂደት የተፋጠነ እንዲሆን አድርጎታል። ይህም በአጭር ጊዜ ውስጥ ተጠናቆ የሚያልቅ የክስ መስማት ጽንፁ ሀሳብ (the concept of a concentrated trial) እንዲፈጠር ምክንያት ሆኖአል። በዚህም መሠረት አንድ ክስ መስማት ከተጀመረ ሳይቋረጥ በአጭር ጊዜ ውስጥ መጠናቀቅ አለበት። በመሆኑም ሌላ ጉዳይ ጣልቃ ገብቶ አይታይም።

በአንጻሩ፣ ምንም እንኳን በአንዳንድ አገሮች በወንጀል ጉዳዮች እማኝ ዳኞች የሚያስችሉበት ሁኔታ ቢኖርም¹²⁵፣ የሲቪል ሎው ሥርዓት እንደ ኮመን ሎው በሁሉም ጉዳዮች እማኝ ዳኞች ያስችላሉ በሚለው መነሻ ሀሳብ ላይ የተመሠረተ አይደለም። በዚህ ሥርዓት ሰፍኖ የሚገኘው የሙግት ሥርዓት “inquisitorial” (የምርመራ ሥርዓት) በመባል ይታወቃል። በክስም ሂደት የዳኛው ሚና የኃላ ሲሆን በራሱ አነሳሽነት ምስክሮች የመጥራትም ሆነ ጥያቄ የማቅረብ ሥልጣን አለው። ክሱም ቀስ በቀስ እየተጣራ የሚሄድ (piecemeal) እንጂ “trial” የሚባለው ጽንሰ ሀሳብ አይታወቅም። መሪ ጥያቄ፣ መስቀለኛ ጥያቄና የምስክሮችን ተአማኒነት ማስተባበል (impeachment) የመሳሰሉትም የ“ትራያል” መሠረተ ሃሳብ ያፈለቃቸው ቴክኒኮች እንደ ኮመን ሎው በዚህ ሥርዓት የኃላ ሥፍራ የላቸውም።¹²⁶ እንግዲህ ከዚህ በታች ሁለቱን ሥርዓቶች በማነጻጸር ስለሲቪል ሎው ሥርዓት አንዳንድ ደንቦች በምናወሳበት ጊዜ ይህን ከላይ በአጭሩ የገለጽነውን በሥርዓቶቹ መካከል ያለውን ልዩነት አብሮ ማየት ያስፈልጋል።

የሀል፣ አንድ የስሚ ስሚ ማስረጃ ለተያዘው ጉዳይ እግባብነት ሊኖረው ይችላል። የማስረጃ ሕግ ግን እንዳይቀርብ (ተቀባይነት እንዳይኖረው) ሊከለክል ይችላል። በዚህም ላይ ውሳኔ የሚሰጠው ዳኛው ነው።

¹²⁵ ለምሳሌ፣ የፈረንሳይ የወንጀል መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ክፍል II ከቁ. 254-267 ይመልከቱ።

¹²⁶ See, David & de Vries, *The French Legal System: An Introduction to Civil Law Systems*, pp. 73-77, Oceana Publications, New York (1958); also, M. Cappelletti et al., *The Italian Legal System: An Introduction*, p. 128, Stanford University Press (1967).

3.6.3.2. የኤክስፐርቶች አሟላጭ

በሲቪል ሎው ሥርዓት የኤክስፐርት ማስረጃን የሚገዙት አብዛኛዎቹ ደንቦች የሚገኙት ለወንጀል ጉዳዮች በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ውስጥ ሲሆን ለፍትሕ ብሔር ጉዳዮች ደግሞ በፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ውስጥ ነው።¹²⁷ ይኸው ሥርዓት ከከመን ሎው ከሚለይባቸው ገጽታዎቹ አንዱም “court expert system” የሚከተል መሆኑ ነው። ስለዚህም በፍትሕ ብሔርም ሆነ በወንጀል ጉዳዮች ኤክስፐርቶች የሚሾሙት በፍርድ ቤቱ ነው። በፍትሕ ብሔርና በወንጀል ጉዳዮች ልዩነት ቢኖር በአመራረጡ ላይ እንጂ በአሟላጭ ላይ አይደለም። ይህንንም በተከታዩ ንዑስ ክፍል እንመለከተዋለን።

በወንጀል ጉዳዮች የኤክስፐርቶችን አሟላጭ በተመለከተ የፈረንሳይ የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ አንቀጽ 156 እንደሚከተለው ይደነግጋል፡-

- [1] አንድ ጉዳይ ቴክኒካዊ ባሕሪ ያላቸውን ጥያቄዎች የሚያስነሳ በሚሆንበት ጊዜ ክስን የሚሰማው [trial court] ወይም ጉዳዩን የሚመረመርው ፍርድ ቤት [examining court] በራሱ አነሳሽነት ወይም በተከራካሪ ወገኖች ጥያቄ በጉዳዩ ላይ የኤክስፐርት ማስረጃ እንዲቀርብ ለማዘዝ ይችላል።
- [2] መርማሪው ዳኛ የኤክስፐርት ማስረጃ እንዲቀርብ አስፈላጊ ሆኖ ካላገኘው ምክንያቱን በመግለጽ ትዕዛዝ መስጠት ይችላል።
- [3] ኤክስፐርቶች ተልዕኮአቸውን የሚያከናውኑት በመርማሪው ዳኛ ወይም የኤክስፐርቱ ማስረጃ እንዲቀርብ ባዘዘው ፍርድ ቤት በተሰየመው መርማሪ ዳኛ ቅርብ ክትትልና ቁጥጥር ሥር ሆነው ነው።

ከጉዳዩ ሁኔታ የተነሳ ተገቢ ሆኖ ሲገኝ መርማሪው ዳኛ ቁጥራቸው ከአንድ በላይ የሆነ ኤክስፐርቶችን ሊሾም እንደሚችል አንቀጽ 159 (2) ሲገልጽ እንዲሁም በአንድ ጉዳይ ላይ የተነሳ ጥያቄ ከነሱ ልዩ ችሎታ ውጭ በሚሆንበት ጊዜ ሌሎች ተጨማሪ ኤክስፐርቶች አብሮዋቸው

¹²⁷ እነዚህም በአንድነት “Code Judiciaire” (የዳኝነት ሕግ) በመባል ይታወቃሉ። በእኛም አገር በ1940ዎቹ ዓመታት “ኮዶጆችን” በሚረቀቁበት ጊዜ የሲቪል ሎውን ፈለግ የማከተል “Code Judiciaire de l’ Empire d’ Ethiopie” (በፕሮፌሰር ጃን ግራቭን) አብሮ ተዘጋጅቶ ነበር። ይህም ሕግ የወንጀልንና የፍትሕ ብሔርን ሥነ ሥርዓት ሕጎች በአንድ መጽሐፍ (ኮድ) የሚያጠቃልል ሲሆን የማስረጃ ሕግም “Book V - Of Proof and Its Administration” በሚል ርዕስ (አንቀጽ 573-745) አብሮ ተዘጋጅቶ። የዚህ መጽሐፍ Title II (አንቀጽ 640-662) ስለ ኤክስፐርት ማስረጃ የሚደነግግ ነው። የእነዚህም አንቀጾች ይዘት በዚህ ክፍል ከምንመለከታቸው የሲቪል ሎው ተከታይ አገሮች ሕጎች ጋር በእጅጉ ተመሳሳይ ነው።

እንዲሠሩ እንዲታዘዝላቸው ኤክስፐርቶቹ ከጠየቁ ፍርድ ቤቱ ሊሾምላቸው እንደሚችል በአንቀጽ 162 (1) ላይ ተመልክቷል።

አሠራራቸውን በተመለከተም፣ ለተልዕኮአቸው መሳካት አስፈላጊ ሆኖ ካገኙት ኤክስፐርቶች ከተከላሹ ሌላ የሌሎችን ሰዎች ቃል ሊቀበሉ እንደሚችሉ አንቀጽ 164(1) ሲገልጽ ለተከላሹ ጥያቄ ማቅረብ አስፈላጊ ሆኖ በሚያገኙበት ጊዜ ደግሞ እነሱ በተገኙበት ጥያቄው በመርማሪው ዳኛ አማካይነት ሊቀርብ እንደሚችል የዚህ አንቀጽ ንዑስ ቁጥር (2) ይደነግጋል። የኤክስፐርት ማስረጃው ዝግጅት እንደተጠናቀቀም ኤክስፐርቶቹ የተከተሉትን የአሠራር ሥርዓት በዝርዝር እንዲሁም የደረሰበትን መደምደሚያ የሚያካትት ሪፖርት ማቅረብ ያለባቸው ሲሆን የተረከቡትን ኃላፊነትና ዝርዝር ሥራውን ራሳቸው በግል ያከናወኑት መሆኑን በማረጋገጥ ፊርማቸውን ማኖር አለባቸው። በጉዳዩ የተሰየሙት ኤክስፐርቶች ቁጥር ከአንድ በላይ ከሆነና እያንዳንዳቸውም የተለያዩ አስተያየት ላይ ደርሰው እንደሆነ ወይም በተደረሰበት መደምደሚያ ላይ ለማከል የሚፈልጉት ተጨማሪ ሀሳብ ካለ እያንዳንዳቸው አስተያየታቸውን ወይም ያላቸውን ተጨማሪ ሀሳብ መግለጽ አለባቸው።¹²⁸

የጀርመኑ የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግም ከላይኛው ጋር ተመሳሳይ የሆኑ አንቀጾችን የያዘ ሲሆን ልዩነት ቢኖር “ምክር እንዲሰጡ የሚፈለጉትን” ኤክስፐርቶች የመምረጡም ሆነ ቁጥራቸውን የመወሰኑ ሥልጣን ለፍርድ ቤቱ የተተወ መሆኑ ላይ ነው።¹²⁹ ይህም ቢሆን ግን ተከላሹም ሆነ ከላሹ ወገን በፍርድ ቤቱ የተሾሙት ኤክስፐርቶች “ገለልተኛ” አይደሉም በማለት ተቃውሞ (challenge) ለማቅረብ ይችላሉ። የሚቀርበውም ተቃውሞ “አንድ ዳኛ ጉዳዩን አያይብኝም” በማለት የሚቀርበውን ተቃውሞ ዓይነት መሆን አለበት እንጂ ሌላ ተቃውሞ ተቀባይነት የለውም።¹³⁰ እንዲሁም ተቃውሞውን በቃለ መሀላ ብቻ አስደግፎ ማቅረብ አይፈቀድም። የተባለው ነገር እውነት መሆኑን የሚያሳዩ ምክንያቶች መቅረብ አለባቸው።¹³¹

¹²⁸ አንቀጽ 166 (2)። በፈረንሳይ ሕግ በአሁኑ ወቅት የሚመረጠው መሠረተ ሀሳብ “le principe de la dualite des experts” (ሁለት ኤክስፐርቶች) መሆኑን፣ ቁጥራቸው ከሁለት በላይ እንዲሆን የሚደረገውም የጉዳዩ ሁኔታ አስፈላጊ ሲያደርገው መሆኑን ምሁራን ያስረዳሉ። See, Bouzat et Pinatel, Tome II, op. cit., p. 925። በአንጻሩ፣ የእኛ ረቂቅ “ኮድ ጁዲሺሮ” የተከተለው መሠረተ ሀሳብ “le principe de l’ unite et popularite ...” (አንድና ታዋቂ ኤክስፐርት) የሚለውን ነው (ኣ. 642)። ይህም መሠረተ ሀሳብ ቀደም ሲል በፈረንሳይ ይሠራበት ነበር።

¹²⁹ ክፍል 73።

¹³⁰ ክፍል 74 (I)። የእኛም ረቂቅ “ኮድ ጁዲሺሮ” ከዚህ ጋር አንድ ዓይነት የሆነ ድንጋጌ አለው። አንቀጽ 645 ይመልከቱ።

¹³¹ ክፍል 74 (III)።

3.6.4. ስለ ኤክስፐርቶች አመራረጥና የሥራ መመሪያ (Instructions)

ኤክስፐርቶች በፍርድ ቤቶች በሚሾሙበት ጊዜ አሳሳቢ ሆነው የሚቀርቡት ጥያቄዎች፣ (1) ኤክስፐርቶቹ የሚመረጡት እንዴት ነው? (2) ምርመራቸው ሊሸፍናቸውና ሊያተኩርባቸው በሚገባቸው ነጥቦች ላይ መሪ ቃል (instructions) የሚሰጣቸው ማን ነው? በዚህ ላይ ተከራካሪ ወገኖች ምን ተሳትፎ ይኖራቸዋል? ሊኖራቸውስ ይገባል? የሚሉት ጥያቄዎች ናቸው። ቀደም ሲል የጠቀስነው በእንግሊዝ አገር ተቋቁሞ የነበረው የሕግ አሻሻይ ኮሚቴ እንዳለው፣ በፍ/ቤት የሚመረጡ ኤክስፐርቶች የሚያቀርቡት አስተያየት በተከራካሪዎቹ ወገኖች ከሚመረጡት ይልቅ ወደ እውነትነት ይጠጋል ለማለት ማረጋገጫ ስለማይኖርና በዚህም ላይ ደግሞ ኤክስፐርቶቹ በፍ/ቤት በመሾማቸው የፍርድ ቤቱን ክብርና ምገስ ስለሚላበሱ፣ እነዚህ ጥያቄዎች ተከራካሪነት ተሰጥቶአቸው አጥጋቢ ምላሽ ካልተገኘላቸው በፍትሕ ሂደቱ ላይ ጥርጣሬን ሊያስከትል ይችላል። እነዚህን ጥያቄዎች ቀደም ሲል የጠቀስናቸው የተለያዩ ሥርዓት ተከታይ አገሮች ሕጎች እንዴት እንደሚመልሷቸው ከዚህ በታች ባጭሩ ለመመልከት እንሞክራለን።

3.6.4.1. አመራረጥ

ይህን ጉዳይ አስመልክቶ የፈረንሳይ የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ አንቀጽ 157 እና 157-1 እንደሚከተለው ይደነግጋሉ፡-

- [1] ኤክስፐርቶች የሚመረጡት የሰበር ሰሚ ፍርድ ቤት ጽ/ቤት ካዘጋጀው የግለሰቦችና ድርጅቶች ብሔራዊ መዝገብ [national list] ላይ ወይም የይግባኝ ሰሚ ፍርድ ቤት ከጠቅላይ ዐቃቤ ሕጉ ጋር በመመካከር ካዘጋጀው መዝገብ ላይ ይሆናል።
- [2] በዚህ መዝገብ ላይ ኤክስፐርቶች የሚመዘገቡበትም ሆነ የሚሠረዙበት ሁኔታ በአስተዳደር ደንብ [የመንግሥት ምክር ቤት ድንጋጌ] ይወሰናል።
- [3] ልዩ ሁኔታዎች ሲያጋጥሙ፣ ፍርድ ቤቶች በውሳኔአቸው ላይ ምክንያቸውን በመግለጽ ስማቸው ከላይ በተጠቀሱት መዝገቦች ውስጥ ያልሰፈሩ ኤክስፐርቶችን ለመሾም ይችላሉ።

አንቀጽ 157-1

በመዝገቡ ላይ የሰፈረው ማኅበር ወይም ድርጅት በሚሆንበት ጊዜ የማኅበሩ ወይም ድርጅቱ ሕጋዊ ወኪል ፍርድ ቤቱ መርምሮ እንዲያፀድቅ በማኅበሩ ወይም ድርጅቱ ስምና በሥሩም ሆነው በኤክስፐርትነት ተግባር እንዲያገለግሉ የተመረጡትን ግለሰብ ወይም ግለሰቦች ስም ዝርዝር ለፍርድ ቤቱ ያቀርባል።”

ስማቸው ከላይ በተገለጸው መዝገብ ላይ በሚሰፍርበት ጊዜም ኤክስፐርቶቹ ለክብራቸውና ለሕሊናቸው ታማኝ ለፍትሕ ሥራም

ተባባሪ መሆናቸውን በማረጋገጥ ይግባኝ ሰሚው ፍርድ ቤት ፊት ቃለ መሀላ ይፈጽማሉ። ይህን ቃለ መሀላ አንዴ ከፈጸሙ ለኤክስፐርትነት በተመረጡ ቁጥር መድገም አያስፈልጋቸውም።¹³²

በአንፃሩ፣ የጀርመኑ ሕግ ከፈረንሳይ ጋር ተመሳሳይ የሆኑ ዝርዝር ደንቦች የሉትም። ያለውም አንድ አንቀጽ “ለተወሰኑ ዓይነት ጉዳዮች በኤክስፐርትነት እንዲያገለግሉ በኦፊሴል የተሾሙ ከሆነ ሌሎች ግለሰቦች ሊመረጡ [በፍ/ቤቱ] የሚችሉት ልዩ ሁኔታዎች ሲያጋጥሙ ብቻ ነው” በማለት ስለሚደነግግ ጉዳዩ በሌሎች ሕጎች እንደሚገዛ የሚያመለክት ነው።¹³³

የፍትሕ ብሔር ጉዳዮችን በሚመለከት፣ በርዕሱ ላይ የቀረቡ ጽሑፎች እንደሚያመለክቱት፣ በፈረንሳይ የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ አንቀጽ 304 እና 305 መሠረት ኤክስፐርቶችን በመምረጡ ረገድ የመጀመሪያው ዕድል የሚሰጠው ለተከራካሪዎቹ ወገኖች ነው።¹³⁴ ከተስማሙ፣ ፍርድ ቤቱ ምርጫቸውን የማክበር ግዴታ አለበት። ስምምነት ላይ ለመድረስ ካልቻሉ ግን ተስማሚ መስሎ የታየውን ኤክስፐርት ወይም ኤክስፐርቶች ራሱ ይመርጣል። ይህም ቢሆን ግን ተከራካሪዎቹ ወገኖች ተመራጮቹ ላይ ተቃውሞ የማቅረብ መብት አላቸው። የሚመረጡት ኤክስፐርቶች ቁጥር ከአንድ በላይ ከሆነ በአብላጫ ድምፅ ላይ የተመሠረተ አስተያየት እንዲኖር ለማስቻል ቁጥራቸው ከሶስት እንዳያንስ፣ ከበለጠም ምን ጊዜም ቢሆን ጎዶሎ ቁጥር መሆን እንዳለበት ሕጉ ይደነግጋል። የኤክስፐርቶቹ ቁጥር ብዙ ቢሆንም የሚቀርበው ግን አንድ ሪፖርት ብቻ ሊሆን ይገባዋል። ይህም ሪፖርት በሁለት ተከፍሎ የመጀመሪያው ክፍል የተከናወነትን ጥናቶች፣ ምርምሮች (experiments) እና ሌሎች ተግባራት በዝርዝር የሚገልጽ፣ ሁለተኛው ደግሞ ኤክስፐርቶቹ በእያንዳንዱ ጉዳይ የደረሱበትን አስተያየት የሚገልጽ ይሆናል።¹³⁵

በጀርመኑ የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ደግሞ ፍርድ ቤቱ ኤክስፐርቶችን በሚሾምበት ጊዜ በአመራረጡ ላይ የተከራካሪዎቹን ወገኖች አስተያየት ለመቀበልም ሆነ ላለመቀበል በመሰለው የመወሰን ሥልጣን አለው።¹³⁶ ለዚህም ምክንያቱ፣ ቀደም ሲል ስለወንጀል ጉዳዮች በምናወሳበት ጊዜ እንዳየነው፣ እያንዳንዱ የፌደራል ግዛት (Lander) በሚያወጣው ሕግ መሠረት በአንድ በተወሰነ የመያ መስክ አገልግሎት እንዲሰጡ በመንግሥት “በኦፊሴል የሚሾሙ” ባለሙያዎች (ኤክስፐርቶች)

¹³² አንቀጽ 160 (1).

¹³³ ክፍል 73 (II).

¹³⁴ የእኛ ረቂቅ ኮድ ጁዲሺር ይህንኑ አስመልክቶ፣ በፍትሕ ብሔር ጉዳዮች ስለሚመረጠው ኤክስፐርት ወይም ኤክስፐርቶች ተከራካሪዎቹ ወገኖች ሀሳብ ሊያቀርቡ ይፈቀዳቸዋል። በወንጀል ጉዳዮች ግን ኤክስፐርቶችን በኦፊሴል የሚሾሙ ፍ/ቤቱ ነው ይላል። አንቀጽ 643 ይመልከቱ።

¹³⁵ See, Hammelmann, op. cit., pp. 32-39.

¹³⁶ E.J. Cohn (Ed.), op. art., p. 225.

የመኖራቸው ሁኔታ ይመስላል። ምክንያቱም፤ እንደ ወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕጉ የፍትሐ ብሔሩ ሥነ ሥርዓት ሕግም በተመሳሳይ ሁኔታ፤ ፍርድ ቤቱ በሚያስችልበት ወረዳ (district) በአፈላጊዎቹ የተሾመ ኤክስፐርት ያለ ከሆነ በአንድ ጉዳይ ላይ ሌላ ኤክስፐርት ሊሾም የሚችለው ልዩ ሁኔታ ሲያጋጥም ብቻ ነው በማለት ስለሚደነግግ ነው።¹³⁷ ይህን በመሰለው አሠራርም ፍርድ ቤቱ ያለው ምርጫ የተወሰነና የታወቀ በመሆኑ ቅሬታን የሚያስከትል ሁኔታ እምብዛም አይፈጠርም። ይህም ቢሆን ግን ከተከራካሪዎቹ ወገኖች አንዱ ኤክስፐርቱ በሚያቀርበው ሪፖርት ላይ ካልተሰማማ ራሱ “በግሉ” የመረጠውን ኤክስፐርት ሪፖርት በመቃወሚያ ለማቅረብ ይችላል።¹³⁸

በእንግሊዝ አገርም አዲሱ የፍትሐ ብሔር ሥነ ሥርዓት ደንብ ከወጣ ወዲህ ፍርድ ቤቶች አንድ የጋራ የሆነ ኤክስፐርት ሊሰይሙ እንደሚችሉ ተመልክተናል። አሠራሩ የተከራካሪ ወገኖችን ስምምነት ስለሚጠይቅ በአንድ ኤክስፐርት ላይ መስማማት ካልቻሉ ፍርድ ቤቱ በጋራ ተስማምተው ከሚያቀርቡት ዝርዝር ላይ ሊመርጥ ይችላል። ይህንንም ተስማምተው ማዘጋጀት ካልቻሉ ፍርድ ቤቱ መቃወም የሚመለከተው ማኅበር መርጦ እንዲልክ ሊያደርግ ይችላል።¹³⁹ በዩናይትድ ስቴትስ ደግሞ፤ ቀደም ሲል የጠቀስነው የፌዴራል የማስረጃ ሕግ ስለዚሁ ጉዳይ በግልጽ የሚያመለክተው ነገር የለም። ሆኖም ሕጉን ያዘጋጀው “የአማካሪዎች ኮሚቴ” ባቀረበው ማብራሪያ በአመራረጡ ላይ በመስኩ የተቋቋሙትን የመቃወም ማኅበራት ተሳታፊ ማድረግ የተሻለ አሠራር መሆኑን ገልጿል።¹⁴⁰

3.6.4.2. ለኤክስፐርቶች መሪ ቃል (Instructions) ስለመስጠት

ኤክስፐርቶች በራሳቸው በተከራካሪ ወገኖች በሚመረጡበት ጊዜ ተልዕኮአቸው ምን እንደሆነ ወይም ምርመራቸው በምን በምን ነጥቦች ላይ ማተኮር እንዳለበት መሪ ቃሉን የሚሰጡት ራሳቸው ተከራካሪዎቹ ወገኖች ወይም ጠበቆቻቸው ናቸው፤ ይህ ግልጽ ነው። ይህም በሚሆንበት ጊዜ ኤክስፐርቱ ፍርድ ቤት ቀርቦ አስተያየቱን በሚሰጥበት ወቅት ያልተነሱ ወይም ያልተሸፈኑ ነጥቦች ቢኖሩ ተከራካሪው ወገን ሊወቅስ የሚችለው ራሱን እንጂ በሌላ በማንም ላይ ሊያሳብብ አይችልም። ኤክስፐርቱን የሚመርጠውና የሚሾመው ፍርድ ቤቱ በሚሆንበት ጊዜ ግን ኤክስፐርቱ በሚያደርገው ምርመራ ሊካተቱ የሚገባቸውን ነጥቦች በመወሰን ረገድ ለሁሉም ተከራካሪ ወገኖች በቂ ዕድል ካልተሰጠ ምን ጊዜም ቅሬታን ማስከተሉና በውጤቱም ፍትሐዊነት ላይ ጥላውን ማጥላቱ አይቀርም። ይህ ሁኔታ እንዳይፈጠር

¹³⁷ Id.

¹³⁸ Id. የእኛም ረቂቅ “ኮድ ጂ.ዲ.ሺ.ሮ” አንድ ተከራካሪ ወገን በሪፖርቱ ላይ መስቀለኛ ጥያቄ ለማቅረብም ሆነ በግሉ የመረጠውን ኤክስፐርት ሪፖርት በመቃወሚያ ለማቅረብ እንደሚችል ይገልጻል። አንቀጽ 660 ይመልከቱ።

¹³⁹ O' Hare & Hill, op. cit., p. 399.

¹⁴⁰ See, p. 45 supra.

ለመከላከል ከላይ የጠቀስናቸው ሕጎች እንደ መፍትሔ ያስቀመጧቸውን እንመልከት።

በአዲሱ የእንግሊዝ የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ደንብ ቁ. 35.8 መሠረት፤ አንድ የጋራ ኤክስፐርት በፍ/ቤቱ በሚሾምበት ጊዜ ሁለቱም ተከራካሪ ወገኖች በግላቸው ለኤክስፐርቱ መሪ ቃል ሊሰጡ ይችላሉ። ይህንንም በሚያደርጉበት ጊዜ የሰጡትን መሪ ቃል ግልባጭ ለእያንዳንዱ ተከራካሪ ወገን መላክ አለባቸው። ከዚህም በመነሳት ከተከራካሪዎቹ ወገኖች አንዱ ተጨማሪ መሪ ቃል ለመስጠት ከፈለገ መብት አለው። ሆኖም በዚህ ዓይነት ከቀጠለ ጉዳዩ መቋጠሪያ የሌለው ሊሆን ስለሚችል በጉዳዩ ጣልቃ ገብቶ ምርመራው በየትኞቹ ነጥቦች ላይ ማተኮር እንደሚገባው ፍርድ ቤቱ መሪ ቃል ሊሰጥ ይችላል።¹⁴¹

የፈረንሳይ የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግም ኤክስፐርቶቹ የተወሰኑ ምርምሮችን እንዲያከናውኑ ወይም ስማቸውን በመግለጽ በጉዳዩ ላይ ጠቃሚ ቴክኒካዊ መረጃ ሊሰጡባቸው የሚችሉ ሰዎችን እንዲያነጋግሩ ፍርድ ቤቱ ትዕዛዝ እንዲሰጥ ተከራካሪዎቹ ወገኖች ለመጠየቅ እንደሚችሉ ይገልጻል።¹⁴² የጀርመን የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ደግሞ “ዳኛው ይህን ማድረግ አስፈላጊ መስሎ ከታየው የኤክስፐርቱን ተግባር ይመራል” ከማለት በስተቀር ስለጉዳዩ የሚሰጠው ተጨማሪ ማብራሪያ የለም።¹⁴³

3.5.4. የኢትዮጵያ የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁ. 137

በሕጎቻችን ውስጥ ስለኤክስፐርቶች አሿሿም የሚገልጸው ብቸኛ ሕግ በፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ላይ የተደነገገው አንቀጽ 137 ነው። ይህም ተፈጻሚ የሚሆነው ለፍትሕ ብሔር ጉዳዮች ብቻ ነው ማለት ነው። የዚህም አንቀጽ ንዑስ ቁ. (1) እንደሚከተለው ይደነግጋል፦

“ቁ. 137 ልዩ አዋቂ (ኤክስፐርት) ስለ መሾም

- (1) ጉዳዩን ይበልጥ ለማብራራት ወይም ለክርክሩ ውሳኔ አሰጣጥ ጠቃሚ መስሎ በታየው ጊዜ ሁሉ ፍርድ ቤቱ በራሱ አስተያየት ወይም ተከራካሪዎቹ ወገኖች ወይም አንደኛው ወገን ሲያመለክት ነገሩን ለመመርመርና ለማጣራት ተገቢነት ያላቸው ልዩ አዋቂዎች (ኤክስፐርቶች) አስፈላጊውን ምርመራ አድርገው የምርመራቸውን ውጤት በተወሰነ ጊዜ ውስጥ እንዲያቀርቡለት ለማዘዝ ይችላል።” (ሥርዝ የተጨመረ)

¹⁴¹ O' Hare & Hill, op. cit., p. 399.

¹⁴² አንቀጽ 165.

¹⁴³ ክፍል 78.

ይህ አንቀጽ ሁለት መሠረተ ሀሳቦችን የሚያቀላቅል ይመስለኛል። የኤክስፐርት ማስረጃ ወይም አስተያየት የሚያስፈልገው መቼ ነው? የሚለው ጥያቄ አንድ ራሱን የቻለ ጥያቄ ነው። ኤክስፐርቶችን መርጠ የሚሰይመው ማነው? የሚመረጡትስ እንዴት ነው? የሚለው ደግሞ እንዲሁ ራሱን የቻለ ሌላ ጥያቄ ነው። የመጀመሪያው፣ ከአሁን በፊት በገለጽነው መልኩ “ሳይንስን እና ኪነ ጥበብን” የሚመለከቱ ጉዳዮች በሚያጋጥሙበት ጊዜ ተፈጻሚ የሚሆን በማስረጃ ሕግም የሚሸፈን ስለሆነ የተከራካሪ ወገኖች ጥያቄ ማቅረብ አለማቅረብ እስከዚህም አስፈላጊ ጉዳይ አይደለም። “ጉዳዩን ይበልጥ ለማብራራት ወይም ለክርክሩ ውሳኔ አሰጣጥ ጠቃሚ መስሎ በታየው ጊዜ ሁሉ” የሚለውም አነጋገር ጽንሰ ሀሳቡን ሊያድበስብለው ይችላል የሚል ስጋት ሊያሳድር ይችላል። ሁለተኛው፣ ለፍርድ ቤቶችም ለተከራካሪ ወገኖችም ሊሰጥ የሚችል፣ ለአንዱ ከተሰጠ ደግሞ የሌላው ሚና ምን እንደሆነ ለይቶ ማስቀመጥን የሚጠይቅ ነው። ስለዚህም ሁለቱ መሠረተ ሀሳቦች በመቀላቀላቸው “ተከራካሪዎቹ ወገኖች ወይም አንደኛው ወገን ሊያመለክት” የሚለው ሐረግ የገባው በኤክስፐርቶች አመራረጥ በኩል ያሳቸውን ሚና ለማመልከት ካልሆነ ምን ሌላ ጉልህ ፋይዳ ኖሮት ነው እንዲገባ የተደረገው የሚል ጥያቄ ማስነሳቱ አይቀርም።

ከላይ እንደገለጽነው፣ ይህ አንቀጽ ስለጉዳዩ ብቸኛ አንቀጽ ነው። ከዚህ ሌላ ፍርድ ቤቶች ኤክስፐርቶችን እንዴት እንደሚመርጡ፣ በአመራረጡም ሆነ መሪ ቃል በመስጠቱ ረገድ የተከራካሪ ወገኖች ሚና ምን እንደሆነ የሚገልጽ አንቀጽ የለም። ስለዚህም፣ በአንቀጹ ላይ “ተከራካሪዎቹ ወገኖች ወይም አንደኛው ወገን ሊያመለክት” የሚለው ሐረግ ተከራካሪዎቹ ወገኖች በሶስቱም ረገድ ሊኖራቸው የሚገባውን ተሳትፎ የሚያመለክት ነው ብሎ መተርጎሙ የተሻለ ይሆናል። ይህ ከሆነ ዘንድ ተሳትፎአቸው በምን መልክ ሊገለጽ ይገባል የሚለውን ጥያቄ በተመለከተ በአዲሱ የእንግሊዝ የሥነ ሥርዓት ደንብ የተመለከተውን አሠራር መከተሉ የሚመረጥ ሳይሆን አይቀርም። በተለይም በኤክስፐርቶች አመራረጥ ረገድ በመስኩ የተቋቋሙትን የሙያ ማኅበራት እንዲሳተፉ ማድረጉ በብዙ ምክንያቶች ሊበረታታ የሚገባው አሠራር ይመስለናል። አንደኛ፣ የሙያ ማኅበራቱን ለማጠናከርና የሙያ ሥነ ምግባር ደንቦቻቸውን ራሳቸው በራሳቸው እንዲያስከብሩ በማድረጉ በኩል እገዛ ያደርጋል። ሁለተኛም፣ የፍትሕን አስተዳደር ማኅበራዊ መሠረቱን ያሰፋዋል። ይህም በራሱ ብቻውን አንድ ትልቅ ግብ ነው።

ለንጽጽር ያህል፣ የወንጀል ጉዳዮችን በተመለከተ፣ ምንም እንኳን በጀርመኑ ሕግና በሕንዱ የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ላይ የሰፈሩትን ድንጋጌዎች¹⁴⁴ የመሰሉ ደንቦች ባይኖሩም በአሠራር ግን ከችግሩ የተነሳ ፍርድ ቤቶቻችን ተመሳሳይ ደንብ ያወጡ ይመስላል። እስካሁን እንደሚደረገው፣ የአእምሮ ጤንነትን ሁኔታ የሚመለከቱ ጉዳዮች ሊያጋጥሙ ምርመራው እንዲካሄድ የሚደረገው በአማካኝነት

¹⁴⁴ የሚከተለውን ክፍል (3.7.) ይመልከቱ።

ሆስፒታል ሲሆን የአሻራን ወይም ሌሎች የፎሬንሲክ ሳይንስ ምርመራን የሚመለከቱ ጉዳዮች ሲሆኑ ደግሞ በፖሊስ ሠራዊት ላቦራቲር ነው። ይህም፣ የባለሙያዎችና የተቋማት እጥረት ካስከተለው ችግር የተነሳ በልማድ የቆመ አሠራር እንጂ ደንብ ኖሮ አይደለም። ይህም ችግር አስከልተታለሰ ድረስ በዚህ ከመቀጠል የተሻለ ሌላ አማራጭ ያለ አይመስልም። ባይሆን ሊተኮርበት የሚገባው ዐቢይ ጉዳይ ቢኖር እነዚህን ተቋማት በሰው ኃይልና በተለይም በአስፈላጊዎቹ የምርምር መሣሪያዎች እንዲጠናከሩ የማድረግ ጉዳይ ነው።

3.7. የኤክስፐርት ሪፖርቶችና ሠርቲፊኬቶች (የምስክር ወረቀት)

በኤክስፐርት “አስተያየት” እና “ሪፖርት” መካከል ያለውን ልዩነት መገንዘብ ያስፈልጋል። በሕንድ የማስረጃ ሕግ አንቀጽ 45 እና በእኛም ረቂቅ የማስረጃ ሕጎች አንቀጽ 42 ላይ “አግባብነት” አላቸው ተብለው የተገለጹት የኤክስፐርቶች አስተያየቶች እንጂ አስተያየቶቹ የሰፈሩበት ሰነድ ወይም ሪፖርት አይደለም። ሪፖርቶችና ሠርቲፊኬቶች የስሚ ስሚ ማስረጃዎች ናቸው።¹⁴⁵ የስሚ ስሚ ማስረጃ የማይሆኑት ኤክስፐርቱ ራሱ ፍርድ ቤት በግንባር ቀርቦ የምስክርነት ቃሉን በሚሰጥበት ጊዜ ነው።¹⁴⁶ በዚህን ጊዜ ሪፖርቶቹ በማስረጃነት ከዋናው መዝገብ ጋር ሊያያዙ ይችላሉ። ስለዚህም ተቀባይነት ያለው ኤክስፐርቶች በምስክርነት ቀርበው የሚሰጡት “አስተያየት” እንጂ የሚያዘጋጁት “ሪፖርት” ብቻውን ተቀባይነት የለውም ወይም የቃል ማስረጃን የሚተካ (substitute) አይደለም።

ይህ ዋናው ደንብ ሲሆን ለዚህ ደንብ ሁለት ተስናኞች አሉት። አንደኛው በሕንድ የማስረጃ ሕግ አንቀጽ 32 ላይ በእኛ ረቂቅ ሕጎች ደግሞ በአንቀጽ 52 ላይ የተመለከተው ነው። የኢ.ፌ.ዴ.ሪ. ረቂቅ የማስረጃ ሕግ አንቀጽ 52 እንደሚከተለው ይገልጻል፡-

“... የአዋቂዎች ሀሳብ [አስተያየት] የተገለጸባቸው ለሽያጭ በሚቀርቡ ሰነዶች (ጽሑፎች) ደራሲው የሞተ ወይም የማይገኝ ወይም የምስክርነት ቃሉን ለመስጠት የማይችል የሆነ እንደሆነ ወይም ጸሐፊው እንዲቀርብ ረጅም ጊዜ የሚያስፈልገው ወይም ከፍተኛ ወጭ የሚጠይቅ የሆነ እንደሆነ የአዋቂዎች አስተያየትና ለአስተያየቱም መሠረት የሆኑት ነገሮች ሠነዱን በማቅረብ ሊረጋገጡ ይችላሉ።”

እንግዲህ በዚህ ድንጋጌ መሠረት አንድ ሰነድ ወይም መጽሐፍ ብቻውን በማስረጃነት ሊቀርብ የሚችለው ደራሲው በመሞቱ ወይም በሌላ ከባድ ምክንያት በግንባር ቀርቦ ሊመስክር የማይችል ሲሆንና ጽሑፉ ወይም መጽሐፉ በገበያ ላይ የዋለ ሆኖ ሲገኝ ነው። ይህም

¹⁴⁵ See, Field's Law of Evidence, Vol III, op. cit., p. 2863; also, V.B. Raju, op. cit., p. 447.

¹⁴⁶ የኢ.ፌ.ዴ.ሪ. ረቂቅ ማስረጃ ሕግና የ1959 ረቂቅ የማስረጃ ሕግ ቁ. 52 (መ) ይመልከቱ።

የጊለኛው ግዴታ የተቀመጠበት ምክንያት፤ ከአሁን በፊት ስለዚህ ጉዳይ ባወሳኝበት ወቅት እንደተመለከትነው፤ በመጽሐፉ ወይም በጽሑፉ ውስጥ የቀረበው አስተያየት ለትችት የተጋለጠና በዚህም ሂደት የተፈተነ መሆኑን ለማረጋገጥ ነው።¹⁴⁷

ሁለተኛው ተስናን ደግሞ በሕንዱ የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁ. 292 እና 293 ላይ በኢ.ፌ.ዴ.ሪ. ረቂቅ የማስረጃ ሕግ ላይ ደግሞ በአንቀጽ 132 ላይ የተመለከተው ነው። ይህም ተፈጻሚ የሚሆነው ለወንጀል ጉዳዮች ብቻ ነው። እነዚህም አንቀጾች፤ በአንድ ጉዳይ ላይ ምርመራውን ያከናወነው የመንግሥት ተቋም ወይም የመንግሥት ሠራተኛ የሆነ ኤክስፐርት ከሆነ ኤክስፐርቱ በምስክርነት ባይቀርብም ሰነዱ ወይም ሪፖርቱ ራሱ ማስረጃ ሆኖ ሊቀርብ እንደሚችል ይደነግጋሉ። ይህም እንግዲህ ቀጣሪው መንግሥት እንደመሆኑ ችሎታውን ሳያረጋግጥ አንድን ግለሰብ በእንደዚህ ዓይነቱ ሥራ ላይ አያሰማራም በሚል ዕምነት ላይ የተመሠረተ ነው። ሁለተኛ ም፤ በእነዚህ ባለሙያዎች ላይ ያለውን የሥራ ጫና ከግምት ውስጥ በማስገባት የተደረገ ነው። ይህም በጋራ ግን ፍርድ ቤቱ ለትክክለኛ ፍትሕ አሰጣጥ አስፈላጊ ሆኖ ካገኘው በራሱ አነሳሽነትም ሆነ በተከራካሪዎች ወገኖች ጥያቄ ኤክስፐርቱ እንዲቀርብ ሊያዝ እንደሚችል በሕጉ ላይ በግልጽ ተመልክቷል።

ስለዚህም፤ ማናቸውም የኤክስፐርት አስተያየት በማስረጃነት በሚቀርብበት ጊዜ በመደበኛው የክስ ሂደት ውስጥ (ዋና ጥያቄ ሲደመር መስቀለኛ ጥያቄ ሲደመር መልሶ ማቋቋም) ማለፍ አለበት። እንደ ተስናን ተቆጥሮ አስተያየቱ የሰፈረበት ሪፖርት ወይም ሌላ ተመሳሳይ ሰነድ ብቻውን በማስረጃነት ሊቀርብ የሚችለው ከላይ የተገለጹት የተለዩ ሁኔታዎች ሲያጋጥሙ ብቻ ነው።

በኤክስፐርቶቹ የሚዘጋጀው ሪፖርት ኤክስፐርቶቹ ችሎት ቀርበው የምስክርነት ቃላቸውን ከመስጠታቸው በፊት ተዘጋጅቶ ቢቀርብና ለተከራካሪዎቹም ወገኖች እንዲደርሳቸው ቢደረግ ይመረጣል። ይህም ተከራካሪዎቹ ወገኖች ሪፖርቱ ሊያስነሳቸው በሚችለው ጥያቄዎች ላይ ሁሉ በሚገባ ተዘጋጅተው እንዲቀርቡ ስለሚያስችላቸው ለትክክለኛ ፍትሕ አሰጣጥ የሚረዳ ከመሆኑም በላይ የክስ ሂደቱም የተቀላጠፈ እንዲሆን ያግዛል።¹⁴⁸ የሚቀርበውም ሪፖርት የሚተሉትን ዋና ዋና ጉዳዮች በዝርዝር ማካተት ያለበት ሲሆን በዚህ ፎርም መሠረት ቢዘጋጅም ይመረጣል።¹⁴⁹

¹⁴⁷ ከላይ ገጽ 27 ይመልከቱ። በዚህና በገጽ 32 ላይ በሠፈረው መካከል ያለውን ልዩነት ያጠይቃል።
¹⁴⁸ See, R. May., op. cit., p. 172.
¹⁴⁹ ከእንግሊዝ አገር ከፍተኛ ፍርድ ቤት “የአተገባበር መመሪያ” (Practice Directions) ክፍል 35 የተወሰደ። See, O’ Hare & Hill, op.cit., p. 406.

(ሀ) የቀረበለትን ፍ/ቤት ስምና አድራሻ፤

(ለ) የኢክስፐርቱን ክህሎት (qualifications) እንዲሁም ሪፖርቱን ባዘጋጀበት ጊዜ መሠረት አድርጎ የተጠቀመባቸውን ጽሑፎች፤ መጻሕፍትና ሌሎችም ማቴሪያሎች የሚያመለክት ዝርዝር መግለጫ፤

(ሐ) ራሱ በቀጥታ ያከናወናቸውንም ሆነ በእርሱ ቁጥጥር ሥር የተከናወኑትን ምርምሮች (tests or experiments) የሚያመለክት መግለጫ፤

(መ) በጉዳዩ ላይ የሚቀርቡትን የተለያዩ አስተያየቶች ባጭር ባጭሩ በመግለጽ እርሱ የተቀበለው አስተያየት ወይም ድምዳሜ ላይ ለመድረስ ያበቁትን ምክንያቶች የሚያመለክት መግለጫ፤

(ሠ) በፍርድ ቤቱ የተጣለበትን ኃላፊነት በሚገባ የተረዳው መሆኑንና ኃላፊነቱንም በአግባቡ የተወጣው መሆኑን የሚያሳይ መግለጫ፤

(ረ) ኢክስፐርት ሆኖ በተሾመ ጊዜ በጽሑፍም ሆነ በቃል የተሰጡትን መሪ ቃላት ፍሬ ሀሳብ የሚያመለክት መግለጫ፡፡ ይህን በሚያደርግበት ጊዜም ከቀረቡለት ፍሬ ነገሮች (ኩነቶች) እና ከተሰጡትም መሪ ቃላት ውስጥ በተለይም ለደረሰበት አስተያየት መሠረት ያደረጋቸውን ባጭር ባጭሩ መግለጽ ይገባዋል፤

(ሰ) በሪፖርቱ ላይ የተገለጸው ሁሉ እውነት መሆኑን ማረጋገጫ፡፡

4. የመጨረሻው ጭብጥ ደንብ

(The Ultimate Issue Rule)

"On the basis of the expert evidence the court shall make such decision as it thinks fit. In reaching its decision it shall be bound solely by definite scientific findings and not by the appreciation of the expert as to the legal inferences to be drawn therefrom."

Art. 51(3) Penal Code

"... በሕክምና ሕጋዊ ኮሚቴው መላው አስተያየት መሰረት ተከላሽ ጫላ ቀንኒ እእምሮው የተቃወሰ ሰው አይደለም፤ ለዚሁም ለተገባበት ወንጀል ተጠያቂ (ኃላፊ) ነው፡፡"

የኢክስፐርት አስተያየት (የወ.ይ.መ.ቁ. 255/76)

4.1. የደንቡ ይዘትና ተፈጻሚነት

ለትርጉም አስቸጋሪ ቢሆንም፣ በአጭሩ ለመግለጽ የአንድ ጉዳይ “የመጨረሻ ጭብጥ” ነው የሚባለው ዳኛው እንዲወስንበት የቀረበለትን መሠረታዊውን ፍሬ ነገር (ኩነት) የሚመለከተው ጭብጥ ነው ለማለት እንችላለን። ለዚህም ጥሩ ምሳሌ የሚሆነን በጫላ ቀንጊ ጉዳይ የሕጽምና ኮሚቴው የሰጠው ከላይ በመግቢያው ላይ በጥቅስ ያስቀመጥነው ፍሬ ነገር ወይም ኩነት ነው። በዚህ ጉዳይ አከራካሪ ሆኖ የቀረበውና መፈታትም ያለበት፣ የሕግ ተከላሹ ለፈጸመው ወንጀል ተጠያቂ ወይም ኃላፊ ነው ወይስ አይደለም የሚለው ነጥብ ነው። የፍርድ ቤቱንም የመጨረሻ ውሳኔ ይጠይቅ የነበረው ይኸው ጭብጥ ነው።

“የመጨረሻው ጭብጥ ደንብ” የሚባለውም ምስክሮች ለፍርድ ቤቱ ውሳኔ በቀረበው የመጨረሻው ጭብጥ ላይ የሚሰጡት አስተያየት (መደምደሚያ ማለቱ ይሻላል) አግባብነት ስለሌለው (irrelevant) ሊቀርብ እንደማይገባ የሚከለክል ደንብ ነው። ደንቡ ለጨዋም ሆነ ለኤክስፐርት ምስክሮች በፍትሐ ብሔርም ሆነ በወንጀል ጉዳዮች ተፈጻሚ ነው። ግን አዘውትሮ የሚያጋጥመውና በተለይም አሳሳቢ የሚሆነው የኤክስፐርቶችን አስተያየት በሚመለከት ነው። ከአሁን በፊት በመጠኑም ቢሆን እንደተመለከትነው፣ ደንቡ ከሥር መሠረቱ በአስተያየት ማሰረጃ ደንብ ውስጥ የታቀፈ እንጂ ብቻውን ራሱን ችሎ እንደቆመ ደንብ የሚቆጠር አይደለም። ሆኖም የአስተያየት ማሰረጃ እንደ ተስናን ሆኖ ሲፈቀድ ከዚህ ተነጥሎ በመቅረቱ ይመስላል በተለምዶ ራሱን ችሎ እንደቆመ ደንብ ይታያል።¹⁵⁰

የደንቡ ይዘት ባጭሩ ከላይ የገለጽነውን ሲመስል ላይ ላዩን ሲያዩት ይኸው ደንብ እንከን የሌለበት ግልጽና ትክክለኛ ቢመስልም በሥራ ላይ ለማዋል በሚሞክርበት ጊዜ ግን አስቸጋሪ የሆነ ወይም፣ ፕሮፌሰር ዊግሞር እንደሚሉት “impracticable” የሆነ ደንብ ነው።¹⁵¹ ለዚህም ሁለት ዋና ዋና ምክንያቶች ይቀርባሉ። ከዚህም፣ ደንቡ በሁሉም ጉዳዮች በጥብቅ በሥራ ላይ እንዲውል ከተደረገ እጅግ ጠቃሚ የሆኑ የምስክርነት ቃላት እንዳይቀርቡ የማድረግ ጠባይ አለው።¹⁵² ሁለተኛው፣ ደንቡ የተመሠረተበት ምክንያት ራሱ አሳማኝ አይደለም፣ ምናልባትም በማሰረጃዎች “ተቀባይነት” እና “ክብደት” መካከል ያለውን ልዩነት ከመቀላቀል የመነጨ ሊሆን ይችላል፣ የሚሉት ናቸው።¹⁵³ እነዚህን በምሳሌ ለማስረዳት እንሞክር። በቅድሚያ የመጀመሪያውን እንመልከት።

በባሕር ጉዞ ላይ በሁለት መርከቦች መካከል በደረሰ ግጭት ምክንያት በቀረበ አንድ ክስ ከላሹ ስለደረሰው ግጭት የዐይን ምስክሮችን አቅርቦ ያሰማል። ምስክሮቹም ፍርድ ቤት ቀርበው ቃላቸውን

¹⁵⁰ See, for eg., Delisle, op. cit., p. 621 and Cross & Tapper, op. cit., pp. 518-19

¹⁵¹ 7 Wigmore, op. cit., § 1921, p. 22.

¹⁵² Id.

¹⁵³ Cross & Tapper, op. cit., p. 519.

በሚሰጡበት ጊዜ ከሳሽ በምስክርነት ቆጥሮት የነበረው ኤክስፐርት ችሎት ውስጥ ተቀምጦ የሰጡትን ቃል ያዳምጥ ነበር። የዐይን ምስክሮቹ ምስክርነታቸውን ሰጥተው እንዳበቁም እነዚህ ምስክሮች ከሰጡት ቃል በመነሳት ኤክስፐርቱ ቀርቦ በእርሱ አስተያየት የተከሳሹ መርከብ ሠራተኞች ተገቢውን ጥንቃቄ አድርገው ቢሆን ኖሮ አደጋው (ማጭቱ) ላይደርስ ይችላል እንደነበር አስተያየት ለመስጠት እንዲችል እንዲፈቀድለት ከሳሽ ለፍ/ቤቱ ጥያቄ ያቀርባል። የተከሳሽ ጠበቃም ጉዳዩ እማኝ ዳኞች ሊወሰኑት የሚገባውን የመጨረሻውን ጭብጥ የሚመለከት በመሆኑ ሊፈቀድ አይገባም በማለት ተቃውሞ ያቀርባል።¹⁵⁴ ይህ አስተያየት ይህን የመሰለው አደጋ እንዳያጋጥም የሁለቱም መርከቦች ሠራተኞች ምን ምን ማድረግና አለማድረግ እንደነበረባቸው በመያዝ ልምድ ባለው ኤክስፐርት የሚቀርብ አስተያየት እንደመሆኑ ለእማኝ ዳኞችም ሆነ ለዳኞች ውሳኔ ላይ ለመድረስ ጠቃሚ እንደሚሆን ግልጽ ይመስለናል። የመጨረሻው ጭብጥ ደንብ በሰፊው ከተተረጎመ ግን ይህን የመሰለውንም ጠቃሚ ማስረጃ የመከልከል ባሕሪ አለው።

በአንድ ሌላ ጉዳይም፤ የግድያ ወንጀል ፈጽሟል በማለት በተከሳሽ ላይ ክስ ይመሠረትበታል። የተከሳሹ ሴት ልጅም የግድያ ወንጀሉን የፈጸመችው እርሷ እንጂ አባቷ አለመሆኑን፤ ወንጀሉንም በምን አኳኋን እንደፈጸመች፤ ፍርድ ቤት ቀርባ የምስክርነት ቃሏን ትሰጣለች። በጉዳዩም ላይ፤ አንድ ሐዚም፤ ምስክሯ በሰጠችው ቃል በሚች ላይ ፈጽምኩት የምትለው ድብደባ በሚች አስከሬን ላይ የታየውን ጉዳት (fractures) ሊያስከትል ይችላል እንደሆነ አስተያየቱን እንዲሰጥ ይጠየቃል።¹⁵⁵ ይህም ጥያቄ እንደ ላይኛው ጉዳይ ተመሳሳይ ተቃውሞ አስከትሏል። የተከሳሽ መከላከያ ግድያውን የፈጸመችው ልጅ እንጂ እኔ አይደለሁም የሚል በመሆኑ የኤክስፐርቱ አስተያየት የመጨረሻውን ጭብጥ የሚመለከት አስተያየት ነው ሊባል ይችላል። በጉዳዩ ትክክለኛ ውሳኔ ላይ ለመድረስ ግን ከላይኛው ጉዳይ ይልቅ በዚህኛው ጉዳይ የኤክስፐርቱ አስተያየት ከጠቃሚነትም አልፎ አስፈላጊ ነው ለማለት ይቻላል።

በአጭሩ፤ ደንቡ በሥራ ላይ በሚውልበት ጊዜ ከሚያስከትላቸው ችግሮች አንዱ ይህን ሲመስል መሠረተ ሀሳቡን በአንድ ጉዳይ ላይ የተሰጠ ፍርድ እንደሚከተለው ያስቀምጠዋል፡-

“... The fact that the jury must decide the ultimate questions of fact is no reason why they should not have the benefit of expert opinion the same as in questions where only evidentiary facts are involved. If the opinion evidence is such that it will aid the jury to understand their problem and lead them to the truth it is even more important that they have its

¹⁵⁴ Fenwick v. Bell (1807), 170 E.R. 897, as quoted in Delisle, op. cit., p. 621.

¹⁵⁵ R.v. Jones (1869), 28 U.C.Q.B. 416 (Ont. C.A.), as quoted in Ibid., pp. 624-25.

aid on the ultimate facts than on facts which are not ultimate, for the ultimate facts are determinative of the case and an erroneous conclusion as to them leads to an erroneous result... and yet under that so-called rule we reject the evidence which is more pertinent and relevant and receive evidence which is less so ...¹⁵⁶

ወደ ሁለተኛው ምክንያት ስንመጣ ደግሞ፤ ከአሁን በፊት እንደገለጽነው፤ በመጨረሻው ጭብጥ ላይ የአስተያየት ማስረጃ እንዳይቀርብ የሚከለክልበት ዋና ምክንያት በዚህ ጭብጥ ላይ ውሳኔ መስጠት የዳኝነት ተግባር ስለሆነ የአስተያየት ማስረጃ እንዲቀርብ መፍቀዱ ምስክሩን በዳኝነት እንደመሰየም የሚቆጠር ነው (usurp the functions of the jury) የሚለው ነው።¹⁵⁷ ምክንያቱ ይህ ከሆነ፤ ምስክሮች በዚህ በመጨረሻው ጭብጥ ላይ በሚሰጡት አስተያየት እና በኩነቶች ላይ በሚሰጡት አስተያየትና የምስክርነት ቃል (evidentiary fact) መካከል ልዩነት ማድረግ አሳማኝ መሠረት አይኖረውም ለማለት ይቻላል። ለምሳሌ ያህል፤ አንድ የዐይን ምስክር፤ “ተከላሽ ሚቼን በጨቤ ሆዱ ላይ ሲወጋው አይቻለሁ” ወይም “ተከላሽ በአደባባይ ጨርቁን ጥሎ ሲርጥ አይቼዋለሁ” ብሎ በሚመሰክርበት ጊዜ እነዚህ የምስክርነት ቃሎች የመጨረሻውን ጭብጥ የሚመለከቱና ጉዳዩን ለመፍታት ቁልፍ የሆኑ የኩነት ማስረጃዎች ናቸው። በተመሳሳይ ሁኔታ አንድ ኤክስፐርትም በአንድ ጉዳይ ላይ ምርምር አድርጎ የሚሰጠው አስተያየትም (opinion on an evidentiary fact) የመጨረሻውን ጭብጥ በሚመለከት እንዲሁ ቁልፍ የሆነ ማስረጃ ነው። ስለዚህም አንድ ምስክር ይህን የመሰለ የምስክርነት ቃሎችን በሚሰጥበት ጊዜ የዳኝነቱን ተግባር እየተሻማ ነው (usurp) እንደማይባል ሁሉ አስተያየቱ በመጨረሻው ጭብጥ ላይ የሚሰጥ በመሆኑ ብቻ ልዩነት መፍጠሩ በመሠረተ ሀሳብ ደረጃም ቢሆን አሳማኝነት የለውም። ዞሮ ዞሮ በሁሉም ጉዳዮች ውሳኔ የመስጠቱ ኃላፊነት የዳኝነቱ ክፍል ነው። አንድ አስተያየት ጠቃሚ ከሆነ ይቀበለዋል፤ ካልሆነም ውድቅ የማድረግ ሥልጣን አለው። ምናልባትም፤ በመጨረሻው ጭብጥ ላይ ስለሚሰጠው አስተያየት ሊሠነዘር የሚችል ትችት ቢኖር ይህን የመሰለው አስተያየት እንዳንድ ጊዜ ትርፍ ነገር (superfluous) ሊሆን ይችላል የሚለው ተገቢ ትችት ነው።¹⁵⁸ ይህም ቢሆን ግን የአስተያየቱ መቅረብ ጉዳት የለውም። ስለዚህም በመጨረሻው ጭብጥ ላይ በሚቀርበው እና በሌላው ዓይነት አስተያየት መካከል ልዩነት የመፍጠሩ አግባብነት ከልብ አይደርስም ማለት ይቻላል።

¹⁵⁶ Hooper v. General Motors Corp. (1953), 123 Utah 515, as quoted in 7 Wigmore, op. cit., pp. 23-24.

¹⁵⁷ ከላይ ገጽ ላይ ይመልከቱ። እንዲሁም፤ Cross & Tapper, op. cit., p. 519.

¹⁵⁸ See, Delisle, op. cit., p. 624, 627.

ይህን ከላይ የገለጽነውን ሁለተኛውን ነጥብ አስመልክቶ ቀደም ሲል በተጠቀሰው ፍርድ ላይ የሚከተለው አስተያየት ይገኝበታል፡-

"...The witness who offers opinion evidence on the ultimate facts does not attempt nor has the power to usurp the jury's functions any more than a direct eye-witness of the facts, or one who gives opinion evidence on an evidentiary fact. Certainly a juror would feel no more bound to follow such opinion evidence than he would the positive testimony of a direct eye-witness to the ultimate facts, or the opinion evidence of an expert on evidentiary facts. In all three cases the jury still casts its verdict."¹⁵⁹

እንግዲህ ይህ ደንብ በሥራ ላይ በሚውልበት ጊዜ እንዴት አስቸጋሪ ሊሆን እንደሚችል ከላይ ከተገለጸው በመጠኑም ቢሆን ልንረዳ የምንችል ይመስለኛል፡፡ ከዚህም ባሕርይ የተነሳ ቀደም ካሉት ዘመናት ጀምሮ ደንቡ ተፈጻሚ ይደረግ የነበረው ጠበብ አድርጎ በመተርጎም የጉዳዩ ዓይነት እየታየ ነው፡፡¹⁶⁰ ብዙ ጊዜ ተፈጻሚ የሚሆነውም የአንድ ኤክስፐርት አስተያየት ሕግ የራሱ መለኪያ ያወጣላቸውን (the application of a legal standard) ጥያቄዎች የሚመለከት (ለምሳሌ፣ ችሎታ፣ ችልተኝነት፣ ሆን ብሎ ማደረግ) በሚሆንበት ጊዜ ነው፡፡¹⁶¹ ይህን በመሰሉ ጥያቄዎች ከቀረቡለትና ከተረጋገጡለት ኩነቶች በመነሳት ተገቢው ግምት (legal inference) ላይ መድረስ የፍ/ቤቱ ሥልጣን በመሆኑ አንድ ኤክስፐርት የሚሰጠው አስተያየት ጠቀሜታ አይኖረውም (superfluous)፡፡ ይህም ቢሆን ግን፣ ከአሁን በፊት እንደገለጽነው ጉዳት የለውም፡፡ ከዚህም የተነሳ ይመስላል ደንቡ እምብዛም በሥራ ላይ ስለማይውል "የደንቡን መጣስ ከተቀበልነው ቆይቷል" የሚሉም ዳኞች አሉ፡፡¹⁶² ከላይ በጠቀስናቸው ሁለት ጉዳዮችም (የመርከብና የአባትና ልጅ) ዳኞቹ የቀረበውን ተቃውሞ አልተቀበሉትም፡፡

ከቅርብ ጊዜያት ወዲህ ደግሞ በአንዳንድ አገሮች ደንቡ ጭራሹንም እንዲሻር ተደርጓል፡፡ በእንግሊዝ አገር የፍትሕ ብሔር ጉዳዮችን በሚመለከት ይኸው ደንብ እ.ኤ.አ. በ1972 ዓ.ም. በወጣው "የፍትሕ ብሔር ማስረጃ ደንብ (Civil Evidence Act) ተሸሯል፡፡¹⁶³ የወንጀል ጉዳዮችን በሚመለከት ደንቡ እንዲሻር ከአሁን በፊት የጠቀስነው "የወንጀል ሕጎች አሻሻይ ኮሚቴ" የውሳኔ ሀሳብ አቅርቦ ነበር፡፡ ይህ ሀሳብ እስካሁን ተግባራዊ ባይሆንም ፍ/ቤቶች በሚከተሉት አሠራር ግን የቀድሞውን ደንብ ሰውጠውታል የሚሉም ጸሐፊት አሉ፡፡¹⁶⁴

በዩናይትድ ስቴትስም እ.ኤ.አ. በ1975 ዓ.ም. የወጣው "የፌደራል ማስረጃ ሕግ" ቁጥር 704 ደንቡን ሽሮታል፡፡ የአዲሱ ደንብ ዓላማም

¹⁵⁹ Hooper v. General Motors Corp., Ibid at pp. 23-24.

¹⁶⁰ See, for eg., Delisle, op. cit., pp. 623-25; Cross & Tapper, op.cit., p. 519.

¹⁶¹ Id., both.

¹⁶² (Harried v. U.S. (D.C. Cir., 1967).

¹⁶³ Civil Evidence Act. sec. 3.

¹⁶⁴ Cross & Tapper, op. cit., p. 519.

ጨዋ ምስክሮችም ሆኑ ኢክስፐርት ምስክሮች የሚሰጡትን አስተያየት በተመለከተ የቀድሞውን የኮመን ሎው ደንብ በግልጽ ለመሻር መሆኑን ሕጉን ያዘጋጀው የአማካሪ ኮሚቴ በሰጠው ማብራሪያ አስምሮበታል።¹⁶⁵ ይሁንና ደንቡ ከወጣ ከዘጠኝ ዓመት በኋላ እ.ኤ.አ. በ1984 ዓ.ም. የአገሪቱ ኮንግራስ (ፓርላማ) በወንጀል ጉዳዮች የአእምሮን ሁኔታ አስመልክቶ (with respect to the mental state or condition of a defendant in a criminal case) ለሚሰጥ አስተያየት የቀድሞው ደንብ ተፈጻሚ እንዲሆን በመወሰን አዲሱን ደንብ አሻሽሎታል።¹⁶⁶ ይህንንም ካደረገባቸው ምክንያቶች ዋና ዋናዎቹ፤ (ሀ) እማኝ ዳኞች ለእንዲህ ዓይነቱ አስተያየት የሚሰጡትን ያልተመጣጠነ ክብደት በመገንዘብ፤ (ለ) ሳይኪያትሪ እየዳበረ በመሄድ ላይ የሚገኝ ሳይንስ ("soft" science) መሆኑን በመረዳት፤ (ሐ) የሳይኪያትሪ ኢክስፐርቶች አንዳቸው ከሌላኛው የሚቃረን አስተያየት በሚሰጡበት ጊዜ በእማኝ ዳኞች ላይ የሚታየውን መደናገር በመገንዘብ፤ መሆናቸውን የምክር ቤቱ ሰነዶች ያመለክታሉ።¹⁶⁷ ሕጉ በሚሻሻልበትም ጊዜ "የአሜሪካ የሳይኪያትሪ ባለሙያዎች ማኅበር" (The American Psychiatric Association) አስተያየቱን ተጠይቆ ካቀረበው ሀሳብ ውስጥ የሚከተለው ፍሬ ነገር ይገኝበታል፡-

"... [I] is clear that psychiatrists are experts in medicine, not the law. As such, it is clear that the psychiatrist's first obligation and expertise in the courtroom is to "do psychiatry", i.e., to present medical information and opinion about the defendant's mental state and motivation and to explain in detail the reason for his medical psychiatric conclusions. When, however, "ultimate issue" questions are formulated by the law and put to the expert witness who must then say "yea" or "nay", then the expert witness is required to make a leap in logic. He no longer addresses himself to medical concepts but instead must infer or intuit what is in fact unspeakable, namely, the probable relationship between medical concepts and legal or moral constructs such as free will. These impermissible leaps in logic made by expert witnesses confuse the jury..."¹⁶⁸

ባጭሩ፤ ሳይኪያትሪክ ኢክስፐርቶች በመጨረሻው ጭብጥ ላይ አስተያየት መስጠት እንደሌለባቸው ማገባቸውም ጭምር ይስማማል ማለት ነው።

¹⁶⁵ See, 7 Wigmore, op. cit., p. 24 footnote.

¹⁶⁶ Federal Rules of Evidence, Rule 704 (b).

¹⁶⁷ Paul R. Rice, *Evidence: Common Law and Federal Rules of Evidence*, Second Edition, p. 1063, Matthew Bender (1990).

¹⁶⁸ As quoted in Id.

4.2. ደንቡና የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁ. 51 ንዑስ ቁ. (3)

አሁን ወደ እኛ ወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 51 ልንመለስ የምንችል ይመስለኛል። ከአሁን በፊት እንደተመለከትነው፣ ዶክተር ፊሊፕ ግራቭንና ጠቅላይ ፍርድ ቤት (በጫላ ቀነሂ ጉዳይ) የዚህ አንቀጽ ንዑስ ቁ. (3) አንድ ኤክስፐርት የሚሰጠው አስተያየት በፍርድ ቤቶች ላይ የአስገዳጅነት ኃይል አለው የሚል ደንብ የሚያቋቁም ነው የሚል አመለካከት አላቸው። እኔ ግን ንዑስ አንቀጹ የመጨረሻው ጭብጥ ደንብን እንዳለ የሚያስቀምጥ ነው የሚመስለኝ። ለምን ቢሉ አንደኛ፣ ንዑስ አንቀጹ የአንድን ኤክስፐርት አስተያየት የሚያነጻጽረው ለፍ/ቤቱ ከሚቀርቡ ሌሎች ማስረጃዎች ጋር ሳይሆን እርስ በርስ ነው። ማለትም፣ ንጽጽሩ ኤክስፐርቱ በመጨረሻው ጭብጥ ላይ በሚሰጠው አስተያየት (መደምደሚያ) እና በሚያቀርበው በምርምር ላይ የተመሠረተ ግኝት (opinion on a evidentiary fact) መካከል ነው። በዚህም መሠረት፣ እንደ ንዑስ አንቀጹ አባባል፣ ፍርድ ቤቱ በግኝቱ የሚገደድ (bound) ሲሆን በመደምደሚያው ግን የሚገደድ አይሆንም ማለት ነው። ከዚህ ውጭ እነ ዶ/ር ግራቭን በሚሉት መንገድ ይዘቱን ለማስፋት የሚችል አይመስለኝም። አለበለዚያማ፣ ሌላው ቀርቶ፣ በአንድ ጉዳይ ብዙ ኤክስፐርቶች ሊቀርቡ ስለሚችሉ የትኛው ነው የአስገዳጅነት ኃይል የሚኖረው የሚል መልስ የማይገኝለት ጥያቄ ያስነሳል። ሕጉ ደግሞ ይህን ይዘነጋዋል ለማለት የሚችል አይመስለኝም። ስለዚህ፣ ንዑስ አንቀጹ፣ አንድ ኤክስፐርት ከሚሰጠው የምስክርነት ቃል ውስጥ ተቀባይነት የሚኖረው በምርምር ላይ የተመሠረተው ግኝት ወይም አስተያየት እንጂ በመጨረሻው ጭብጥ ላይ የሚሰጠው አስተያየት አግባብነት የለውም ከሚል የዘለለ ትርጉም ሊሰጠው የሚችልና የሚገባ አይመስለኝም።

ሁለተኛም፣ ንዑስ አንቀጽ (3) አስገዳጅነት አላቸው የሚላቸው ሁሉንም የኤክስፐርት አስተያየቶች አይደለም። እርግጠኛ በሆነ ሳይንሳዊ ግኝት ላይ የተመሠረቱትን ብቻ ነው (shall be bound solely by definite scientific findings)። ይህ ደግሞ አንድ ኩነት መፈጸሙ ከተረጋገጠ የአስገዳጅነት ባሕሪ አለው እንደ ማለት ስለሆነ ንዑስ አንቀጹ በዚህ ረገድ የሚጨምረው አዲስ ነገር የለም ለማለት እንችላለን። በሌላ አነጋገር፣ አንድ ኩነት “ተረጋገጠ” የምንለው ከሌላው ይልቅ ወደ “እውነትነት” የሚጠጋ ሆኖ ስናገኘው ነው። ወደ “እውነትነት” ይጠጋል የምንለው ደግሞ የማሳመን ኃይል ሲኖረው ነው። ስለዚህም ንዑስ አንቀጹ በማስረጃ ሕግ ላይ የሚጨምረው አዲስ ነገር የለም። ባይሆን፣ ትችት ሊያስከትል የሚችል ነገር ቢኖር፣ ንዑስ አንቀጹ አንድ ኩነት ወይም ኩነቶች የሚረጋገጡበትን ደረጃ (standard of proof) ካለመጠን ያጠበቀው መሆኑ ነው። እንደሚታወቀው ኩነቶች በሚመዘኑበት ጊዜ እንደ ተረጋገጡ አድርገን ለመቁጠር ከፍተኛው ሚዛን (ደረጃ) በወንጀል ጉዳዮች የምንጠቀምበት “በሕሊና ግምት ከጥርጣሬ ውጭ” (beyond reasonable doubt) የሚለው ነው። ንዑስ አንቀጹ ግን ደረጃውን ከፍ በማድረግ የሚቀርበው ማስረጃ ከሳይንሳዊነትም አልፎ “ፍፁም

እውነትነት" (definite) ያለው ሊሆን እንደሚገባ የሚደነግግ ይመስላል። ከዚህም የተነሳ ይህን መለኪያ ሊያልፉ የሚችሉ የኤክስፐርት አስተያየቶች ምን ያህል ሊሆኑ እንደሚችሉ አጠያያቂ ስለሚሆን ንዑስ አንቀጽ ተፈጻሚ ሊሆን የሚችለው ለተወሰኑ ጉዳዮች ብቻ መሆኑን ያመለክታል። አንድ ኤክስፐርት የሚሰጠው አስተያየት ይህን መለኪያ በማያልፍበት ጊዜ አስተያየቱ የሚቆጠረው እንደ ተራ ማስረጃ ነው ማለት ነው። ማለትም፣ በፍርድ ቤቱ ላይ የአስገዳጅነት ኃይል አይኖረውም። ስለዚህ የኤክስፐርቶች አስተያየት በፍርድ ቤቶች ላይ የአስገዳጅነት ኃይል አለው የሚል አጠቃላይ ደንብ እንዳለ አድርጎ መቁጠር (ማስቀመጥ) ትክክለኛ አመለካከት አይመስለኝም።

ይህም መጀመሪያ ላይ ወደተነሳንበት ነጥብ ይመልሰናል። ከአሁን በፊት፣ አንቀጽ 51 አግባብነት የሚኖረው ተከላሽ ለፍርድ ሊቀርብ ይገባል አይገባም የሚለውን ጥያቄ በሚመለከቱ ጉዳዮች ብቻ እንጂ በሌሎች ጉዳዮች አይደለም የሚል አስተያየት ማቅረባችን ይታወሳል። ይህን ሀሳብ የምንክትል ከሆነ ከላይ የጠቀስነውን ደረጃም (standard of proof) ሆነ ንዑስ አንቀጹን እንዳለ ተግባራዊ ማድረግ የሚያስከትለው ችግር አይኖርም። እንዴት ቢባል ምክንያቱ እንደሚከተለው ነው።

በአንቀጽ 51 ንዑስ አንቀጽ (1) ሁለተኛው ዐይግ ላይ "በተለይ" ተብለው የተዘረዘሩትን የሕመም ጓደነቶች ስንመለከት "የአእምሮ በሽታ" (በግልጽ የሚታይ የአእምሮ መቃወስ ወይም signs of a deranged mind ማለት ነው) ወይም "የሚጥል በሽታ (ኤፒሌፕሲ)" ወይም "መስማትና መናገር የተሳነው" ወይም "የአደገኛ ዕጽ" ወይም መጠጥ አዘውታሪነት በሽታ" የሚሉ ናቸው። እዚህ ላይ ወደዋናው ነጥባችን ከመሸጋገራችን በፊት ልናጤነው የሚገባ አንድ መሠረታዊ ነጥብ አለ። ይኸውም "የአእምሮ በሽታ" ወይም "insanity" ሲባል የሕግ ጽንሰ ሀሳብ እንጂ በሕክምና ሳይንስ አቻ (counterpart) ያለው ጽንሰ ሀሳብ አይደለም።¹⁶⁹ በሕግም ቢሆን ጽንሰ ሀሳቡን በትክክል ለማስቀመጥ እጅግ አስቸጋሪ ነው። ይሁንና ከሕክምና ሳይንስ ጋር ሊቀራረብ በሚችል መልኩ ለመተርጎም ቢሞክር በአንድ ፍርድ ላይ እንደተደረገው እንደሚከተለው መተርጎም ይቻላል፡-

"In criminal law insanity by whatever test it may be ascertained, may be said to be that degree or quantity of mental disorder which relieves one of the criminal responsibility for his actions."¹⁷⁰

"በአገላለጽ የተለያየ መለኪያ ቢቀመጥለትም፣ በወንጀል ሕግ የአእምሮ ማጣት ማለት አንድ ሰው ለፈጸመው ድርጊት ኃላፊነትን

¹⁶⁹ See, Frank T. Lindman and Donald M. McIntyre (Ed.), *The Mentally Disabled and the Law*, p. 330, The University of Chicago Press (1961); see also, S.V. Clevenger, M.D., *Medical Jurisprudence of Insanity*, Vol. I, p. 125, The Lawyers' Cooperative Publishing Company, Rochester, New York (1898).

¹⁷⁰ *Solars v. State*, 73 New 248, 316 p. 2d 917, 917 (1957), as quoted in Lindman and McIntyre, Jr., *Ibid* at, p. 330.

የሚያስወርድለት የአእምሮ መቃወስ መጠን ወይም አስፍንቶ ነው ለማለት ይቻላል።”

ስለዚህ፣ በንዑስ አንቀጽ ላይ “የአእምሮ በሽታ” ሲል መጠኑን የሚያመለክት ነው። ይህንኑም መጠን የእኛ ሕግ የእንግሊዝኛው ቅጅ “signs of a deranged mind” በማለት ከአማርኛው በተሻለ ሲያመለክት በአንዳንድ አገሮች ደግሞ ተከላሹ ለፍርድ ሊቀርብ ይገባል አይገባም የሚለውን ጥያቄ አስመልክቶ የሕመሙን መጠን ሲገልጽ “idiot” (ሞኝ)፣ “lunatic” (ዕብድ)፣ “insane without lucid intervals” (የለየለት ዕብድ)፣ “imbecile”, “mentally deranged”, “mentally disordered”, “feeble minded” በሚሉ በተለያዩ ቃላቶች ይገልጹታል።¹⁷¹ ይህም እንደገና የሚያመለክተን ጽንሰ ሀሳቡን በትክክል ለማስቀመጥ አስቸጋሪ መሆኑን ነው።

ይህን ካልን በኋላ በንዑስ አንቀጽ ላይ የተዘረዘሩትን የሕመም ዓይነቶች ስንመለከት፣ ሁሉም ሕመሞች የሕክምና ሳይንስ አሁን በደረሰበት የዕድገት ደረጃ “እርግጠኛ” (definite) በሆነ መንገድ ሲረጋገጡ የሚችሉ ናቸው። ከነዚህ በተጨማሪ፣ ተከላሹ ለፍርድ ሊቀርብ ይገባል አይገባም የሚለውን ጥያቄ አስመልክቶ አዘውትሮ የሚነሳው የሕመም ዓይነት የስኳር በሽታ (diabetes) ነው። ይህም ቢሆን እንደፊተኞቹ በሕክምና ምርመራ በቀላሉ ሊረጋገጥ የሚችል ነው። ባይሆን በእርግጠኝነት ለመናገር የማይቻለው ከእነዚህ ሕመሞች አንዳንዶቹ የመደበኛና ባልታወቀ ጊዜ የመነሳት (recur) ባሕሪያ ስላላቸው መቼ ሊከሰቱ እንደሚችሉ ማወቁ ላይ ነው። የስኳር ሕመምን እንደ ምሳሌ መውሰድ እንችላለን።

የስኳር ሕመም ያለበት ሰው በደሙ ውስጥ ያለው የስኳር መጠን በጣም ከፍ በሚልበት ጊዜ (hyperglycemia) ወይም በጣም በሚወርድበት ጊዜ (hypoglycemia) አእምሮውን እንደሳተ ሰው “irrational” ይሆናል (gives rise to insane automatism)¹⁷² በተለይ የኋላኛው በድንገት ሊከሰት ስለሚችል (በተለይ ሆኖ ባዶ ሲሆን) ከጥቂት ደቂቃዎች በፊት ፍፁም ጤነኛ ሆኖ ይታይ የነበረው ሰው በችሎት ሂደት በዚህ ሁኔታ ላይ ሊወድቅ ይችላል። በዚህም ጊዜ ችሎቱ ውስጥ ምን እንደሚደረግ ለመገንዘብ ችሎታ የማይኖረው ከመሆኑም በላይ በዚህ ሁኔታ ከቀጠለ “ኮማ” ውስጥ ሊገባ ይችላል። “ኤፒሌፕሲ” በተመሳሳይ ሁኔታ በድንገት ሊነሳ የሚችል ነው።¹⁷³

ስለዚህ ተከላሹ እነዚህ ሕመሞች እንዳሉበት ከታወቀ በክሱ ሂደት ሊያገረሹ ስለሚችሉ ክሱ እንዲቋረጥ ሊያደርጉ የሚችሉ

¹⁷¹ Lindman and McIntyre, Ibid., p. 359.
¹⁷² See, for eg., C.M.V Clarkson & H.M. Keating, Criminal Law: Text and Materials, Fifth Edition, Sweet & Maxwell (2003), pp. 379 and 395.
¹⁷³ See, for, eg., Dermot Walsh and Adrian Poole (Ed.), A Dictionary of Criminology, p. 160, Routledge & Kegan Paul (1983).

ከመሆናቸውም በላይ ቅድሚያ ጥንቃቄ ካልተደረገ የተከሰሱትንም ሕይወት አደጋ ላይ የሚጥሉ ናቸው። ከዚህም የተነሳ ተከላሹ ለፍርድ በቀረበ ጊዜ ጤነኛ ሆኖ በመታየቱ ክስ ይቀጥል ቢባል እንኳን የክስ ሂደት ተጀምሮ እስኪያልቅ የሐኪም ክትትል ሊያስፈልገው ይችላል። ሐኪሙም የክስ መሰማት የተከሰሱትን ጤንነት ሳይጎዳ ስሜካሄድበት ሁኔታ የሚሰጠው አስተያየት እጅግ ጠቃሚም አስፈላጊም ይሆናል። ያለበለዚያ ለፍትሕ የቆመው ዋናው አካል በእጁ በደጁ የሰው ሕይወት ሊጠፋ የሚችልበት አጉል አጋጣሚ ሊፈጠር ይችላል። ስለዚህ በዚህ ደረጃ የሚደረገው “ምርመራ” ወይም የሚፈጸመው ሥነ ሥርዓት የጥንቃቄ እርምጃም ጭምር ነው ለማለት እንችላለን። ይህንንም በንዑስ አንቀጽ (2) ላይ የኤክስፐርቱ አስተያየት ሊደረግ ስለሚገባው “ሕክምናና የሕክምና ዐይነት፣ ወይም ስለ ጸጥታ አጠባበቅ የሆኑት ጥንቃቄዎች ጠቃሚ መሆናቸውን ለዳኛው ማስታወቅ አለበት (afford guidance to the court as to the expediency and the nature of medical treatment or safety measures)” ከሚለው ሐረግ መረዳት ይቻላል።

እንግዲህ፣ በዚህ ወቅት የሚደረገው “ምርመራ” መነሻ ሀሳብ ከላይ የገለጽነው እንጂ ተከላሹ የፈጸመውን የወንጀል ድርጊት አስመልክቶ የሚደረግ አይደለም፤ ከዚህም ጋር ቀጥተኛ ግንኙነት የለውም። በዚህ ወቅት ተከላሹ ስለፈጸመው ድርጊት የሚቀርብ ማስረጃም አይኖርም። የሚቀርበውም ማስረጃ ተከላሹ ባለበት ሁኔታ ለፍርድ ሊቀርብ ችሎታ ያለው መሆን አለመሆኑና የክስ መሰማት ቢቀጥልም በምን ሁኔታ ሊቀጥል እንደሚችል ለመወሰን የሚያስችል የኤክስፐርቶች አስተያየት ብቻ ነው። በመሆኑም፣ በዚህ ደረጃ ከፍርድ ቤቱ ይልቅ የሐኪሞች አስተያየት ወሳኝነት አለው ቢባል እስከዚህም አከራካሪ ሆኖ ሊቀርብ የሚገባው ጉዳይ አይደለም ማለት ይቻላል። የፍትሕ ነገሥት ኮሚሲዮን ይህ ንዑስ አንቀጽ እንዲገባ ያደረገው ተከላሹን ለመጥቀም ነው የሚለው ምክንያትም የታቀደለትን ዓላማ አስገኝቷል ቢባል የሚችለው ከዚህ አንጻር ሲታይ ብቻ ነው።¹⁷⁴

እንግዲህ መልካም ትምህርት እንዳገኛችሁበት በመተማመን በዚህ በማስረጃ ሕግ የመጨረሻው ጭብጥ ደንብ ጽሑፋችንን እንጨርሳለን።

የ ቃ ላ ት ፍ ቺ ።

በዚህ ጽሑፍ ውስጥ በብዙ ቦታዎች ከአማርኛው ቃል ወይም ሐረግ ጎን ለጎን የእንግሊዝኛውን አቻ በቀርን ውስጥ (parentheses) እንዲቀመጥ አድርገናል። ይህንንም ያደረግነው ቃላቶቹ በአማርኛችን ያልተለመዱ በመሆናቸው ገና ሲነገሩ እንደ እንግሊዝኛው ከበስተጀርባቸው ያለውን መሠረተ ሀሳብ ፍንትው አድርገው ሳያሳዩ ይችላሉ በሚል ግምት ነው። በአንዳንድ ቦታዎችም ከመተርጎም ይልቅ የእንግሊዝኛውን ጥቅስ እንዳለ ያስቀመጥነው በተመሳሳይ ምክንያት ነው። ከዚህ በታች ደግሞ

¹⁷⁴ P. Graven, op. cit., p. 144.

ትርጉማቸውን በተሻለ መረዳት እንዲቻል በተደጋጋሚ የተጠቀሙትን አዳዲስ ቃላቶች ፍቺ አቅርበናል። ያብዛኛው ቃላት ትርጓሜ የተወሰደው ከሊቁ ከዚዳነ ወልድ ክፍሌ “መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ፣ ወመዝገበ ቃላት ሐዲስ” ነው።

ጨዋ (ምስክር)፤ በአማርኛ ክህነት የሌለውን ካለው ለመለየት ጨዋ በማለው ቃል መጠቀም ከጥንት ጀምሮ የተለመደ ነው። በእንግሊዝኛም “lay” እና “laity” የሚለው ቃል አመጣጡ እንዲሁ ነው። ከ“clergy” ወይም “ministry” ለመለየት ነው። እነሱ “layman” የሚሉትን “ጨዋ” “lay witness” የሚሉትን ደግሞ “ጨዋ ምስክር” በሚል ስያሜ መጥራትን የመረጥነው ከዚሁ የተነሳ ነው።

ተስናን፤ ከግዕዙ የመጣ ነው። የነገር ዐይነት፣ እርስ በርስ የማይመሳሰል፣ ማለት ነው። “exception” ለሚለው ቃል እስከአሁን ተስማሚ ባልደረባ ስላላገኘንለት የተሻለ ይሆናል፣ ለእኛም ይቀላል በማለት ነው።

ዐይግ፤ መቆሚያ፣ ከሬ፣ ምዕራፍ አንቀጽ፣ የመጽሐፍ ክፍል፣ ማለት ነው። በእንግሊዝኛ “paragraph” የሚለውን ነው።

አላዲ፤ የሚለቅም፣ የሚሰበሰብ። ለቃሚ ሰብሳቢ። ከየቦታው አውጣጥቶ በአንድ መጽሐፍ የሚሰበሰብ አላዲሁ ለዝንቱ መጽሐፍ (ፍትሐ ነገሥት 15)።

ኩነት፤ በመለመድ ላይ ያለ ነው። በተለይ በማስረጃ ሕግ ቁልፍ የሆነ ቃል ነው። መሾን፣ አኳኸን ኹነታ። ለይኩን በማለት የተገኘ። ከዚህ የመጣ ነው። ሲበዛ “ኩነታት” ይሆናል። ገባሬ ኩሉ ኩነታት እንዲሉ። ሆኖም በአማርኛው “ኩነቶች” ብለን ብናበዛው ይመረጣል። በእንግሊዝኛው “fact” የሚለውን ነው። እስከአሁን በጣም ስለዘገየን በዚሁ ብንፀና ይሻላል።

መክትም፤ መገለጫ፣ መለያ ምልክት። “profile” ለሚለው ተስማሚ ነው። “ዕትራት” የሚለው ቃልም ተመሳሳይ ነው። ጠንቅ፣ አሻራ፣ ጠባሳ ማለት ነው።

የ1949 ዓ.ም. የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ

ቁ. 56፡፡ አጠራጣሪ ሁኔታ፡፡

(፩) በተከሰሱ አላፊነት ላይ በሙሉ ወይም በከፊል የጥርጣሬ ምክንያት በተገኘ ጊዜ ሁሉ ፍርድ ቤቱ አስፈላጊ መስሎ ሲታየው በተከሰሱ በቀድሞ ነሮቻቸውና ሁኔታቸው ላይ እንደ አስፈላጊነቱ ምርመራ እንዲደረግ ትእዛዝ ከሰጠ በኋላ ስለዚህ ነገር ልዩ ዕውቀት ያለውን ያዋቂ አሳብ መጠየቅ አለበት፡፡

ተከሰሱ የአእምሮ በሽታ ያደረበት እንደ ሆነ ወይም በሚጥል በሽታ (ኤ.ፒ.ሊ.ፕሲ) የሚታወክ እንደ ሆነ ወይም በድንቁርናና በዲዳነት ወይም በመጠጥ አዘውታሪነት በሽታ የተለከፈ እንደ ሆነ ለዚህ ልዩ ዕውቀት ያለውን ያዋቂ ሰው አሳብ መጠየቅ ግዴታ ነው፡፡

(፪) ፍርድ ቤቱ ልዩ ችሎታ ያለው ዐዋቂ ወይም ዐዋቂዎች በተለመዱት ዐይነቶች የምርመራውን ሥነ ሥርዐት ይፈጽሙ ዘንድ መርጦ ያዛቸዋል፡፡ እንዲሁም የተግባራቸውን አገባብ የሚያጠሩዋቸውንም ጉዳዮች ገልጾ ያስታውቃቸዋል፡፡

በተከሰሱ ሁኔታ በማመዛዘንና በመወሰን ችሎታው ላይ ሁኔታው ሊያደርስ የሚችለውን ውጤት ምርመራው ማረጋገጥ አለበት፡፡ ከዚህም በቀር ሕክምናና የሕክምና ዐይነት ወይም ስለ ጸጥታ አጠባበቅ የሆኑት ጥንቃቄዎች ጠቃሚ መሆናቸውን ለዳኛው ማስታወቅ አለበት፡፡

(፫) በዚህ በተገኘው መግለጫ መሠረት ፍርድ ቤቱ ተገቢ የሆነውን ሕጋዊ ውሳኔ ይሰጣል፡፡ ፍርድ ቤቱ በጉዳዩ ላይ መሠረት አድርጎ መያዝ የሚገባው ልዩ መርማሪው በሕግ ነገር ረገድ የሚያቀርብለትን አሳብ ሳይሆን በሳይንስ (በሥነ ጥበብ) ረገድ በትክክል ተጠንቶ የሚቀርብለትን ባስረጁው ውጤት መሠረት ላይ የተገኘውን ነው፡፡

1957 Penal Code

Art. 51. Doubtful cases, expert examination.

1. When there is a doubt as to the responsibility of the accused person, whether full or partial, the Court shall obtain expert evidence and may order an enquiry to be made as to the character, antecedents and circumstances of the accused person.

Such evidence shall be obtained when the accused person shows signs of a deranged mind or epilepsy, is deaf and dumb or is suffering from chronic intoxication due to alcohol or drugs.

2. The expert or experts shall be appointed by the court under the ordinary rules of procedure. The Court shall define their terms of reference and the matters to be elucidated.

The expert evidence shall describe the present condition of the accused person and its effect upon his faculties of judgment and free determination. It shall, in addition, afford guidance to the Court as to the expediency and the nature of medical treatment or safety measures.

3. On the basis of the expert evidence the Court shall make such decisions as it thinks fit. In reaching its decision it shall be bound solely by definite scientific findings and not by the appreciation of the expert as to the legal inferences to be drawn therefrom.

የ1997 ዓ.ም. የወንጀል ሕግ

አንቀጽ 96 አጠራጣሪ ሁኔታዎች ሲያጋጥሙ የሚደረግ የልዩ አዋቂ ምርመራ

- (አ) የተከሰሱ ፍጹም ወይም ከፊል ኃላፊነት አጠራጣሪ ሆኖ በተገኘ ጊዜ ሁሉ ፍርድ ቤቱ ስለዚህ ነገር ልዩ ዕውቀት ያለውን የአዋቂ አሳብ መጠየቅ አለበት፤ ቢያስፈልግም በተከሰሱ ጠባይ ባለፈ ሕይወት ታሪኩና በሁኔታዎቹ ላይ ምርመራ እንዲደረግ ትዕዛዝ ሊሰጥ ይችላል፡፡

በተለይ ተከሰሱ የአእምሮ በሽታ ያለበት ወይም በሚጥል በሽታ የሚታወክ ለመሆኑ፤ ወይም መስማትና መናገር የሚሳካው ለመሆኑ ወይም አእምሮን በሚያደነዝዝ ነገር ወይም በመጠጥ አዘውታሪነት በሽታ የተለከፈ ለመሆኑ የሚያመለክቱ ሁኔታዎች በተገኙ ጊዜ ለዚህ ልዩ ዕውቀት ያለውን የአዋቂ ሰው አሳብ መጠየቅ ግዴታ ነው፡፡

- (ለ) ፍርድ ቤቱ በተለመደው ሥነ ሥርዓት መሠረት ልዩ ችሎታ ያለውን አዋቂ ወይም አዋቂዎች ይመርጣል፡፡ እንዲሁም ተግባራቸውንና የሚያጣሩትንም ጉዳዮች ገልጾ ያስታውቃቸዋል፡፡

ተከሰሱ ወንጀሉን ባደረገበት ጊዜና ለፍርድ በቀረበበት ጊዜ ያለውን ሁኔታ በማመዛዘንና በመወሰን ችሎታው ላይ ሊያደርስ የሚችለውን ውጤት ምርመራው ማረጋገጥ አለበት፡፡ ከዚህም በተጨማሪ ጠቃሚ ስለሆኑት የሕክምና ዓይነቶች ወይም የደህንነት ማረጋገጫ እርምጃዎች ለፍርድ ቤቱ መግለፅ አለበት፡፡

- (ሀ) ፍርድ ቤቱ በዚህ በተገኘው መግለጫ መሠረት ስለተከሰሱ ኃላፊነት ተገቢ የሆነውን ሕጋዊ ውሳኔ ይሰጣል፡፡ ፍርድ ቤቱ በጉዳዩ ላይ መሠረት አድርጎ መያዝ የሚገባው ልዩ አዋቂው በሕግ ረገድ የሚያቀርብለትን አሳብ ሳይሆን በሳይንስ ረገድ በትክክል ተጠንቶ የሚቀርብለትን በአስረጃው ውጤት መሠረት ላይ የተገኘውን ነው፡፡

ጠቅላይ ፍርድ ቤት

ፓናል ችሎት

የወንጀል ይ.መ.ቁ. 255/76

ይግባኝ ባይ :- ጫላ ቀነኒ

መልስ ሰጭ :- ዐቃቤ ሕግ

ከባድ የግፍ አገዳደል፡- ነውረኝነትና አደገኝነትን ስለሚያሳዩ ድርጊቶች፡- የወ.መ.ሕ.ቁ 522 (1) (ሀ)፡- አስቦ ስለተደረገ ቀላል የአካል ጉዳት-የወ.መ.ሕ.ቁ. 539 (2)፡- የአእምሮ መታወክን በመከላከያነት ስለማቅረብ፡- የአእምሮ መቃወሙን ሁኔታ በምስክሮች ስለማስደገፍ፡-

ይግባኝ ባይ ሁለት ግለሰቦችን ደብድቦ ከባድ የግፍ አገዳደል ሲፈጽም በሌሎች ሁለት ግለሰቦችም ላይ በድብዳባ ጉዳት አድርጏል ተብሎ በቀረበበት ክስ ከፍተኛ ፍርድ ቤት ጥፋተኛ ሆኖ ስላገኘው በሞት እንዲቀጣ የሰጠውን የጥፋተኝነት ውሳኔ በመቃወም የቀረበ ይግባኝ ነው፡፡

ውሳኔ :- ይግባኝ ባይ አዕምሮው የተቃወሰ ለመሆኑ የሕክምና ማስረጃ ባያቀርብም ጤነኛ የሆነ ሰው ይግባኝ ባይ የፈፀማቸውን ዓይነት አንዳንድ ድርጊቶች ይፈጽማል ለማለት ስለሚያዳግትና አንዳንድ ወፈ.ፍ እንደሚያደርገውም በምስክሮች ስለተገለጸ የፈራጅ ሕሊናን የሚያሳስብ በመሆኑ ከፍተኛው ፍርድ ቤት ያስተላለፈው የሞት ቅጣት በእድሜ ልክ ዕኑ እሥራት ተሻሽሏል፡፡

ፍርድ

ዳኞች :- እንዳለው መንገሻ /ቀኛ/፤ ዓለማየሁ ኃይሌ፤ ደሳለኝ ዓለሙ፤ ተስፋዬ ኃይለማርያም፤ ማኅተመ ሰሎሞን፡፡

ይግባኝ የቀረበው የከፍተኛው ፍርድ ቤት ሐምሌ 6 ቀን 1975 ዓ.ም በዋለው ችሎት በወ.መ.ቁ. 421/73 ይግባኝ ባይን በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 522 (1) (ሀ) እና 539 (2) መሠረት ጥፋተኛ አድርጎ በሞት እንዲቀጣ ስለፈረደበት ነው፡፡

ይግባኝ ባይ ነሐሴ 14 ቀን 1975 ዓ.ም በተጻፈ ይግባኝ ማመልከቻ ያቀረበው ቅሬታ፡-

“... የከፍተኛው ፍርድ ቤት ዐቃቤ ሕግ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 522 (1) (ሀ) እና 539 (2) መሠረት የተጻፈውን ተላልፎ ታህሣሥ 14 ቀን 1972 ዓ.ም ከጧቱ በግምት 5 ሰዓት ሲሆን ተፍኪ ከተማ ሆነ ብሎና አስቦ መለሸዋ ወልደማርያም ትባል የነበረችውን በጨካኝነትና በነውረኛነት ተነሳስቶ በዱላ ጭንቅላቷን በመምታት ከጣላት በኋላ ከወደቀችበት ቦታ በአሰቃቂ አኳኋን በግፍ ገድሏታል እንዲሁም ወ/ሮ አያንቱ በዳዳ የተባለችውን በዱላ ከጭንቅላቷ ላይ መትቶ ጉዳት ሲያደርስባት ደገፋ ቆምቶ የተባለውንም በዱላ ከራሱ ላይ ደብድቦ ጉዳት አድርስታል፤ ቀጥሎም በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 522 (1) (ሀ) የተጻፈውን ተላልፎ የአስር አስቃ መኮንን ወ/ሚካኤል የተባለውን በጠርሙስ ማጅራቱን መትቶ ከጣለው በኋላ በዱላ ጭንቅላቱን መትቶ በአሰቃቂ ሁኔታ ገድሎታል በማለት ክስ መሰረቱበኝ። እኔም የተከሳሽነት ቃሌን ከመስጠቴ በፊት ከመንግሥት በተወከሉ የሕግ አማካሪዎች የሕጉን ሂደት እየተረዳሁ እንዲከራከሩልኝ ከታዘዘት የሕግ አማካሪ ጋር በመነጋገር የሕግ አማካሪዬ ለፍርድ ቤቱ ባስረዱት መሠረት ፍርድ ቤቱ የአእምሮ ምርመራ እንዲያደርግልኝ አዞ ምርመራዬ በተካሄደበት የአማካኝነት ሆስፒታል ለበርካታ ወራቶች ተኝቼ በምርመራ ከቆየሁ በኋላ ውጤቱን ሳላውቅ ወደ ፍርድ ቤት ቀርቤ የምርመራው ውጤት ጤናማነትህን የሚያሳይ ነው ተብሎ የተከሳሽነት ቃል ጥፋተኛ አይደለሁም የሚል በመሆኑ ዐቃቤ ሕጉ ማስረጃ አለኝ ብለው የሰውና የሐኪም ማስረጃ አቅርበው አሰምተዋል። እንዲሁም በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁ. 35 መሠረት የሰጠው የእምነት ቃል ነው ያሉትን የጽሑፍ ማስረጃ አቅርበው ከመዝገቡ ጋር አያይዘዋል። በእውነቱ ይግባኝ አቅራቢው በአራቱም የሰው ምስክሮች አመሰካከር ላይ የምሰጠው ሀሳብና የተቃውሞ ዓይነት የለኝም ምስክርነታቸውን ለመቀበልም ሆነ ላለመቀበል የማቀርበው የመከራከሪያ ነጥብ የለኝም፤ ለምን ቢባል ተፈጽሟል የተባለውን ወንጀል ልፈጽም አልፈጽም አላውቅምና ነው። በሌላ መልኩ ደግሞ በግለሰቦቹ ላይ ከሕመም በስተቀር ወንጀሉን የምፈጽምበት አንዳችም ምክንያት አልነበረኝምና ነው። ወንጀሉን ሰርቼ ይሆን ብዬ ራሴንም እንዳልጠራጠር እኔ መኖሪያዬ በወሊሶ አውራጃ አስተዳደር በኢሉ ወረዳ ክልል በሚዳና መራ ቀበሌ ገበሬ ማኅበር ውስጥ ሲሆን ወንጀሉ ተፈጽሞበታል የተባለው የግል ተበዳዮች መኖሪያ ደግሞ በመናገሻ አውራጃ በዓለምገና ወረዳ ተፍኪ ከተማ አካባቢ ገበሬ ማኅበርና በሰበታ ከተማ ውስጥ መሆኑ በክሱ ማመልከቻና በዐቃቤ ሕጉ ምስክርነት አረጋጫለሁ። ሆኖም ይህ ሁሉ ቦታ በአውራጃና በወረዳ የተለያዩ ስለሆነ ቢያንስ ከ80 - 90 ኪሎ ሜትር በላይ እርቀት ያላቸው ናቸው። እንግዲህ ግለሰቦቹን አላውቃቸውም፤ እነሱም አያውቁኝም፤ በገበያና በአደባባይ ስለማንገናኝ ጠብም ሆነ ቂም በቀል የለንም፤ በጤና እጦትና የአእምሮ ሁከት እንጂ አገር አቋርጬ ያለምንም ምክንያት አንድ ቀንና አንድ ሰሊት ተጉገሮ በመምጣት ግለሰቦቹን የምደበድብበትና የምገድልበት አንዳችም ምክንያት የለኝም። የአእምሮ ሁከት ከዚያም ቀደም ባለጊዜ አልፎ አልፍ ይነሳብኝ ስለነበር ጤናማ ሆኜ ያለጸብና ያለምንም በቀል ከመኖሪያ አድራሻዬ ርቂ ይህን የመሰለ ወንጀል የማልፈጽም መሆኔን ሳረጋግጥ ይህንኑ በሽታዬን የሚያስረዳልኝን

የሚያረጋግጠው ተከላሽ ወንጀሉን ከፈጸመ በኋላ ጥልቀቱ ከ30 ሜትር በላይ በሆነ የውኃ ጉድጓድ ውስጥ ዘሎ ጉበቶ በሕዝብ እርዳታ ሳይሞት ወጥቷል፤ የገባው ማንም ሳይነካው ነው፤ ተብሎ የዐቃቤ ሕጉ ምስክሮች ያስረዱት ነው። አሁንም ቢሆን ወንጀሉን መፈጸሙና አሰመፈጸሜን ላውቅና ላስታውስ አልቻልኩም፤ ወንጀሉን አውቄ እስካልሰራሁ ድረስም ሐዚም ትክክለኛ ምርመራ አድርጎ በሽታዬን ሳይረዳ ቀርቶ ለፈጸመው ወንጀል ኃላፊነት አለበት ብሎ መስክሯል ቢባልም አውቄ ባልፈጸምኩት ወንጀል ኃላፊ መሆን አይገባኝም። ሕጉም በእንዲህ ዓይነት በሽታ ተጠምደው ወንጀል በሚፈጽሙ ግለሰቦች ላይ ኃላፊነት የማይጥልባቸው መሆኑን ይግባኝ ሰሚው ፍርድ ቤት ተመልክቶ ከጥፋቱ ነጻ እንዲያደርገኝ። የእምነት ቃሌም ቢሆን በፈቃደኝነት የተገኘ አይደለም። አንደኛው ሚኝ የዓለም ገና ወረዳ ፖሊስ ባልደረባ በመሆኑና ምርመራውም የተጣራው በዚህ ወረዳ ፖሊስ ባዘቢያ በመሆኑ የሚቼ ጓደኞች በማስገደድ የተቀበሉኝ ነው። ስለ ወንጀሉ ተፈጽሟል ከተባለበት ሥፍራ ነበርን፤ ሁኔታውን አይተናል፤ ተበዳይ እንጂ በዳይ አልነበረም፤ የሚሉ ግለሰቦችን በመከላከያነት አቅርቦ አራቱም ምስክሮች በሚገባ ደግፈው መስክረውልኛል። ከነበረብኝ በሽታ ጋር ሲነጻጸር ሊመለከተኝ የሚችለው የወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 48 እና 49 የተቀነሰ ኃላፊነት በሚለው መሆን ሲገባው ከፍተኛው ፍርድ ቤት ሙሉ ኃላፊነት እንዳለው ሰው አድርጎ የፈረደብኝ አለአግባብ ስለሆነ የሕክምና ባለሙያዎች የበሽታዬን ጠንቅና ይዘት ሳይረዱ ኃላፊነት አለበት ያሉትን ፍርድ ቤቱ ተቀብሎ የፈረደብኝን ይግባኝ ሰሚው ፍርድ ቤት እንዲያነሳልኝ...” የሚል ነው።

የጠቅላይ ፍርድ ቤት ዐቃቤ ሕግ ማያዝያ 9 ቀን 1979 ዓ.ም በተጻፈ ለይግባኝ በሰጠው መልስ፤ ይግባኝ ባዩ የቀረበበትን ተደራራቢ ክሶች አልፈጸምኩም በማለት የተከራከረ ቢሆንም ለከፍተኛው ፍርድ ቤት ባቀረበው የመፋረጃ ሀሳብና የይግባኝ ቅሬታ ማመልከቻው ላይ ድርጊቱን መፈጸሙን አንደማመን ይቃጣውና ሕመምተኛ ስለሆንኩኝ እራሴን አላውቅም የሚል ምክንያት በመደርደር ሕመምተኛነቱን ለማሳወቅ ጥሯል። ሆኖም ይህን አባባሉን የአማኑኤል ሆስፒታል ውድቅ አድርጎበታል። የይግባኝ ባይን የወንጀል አፈጻጸም በተመለከተም ከብት አስማርተው የሚጠብቁትን ምንም ምክንያት ሳይኖረው እነሱ ድረስ በመሄድ “ግደሉኝ መሞት እፈልጋለሁ” በማለት እንዲተዋቸው ሲለምኑት ደገፋ ቆምኞ የተባለው የግል ተበዳይ ይዘት የነበረውን ዱላ ቀምቶ እሱን ሲደበድበው ሚኝም ለመገላገል ስትል እሷንም በዱላ ከራሷ ላይ መትቶ ከጣላትና ከወደቀችበት ተነስታ እባክህ ተወኝ እያለች ስትለምነው ሰብዓዊ ርህራሄ ሳይሰማው ከማንባራ ላይ መተቶ የገደላትና ወ/ሮ አያንቱ በዳዳንም ለመገላገል ስትጠጋው በዱላ የደበደባት መሆኑ በማያጠራጥር ሁኔታ ተመስክሮበታል። በዚህ በፈጸመው ድርጊት ተይዞ በባዘቢያ እስር ቤት እንዳለ ሚኝ የ፫ አለቃ መኮንን ባደረበት ርሕራሄ ዳቦ ገዝቶ ውሃም በጠርሙስ እንዲሰጠው ባደረገ በጠርሙስ ከማጅራቱ ላይ መትቶት ከመሬት ሲወድቅ ግንባሩ ላይ ደጋግሞ ከመምታቱም በላይ ከአጥር ላይ እንጨት ነቅሎ በማምጣት ደብድቦ በግፍ ገድሎታል። በዚህ ሁኔታ አፈጻጸሙ ጨካኝ፤ ግፈኛና አረመኔነት የተመላበት

የንጽሆቹን ደም ያፈሰሰ፤ ምንም ዓይነት ማቃለያ ምክንያት የሌለውና ለሌላውም መቀጣጫ ሊሆን የሚገባው ስለሆነ በከፍተኛው ፍርድ ቤት የተሰጠው የሞት ቅጣት በአግባቡ ስለሆነ በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ አንቀጽ 195 (ለ) (2) መሠረት ይጽናልኝ ብሏል።

ይግባኝ ባዩም ግንቦት 11 ቀን 78 ዓ.ም. በተጻፈ በሰጠው የመልስ መልስ የአደረብኝ የአእምሮ ሕመም አልፎ አልፎ የሚነሳብኝ ለመሆኑና በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 50 መሠረት የተቀነሰ ኃላፊነት ሊኖር ስለመቻሉ በአካባቢው በሚኖሩ ሰዎች ማስረዳት እችላለሁ የሚል ከማከሉ በቀር በይግባኝ ማመልከቻው የገለጠውን ደግፎ ተከራክሯል።

የይግባኝን ቅሬታና ዐቃቤ ሕጉ ለይግባኝ የሰጠውን መልስ ከዚህ በላይ ተመልክተናል። ከዚህ ቀጥለን ደግሞ ዐቃቤ ሕጉ በይግባኝ ባዩ ላይ ያቀረበውን ክስና ማስረጃ እንዲሁም የይግባኝ ባዩን መከላከያ እንመለከታለን። ዐቃቤ ሕጉ በይግባኝ ባዩ ላይ ያቀረበው ክስ፣ 1ኛ/ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 522 (1) (ሀ) የተጻፈውን ተላልፎ ታገሳስ 14 ቀን 79 ዓ.ም ከጥዋቱ በግምት 5 ሰዓት በሚሆንበት ጊዜ ሆን ብሎና አስቦ ሙሉሽዋ ወልደማርያም ትባል የነበረችውን በጨካኝነትና በነውረኛ ነት በመጀመሪያ በዱላ ጭንቅላቷን መትቶ ከጣላት በኋላ ከወደቀችበት ቦታ በአስቃቂ አኳኋን በግፍ በዱላ ደብድቦ ገድሏታል፤ 2ኛ/ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁ. 539 (2) የተጻፈውን ተላልፎ በአንደኛው ክስ በተጠቀሰው ቀንና ሰዓት እንዲሁም ሥፍራ ወ/ሮ አያንቱ በዳዳ የተባለችውን በዱላ ከጭንቅላትዋ ላይ መትቶ ጉዳት አድርሶባታል፤ 3ኛ/ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 539 (2) የተጻፈውን ተላልፎ አቶ ደገፋ ቆምቾ የተባለውን በዱላ ደብድቦ ጉዳት አድርሶበታል፤ 4ኛ/ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 522 (1) (ሀ) የተጻፈውን ተላልፎ ታገሳስ 14 ቀን 1972 ዓ.ም ከምሽቱ በግምት 1 ሰዓት በሚሆንበት ጊዜ ከላይ በአንደኛው ክስ የተመለከተውን ወንጀል ፈጽሞ በእስር ላይ እንዳለ የዘብ ኃላፊውን የ፲ አለቃ መኮንን ወልደሚካኤልን ውኃ እንዲሰጡት ጠይቆአቸው በጠርሙስ በሚሰጡት ጊዜ በጠርሙስ ማጅራታቸውን መትቶ ከጣላቸው በኋላ በዱላ ጭንቅላታቸውን መትቶ በጨካኝነትና በወራዳነት በአስቃቂ ሁኔታ በግፍ ገድሏቸዋል፤ የሚል ነበር።

ይግባኝ ባዩ ከፍተኛው ፍርድ ቤት ቀርቦ እምነት ክህደት ሲጠየቅ አእምሮቱን አላውቅም ስላለ በአማኑኤል ሆስፒታል እንዲመረመር ተደርጓል። የአማኑኤል ሆስፒታልም ይግባኝ ባዩን መርምሮ የአእምሮ በሽታ የሌለበትና ለፈጸመው ወንጀል ኃላፊ ሊሆን የሚገባው መሆኑን በመግለጽ ማስረጃ ስለሰጠ የእምነት ክህደት ቃሉን እንዲሰጥ ተደርጎ እምነት ክህደት ሲጠየቅ ጥፋተኛ አይደለሁም በማለቱ ዐቃቤ ሕጉ የሰውና የጽሑፍ ማስረጃ አቅርቦ አስምቷል። 1ኛ የዐቃቤ ሕግ ምስክር አያንቱ በዳዳ፣ ተከላሽን አውቀዋለሁ፤ የተከሰሰበትንም አውቃለሁ፤ ሰው ገድለሃል ተብሎ ነው፤ ሲገድል አይቻለሁ ካለች በኋላ ታህሣሥ 14 ቀን የፊታችን ታህሣሥ 3 ዓመት ይሆነዋል ከቀኑ በግምት 5 ሰዓት ሲሆን ሚና ከተባለው ሥፍራ እኔና ሚች ወ/ሮ ሙሉሽዋ ወ/ማርያም ከብት ውኃ ስናጠጣ ተከላሹ መጣ፤ መጀመሪያ ደገፋ ቆምቾ የተባለውን እረኛ

ዱላውን ተከላሽ ቀማና ደገፋን ማጅራቱን ሁለት ጊዜ ሲመታው እኔ ለመገላገል ስጦታ ተከላሽ እኔን ከእራሴ ላይ አናቱን ሶስት ጊዜ መታኝና ወደቀሁ። ከወደቀሁበት ደጋግሞ መታኝ፤ ከዚያ ሟችዋ ተከላሽ ሲመታኝ አይታ ለመገላገል ስትመጣ ተከላሽ ከማጅራቷ ላይ ሁለት ጊዜ መታትና ወደቀች፤ ወዲያው ሕይወቷ አለፈ። ከዚያ ወርቅነሽ ዋቅጅራ የጩኸት ድምጽ ስታሰማ በአካባቢው ጤፍ የሚያጭዱ ሲመጡ ተከላሹ ዱላውን ይዞ ሲሸሽ፤ ሕዝቡ ከዐ ያዘው። ተከላሹ እንደመጣ “ግደሉኝ ዛሬ መሞት አለብኝ አለን፤ እኛም ምነው ጌታዬ እኛ ለምን እንገድልሃለን አልነው። በኋላ ነው እረኛውን ዱላውን ነጥቆ የመታው። ከተከላሹ ጋር ምንም ዓይነት ጠብ አልነበረንም፤ እንዲያውም በፊት እንተጥወቅም፤ በእገር ውስጥም አይተነው አናውቅም። ተከላሹ ወደ ወንዝ ሲመጣ ከብቶች የሉትም፤ ምንም የያዘው ነገር አልነበረም፤ ዛሬ መሞት አለብኝ ካለው በቀር ሲደበድበን ሌላ አልተናገረም፤ በማለት መስክራለች።

2ኛ የዐቃቤ ሕግ ምስክር ወርቅነሽ ዋቅጅራ ተከላሹን አውቀዋለሁ፤ የተከሰሰው መሰረታዊ ገድሎ ነው፤ ሲገድል አይቸዋለሁ፤ ታህሳስ 14 ቀን ነው የገደላት፤ ሁለት ዓመት አልፏል፤ ሰዓቱ ከቀኑ 5 ሰዓት ነው። ተፍኪ ሚና ከተባለው ቀበሌ እኔ፤ አያንቱ በዳዳ፤ ዳዊ ቢፍቱ መሰረታዊ እንዲሁም እረኛው ደገፋ ሆነን ከብት ስናጠጣ ተከላሹ መጣና እንደምን ዋላችሁ ብሎ ግደሉኝ አለና በልቡ ተኛ፤ ከዚያ ደዋ የተባለችው “ወይ ልጄ ምን ነኳ? ምን ሆንኳ?” ብትለው መሞት አፈልጋለሁ ሲለን ሁላችንም ፈራንና ከውስጣችን ደገፋ ቆምቼ “እኔ የሰው ከብት ጠብቄ የማድር እረኛ ነኝ አልገድልህም” አለ። ተከላሹ በዚህ ጊዜ ዘለለና ከደገፋ ዱላ ቀምቶ ደገፋን እራሱ እራሱን ደጋግሞ ሲመታው ወደቀ። አያንቱ በዳዳ ለምን ትገድለዋለህ ብላ ለመገላገል ስትጠጋ በያዘው ዱላ ጭንቅላትዋን ደጋግሞ መታት ወደቀች። ከዚያ ሟች ፈርታ ወደ ቤት ስትሸሽ ተከላሹ ሩጦ ተከተላትና ማጅራትዋን ሁለት ጊዜ ሲመታት ወደቀች። ከዚያም ዳዊ ቢፍቱ የተባለችውን አርጌት ለመምታት ሲያባርር እኔ ጩኸት ሳሰማ ከአካባቢው ሰዎች ደረሱ። ሟች ከወደቀችበት ተነስታ በመንፈራፈር እጅዋን እያርገበገበች ተወኝ ብላ ስትለምነው መልሶ ግምባርዋን ሲመታት ወደኋላ ወደቀችና ወዲያውኑ ሞተች። እንደገና ወደ አያንቱ ተመልሶ ከወደቀችበት ሲመታት ከአካባቢው ሰዎች ደርሰው ተከላሹን ወዲያውኑ ያዙት፤ የወደቁትንም አንስተው ሄዱ፤ በማለት አስረድታለች።

3ኛ የዐቃቤ ሕግ ምስክር አበበ ጭቁላ ዕድሜውን፤ ሥራውንና አድራሻውን ከገለጠ በኋላ ተከላሹን አንድ ቀን አይቸዋለሁ፤ የተከሰሰው የፖሊስ ፤ አለቃ ገደለ ተብሎ ነው ሲገድለው አላየሁም። በታህሳስ ወር ሁለት ዓመት አልፎታል ከምሽቱ 1 ሰዓት ሰበታ ፖሊስ ጣቢያ ከተከላሹ ጋር አንድ ላይ ታስረን ሳለ ሟች የ፤ አለቃ ለተከላሹ ዳዐ ግዛልት ብሎ ፍራክ (ገዝብ) ሰጠኝና ገዝቱ ከመጣሁ በኋላ ለተከላሹ ብሰጠው አልቀበልም ስላለኝ ዳዐውን ቀመስኩና ደግሜ ብሰጠው እምቢ ስላለ የ፤ አለቃው ደረቅ ሆኖበት ይሆናልና ውኃ አምጡለት ብሎ አዘዘ። ለምስክርነት የመጣው ልጄ ውኃ ቀድቶ አመጣ፤ ሲሰጠው ዳዐውን

ተቀበለና ቆምጦ ዳቦውን ወረወረው፤ ውኃውን ጠጣ። ከዚያ የ፲ አለቃው ዳቦው አልበላ ብሎት ይሆናልና ራስራስ ያለ እንጀራ አምጦለት ብሎ ስለእዚህ አመጣጥና ተከላሽ በላ። ከዚያ የ፲ አለቃው ጠርሙስን መልሰህ አምጣ ሲል ሲጠማኝ እጠጣበታለሁ አልሰጥህም አለው። ከእስረኛው ቤት ጠርሙስ ስለማያድር መልስ አለው። ተከላሹ ውኃውን ጠጥቶ የሚመልስ መስሎ ተነሳና ጠርሙሱን ጨብጦ እኛንና ፲ አለቃውን ጭምር ሲመታ ሲቃጣ እኔ ዘልዬ ወደነበርኩበት እሥር ቤት ገባሁ። ከዚያ እሥረኞች ረበሹ ተብሎ በሩ ተዘጋ ፤ ደውል ተደወለ፤ ፖሊሶች መጡ። ወዲያው የ፲ አለቃው ተመታ ሲባል ሰማሁ በማግኘቱ ደግሞ ተከላሹም ወዲያው ጠፋ ሲባል ሰማሁ በማግኘቱ ደግሞ የ፲ አለቃ ሞተ ሲባል ሰማሁ፤ በማለት መስክሯል።

4ኛ የዐቃቤ ሕግ ምስክር ዐጋዬ ተሾመ፤ ተከላሹን እሥር ቤት ነው ያወቁኩት፤ የተከሰሰው የ፲ አለቃ መኮንን የተባለውን ገደለ ተብሎ ነው፤ ሲገድል አይቻለሁ። ታህሳስ 14 ቀን 72 ዓ.ም ከምሽቱ 1 ሰዓት ሲሆን ሰበታ ፖሊስ ጣቢያ እሥር ቤት እኔ ከበር ላይ ተቀምጬ እንዳለሁ መጀመሪያ ተከላሹ ሟቹን ውኃ ጠማኝ አለ ሟችም ተከላሹ ባዶ ሆዱን ይሆናልና ዳቦ እንግዛለት ብሎ ከአቶ አበበ ጋር ሄደው ዳቦ ገዝቶ መጣና ቢሰጡት ቅመሱልኝ ስላለ ቀምሰው ሰጡትና አልበላም አለና አስቀመጠ። ከዚያ የ፲ አለቃው (ሟች) ከአንተ እንጀራ ይበላ እንደሆነ አምጣለት ብሎኝ አመጣሁና ሰጠሁት። እንጀራውንም ሳይበላ ውኃ ስላለ ሟቹ በጠርሙስ ውኃ ቀድቶ ሰጠው። በውኃው ተከላሹ ከላዩ ላይ የነበረውን ደምታጠበና የውኃውን ማለቅ አይቶ ተከላሹ የጠርሙሱን ቁጥ አዙሮ በጨበጣ ሟችን ከግምባሩ ላይ አንድ ጊዜ ሲመታው ወደቀ። ከዚያ ጠርሙሱን በራሱ ላይ አዙሮ በጎላ ሟችን እዚያው ከፊት ግንባሩ ላይ መልሶ ሲመታው ጠርሙሱ ተሰበረ ግንባሩ ተፈጥፍጦ ነበር። ከዚያ በጎላ ተከላሹ የእሥር ቤቱን አጥር መከላከያ ገነጠለና በዱላ ሟችን ከወደቀበት እትከሻው አከባቢ አንድ ጊዜ ከመታው በጎላ ወደ እኔ እየሮጠ መጣ። ከዚያ የ፲ አለቃውን ገደላቸው እያልኩ ስሙኸ ከማዘጋጃ ቤት አጥር ላይ መውጣቱን ሲያረጋግጥ ተከላሹ ወደ ሟች ተመልሶ የኤሌክትሪክ መብራት ገመዱን በያዘው ዱላ በጠሰው፤ መብራትም ተቋረጠ። የኤሌክትሪክ መብራት መቋረጡን አይቼ ወደ ጣቢያው ደወል ሄጄ ደወልኩ፤ ወታደሮች ደረሱ ተከላሹ ወዲያው ጠፋ። ወታደሮች ከመጡ በጎላ የ፲ አለቃውን ወደ ሆስፒታል ለመውሰድ ከመኪና ላይ ሲያወጧቸው ሕይወታቸው አሰፈ። ዳቦውን የያዘውና አምጥቶ ለተከላሹ የሰጠው አበበ ጭቋላ ነው፤ ሟች በዕለቱ የዘብ ኃላፊ ነበር በማለት መስክሯል።

በዚህ የዐቃቤ ሕግ የሰው ምስክር አብቅቶ 1ኛ/ ታህሳስ 24 ቀን 72 ዓ.ም በቁጥር 7/18/44/72 ስለ 1ኛ ሟች ሙሉሽዋ ወልደማርያም አስክሬን ምርመራ፤ 2ኛ/ በቁጥር 7/18/72 በ24/4/72 ዓ.ም የ2ኛው ሟች የ፲ አለቃ መኮንን ወ/ሚካኤል የአስክሬን ምርመራ ውጤት ከዳግማዊ ምኒልክ ሆስፒታል የተሰጠ የሐኪም ማስረጃና፤ 3ኛ/ ይግባኝ ባዩ በመዝገብ ቁጥር 58/72 የሰጠውን የእምነት ቀል 2 ገጽ በማስረጃነት

አቅርቧል። ከዚህ በኋላ ይግባኝ ባዩ መከላከያ ማቅረብ የሚገባው መሆኑ በብይን ተነግሮታል። እሱም በበኩሉ፤

1ኛ/ ወንጀሉ ተፈጽመ በተባለበት ታህሳስ 14 ቀን 72 ዓ.ም ከጧቱ 5 ሰዓት አካባቢ በ1ኛ፣ በ2ኛና በ3ኛ ክስ ላይ ስማቸው የተጠቀሰው የግል ተበዳዮች ከሌሎች ግብረ አበሮቻቸው ጋር በመሆን ደብድበው ከወንዝ በጣሉት ጊዜ እርስ በርሳቸው ከመደባደባቸው በቀር ተከላሹ (ይግባኝ ባዩ) አለመምታቱን፤

2ኛ/ በ4ኛው ክስ ላይ የተጠቀሰውን የ፲ አለቃ መኮንን ወ/ሚካኤልን ላለመንካቱ እሱ ግን ደብድቦ እስር ቤት የከተተው መሆኑን፤ እሥር ቤትም ዱላ መግባት አለመቻሉን አስረዳለሁ ብሎ በጠበቃው አማካይነት ጭብጥ ካስያዘ በኋላ መከላከያ ምስክሮቹን አቅርቦ አስምቷል።

1ኛ/ የመከላከያ ምስክር ሚደቅሣ ሰባታ የሚመጣው ታህሳስ 14 ቀን 3 ዓመት ይሆነዋል ከቀኑ 6 ሰዓት ይመስለኛል ጉሌ ከተባለው ለቅሶ ደርሼ ወደ ቤቱ በፈረሰ ስመለስ ኤሌ ገንፎ ከተባለ ወንዝ ስደርስ ሴቶችም ወንዶችም ብዙ ሰዎች ከብቶች ውኃ ያጠጡ ነበር ወደዚያው እነዚያው ብዙ ሰዎች ወንዶችም ሴቶችም ተከላሹን ሲደበድቡት አየሁ የሚደበድቡትም ሴቶቹ በጡጫ በዱላ ነበር። ከፈረሱ ወርጄ ሌሎች ጤፍ ያጭዱ የነበሩትም መጥተው ለምን ትደበዱበታላችሁ ብለን ስናስጥለው ተከላሹ ከእኛ እጅ ውሃ ውስጥ ገባ ከዚያ ኃትተን አወጣነው። የተፍኪ ከተማ ተመራጮች መጥተው መሉሸዋ ከተባለች ጋር ተከላሹን ይዘውት ሄዱ። ተከላሹን ተሰብስበው ይደበድቡት የነበሩት 6 ሴቶች ይሆናሉ ወንድ ደገፋ ብቻ ነው። ተከላሹ ከራሱ ላይ ደም ይታይበት ነበር። ተከላሹ የት እንደሚኖር አላውቅም የደበደቡት ግን የሚኖሩት ተፍኪ ከተማ ነው እነሱን አስቀድሞ አውቃቸዋለሁ። ተከላሹ እሱ ቀድሞ በተደበደበ ጊዜ “ልብ አድርግልኝ” ብሎኝ ስለነበር እኔ እሥር ቤት በገባሁ ጊዜ ተከላሹ አግኝቶኝ በማስረጃነት ልቆጥርህ ነበር አንኳን መጣህልኝ ብሎኛል በማለት መስክሮአል።

2ኛ/ የመከላከያ ምስክር ሞሚቻ ወዲያ ተከላሹን ከጣቢያ እሥር ቤት ጀምሮ አውቀዋለሁ እኔ በታህሳስ ወር 72 ዓ.ም ሰበታ ከተማ ፖሊስ ጣቢያ ሳለሁ ተከላሹ መጣና እኛ አለንበት ክፍል ታሰረ። ወደ እሥር ቤት በመጀመሪያ እንደገባ ስናየው ከራሱ ላይ ተፈኝነቱ ይደማ ነበር፤ ወደ እሥር ቤት ያስገቡት ፖሊሶች ናቸው፤ ማን እንደመታው አላየሁም። የዚያኑ ዕለት ማታውኑ ሶስት ፖሊሶች እንደኛው ጌታቸው የተባለ መርማሪ ሆነው ወደ እሥር ቤት መጥተው ተከላሹን ብቻ ከተኛ በት በታ አንስተው ይዘውት ሄዱ፤ ከዚያ በኋላ ወደእኛ አልመለሱትም ነበር በማለት አስረድቷል።

3ኛ/ የመከላከያ ምስክር አበራ በጅጋ በ1972 ዓ.ም. በታህሳስ ወር ከተከላሹ በፊት እኔ በሰበታ ወረዳ ፖሊስ ጣቢያ እሥረኛ ነበርኩ

ተከላሹ ከታሰረ ጊዜ ጀምሮ ፖሊሶችና የ2ኛው ሚኒ ሴት ልጅ ይደበድቡት ነበር በማለት ይህንን ማየቱን በመግለጽ መስክሯል።

4ኛ/ የመከላከያ ምስክር ጉታ በጅጋ 3ኛው የመከላከያ ምስክር በመሰከረው ዓይነት ያስረዳ ስለሆነ ቃሉን መመዝገብ አላስፈለገም።

የይግባኝ ባዩ መከላከያም በዚህ አብቅቶ ዐቃቤ ሕጉን የይግባኝ ባዩ ጠበቃ የየበኩላቸውን የመፍረጃ ሐሳብ እንዲሰጡ ከተደረገ በኋላ ከፍተኛው ፍርድ ቤት ከላይ በመግቢያው ላይ የተጠቀሰውን የጥፋተኛ ነትና የቅጣት ውሳኔ በይግባኝ ባዩ ላይ ሰጥቷል። የይግባኝ ቅሬታ ለይግባኝ የተሰጠው መልስና እንዲሁም ዐቃቤ ሕጉ በይግባኝ ባዩ ላይ ያቀረበው ክስ የዐቃቤ ሕጉ ምስክሮችና የይግባኝ ባዩ መከላከያ ምስክሮች ያስረዱት ከዚህ በላይ በዘርዘር የተገለጠው ነው። አሁን ደግሞ የግራ ቀኙ የሰው ምስክሮች ያስረዱትን የዐቃቤ ሕጉን የጽሑፍ ማስረጃዎች ይግባኝ ባዩ በአማኑኤል ሆስፒታል ተመርምሮ የተሰጠውን የሐኪም ማስረጃና ይህ ፍርድ ቤት የይግባኝ ባዩን የቀድሞ ታሪክ ለማጣራትና ለማወቅ በማሰብ ይኖርበት ከነበረው አካባቢ በማስቀረብ የሰማቸው ምስክሮች ያስረዱትን አግባብ ካላቸው የወንጀል ሕግ አንቀጾች ጋር በማገናዘብ ሁኔታውን እናመዛዝናለን።

ይግባኝ ባዩ የተከሰሰው-

ሀ/ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 522 (1) (ሀ) የተጻፈውን ተላልፎ ሁለት ግለሰቦችን በተለያዩ ቀናቶችና ሥፍራ በዱላ ደብድቦ በግፍ ገድሏቸዋል።

ለ/ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 539 (2) የተጻፈውን ተላልፎ ሁለት ግለሰቦችን በዱላ ደብድቦ ጉዳት አድርሰዋል ተብሎ ነው። ጉዳዩ በከፍተኛው ፍርድ ቤት እንደተጀመረ ተከላካይ ጠበቃ በፍርድ ቤቱ ትእዛዝ ቆሞለት የክሱ ማመልከቻ ለይግባኝ ባዩ ተሰጥቶትና በንባብ እንዲረዳው ከተደረገ በኋላ እምነት ክህደት ቢጠየቅ አእምሮዬ ትክክል አይደለም በማለት የአእምሮ ምርመራ እንዲደረግ ለአማኑኤል ሆስፒታል ተልኳል። የአማኑኤል ሆስፒታል ይግባኝ ባዩን ከመረመረ በኋላ የካቲት 14 ቀን 1973 ዓ.ም በቁጥር አስ/4995/82/73 በተጻፈ "... በሕክምና ሕጋዊ ኮሚቴው መሰረት አስተያየት መሠረት ተከላሹ ጫላ ቀነኒ አእምሮው የተቃወሰ ሰው አይደለም ለዚሁም ለተነገረበት ወንጀል ተጠያቂ (ኃላፊ) ነው..." የሚል ማስረጃ ስለሰጠ ይግባኝ ባዩ እምነት ክህደት ቢጠየቅ ጥፋተኛ አይሰሁም ወንጀሉን አልፈጸምኩም ብሏል። ይግባኝ ባዩ በክሱ የተነገረበትን በመከላከል ዐቃቤ ሕጉ ማስረጃ አቅርቦበታለሁ ብሎ የሰውና የጽሑፍ ማስረጃ አቅርቦ አሰምቷል።

1ኛ፣ 2ኛና 3ኛ ክሶችን በሚመለከት የቀረቡት የዐቃቤ ሕግ ምስክሮች ይግባኝ ባዩ እነሱ ከብቶ ውኃ ከሚያጠጡበት ወንዝ ድረስ

ሄዶ ከነሱ ዘንድ ሲደርስ ከመሬት ላይ በልቡ ተኝቶ “ግደሉኝ መሞት እፈልጋለሁ” ያላቸው መሆኑን፤ እነሱም “ምነው ምን ሆነሃል? እኛ አንተን አንገድልም በማለት ቢመልሱለት ከተኛበት ተነስቶ አብሯቸው ከነበረው ከብት ጠበቂ ላይ ዱላ ቀምቶ ሟችዋን በዱላ ደብድቦ መግደሉንና ሌሎችንም በዱላ ደብድቦ ጉዳት ያደረሰባቸው መሆኑን በመግለጽ መስክረውበታል። 4ኛውን ክስ በሚመለከት ከቀረቡት የዐቃቤ ሕግ ምስክሮች ውስጥም አንዱ ብቻ ሟችን ሲመታ አላየሁም፤ እኛንና የ፲ አለቃውን ጭምር ሊመታ ጠርመሱ ሰያነሳ ጊዜ ዘልዬ ወደነበርኩበት ክፍል ገብቼ ነበር፤ ከማለቱ በቀር የቀሩት ይግባኝ ባዩ የ፲ አለቃ መኮንን ወ/ሚካኤልን በጠርመሱ ማጅራቱን መትቶ ከጣለው በኋላ ከአጥር ላይ እንጨት ነቅሎ በነቀለው እንጨት ሟቹን ደብድቦ የገደለው መሆኑን መስክረውበታል። በሌላ በኩል ግን ይግባኝ ባዩ በሟቹ ትእዛዝ የተገዛለትን ዳቦ ቢሰጡት ቀምሶ የወረወረው መሆኑን፤ ጨምረው መስክረዋል። ውኃ እንዲጠጣበት የተሰጠውን ጠርመሱ እንዲመልስ ሟቹ በጠየቀው ጊዜ አልመልሰም በማለት መደብደብ ፈልጎ የነበረው ሟችን ብቻ ሳይሆን አብረውት የነበሩትን እሥረኞች ጭምር መሆኑንም አስረድተዋል።

ሟቹ መላሽዋ ወ/ማርያም እና ሟች የ፲ አለቃ መኮንን ወ/ሚካኤል ለሞት የበቁት በዱላ ስለተመቱ የራስ ቅላቸው ተሰብሮ ጉዳት ስለደረሰባቸው መሆኑ ከላይ ቁጥራቸው በተጠቀሰው ሁለት የአስከሬን ምርመራ ውጤት ምስክር ወረቀቶች ተረጋግጧል። የተከሰሰባቸውን ወንጀሎች መፈጸሙን አምኖ በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ሥነ ሥርዓት አንቀጽ 35 መሠረት በወረዳ ፍርድ ቤት ቃሉን የሰጠ ስለመሆኑ ቁጥሩ 58/72 የሆነው 2 ገጽ የፍርድ ቤት መዝገብ ግልባጭ በዐቃቤ ሕግ ማስረጃነት ቀርቦ ተያይዞ ታይቷል።

ይግባኝ ባዩ በበኩሉ ተበዳዮቹና ግብረ አበሮቻቸው እሱን ከመደብደባቸው በቀር እሱ እነሱን አለመደብደቡን በፖሊስ ጣቢያ ታስሮ በነበረ ጊዜ ፖሊሶችና የ2ኛው ሟች ሴት ልጅ የደበደቡት መሆኑን ባቀረባቸው መከላከያ ምስክሮች አስረድቷል። ነገር ግን የራሱ መከላከያ ምስክሮቹም ቢሆኑ ሁለቱም ሟቾች በተገደሉበት ሥፍራ መገኘቱን መስክረዋል። ወንጀሉ በተፈፀመበት ቀን ሰዓትና ሥፍራ አልነበረም አልተባለም፤ በመከላከያዎቹ የተገነጠሉት ሁለቱንም ወንጀሎች በፈጸመባቸው ሥፍራዎች በሟችዎች ወገኖችና በፖሊሶች መደብደቡ ነው። ይህ ሁኔታ በይግባኝ ባዩ ላይ መፈጸሙ ሕገ ወጥ ድርጊት የፈጸሙበት ግለሰቦች ተጠያቂ የሚሆኑበት ነው እንጂ በዐቃቤ ሕግ ምስክሮች የተመሰከረበትን የሚያስተባብልበት ሊሆን አይችልም። ወንጀሎቹን አልፈጸመም ሊያስኝ የሚችል ምንም ዓይነት ፍንጭ አለመኖሩንም መዝገቡ ያስረዳል። ስለሆነም ይግባኝ ባዩ ወንጀሎችን ለመፈጸሙ በዐቃቤ ሕግ በኩል በተሰበሰበው ማስረጃ በማያጠራጥር ሁኔታ ተመስክሮበታል፤ በመከላከያም ያላስተባበለ ስለሆነ ወንጀሉን አልፈጸምኩም ያለው ተቀባይነት የለውም። በመሆኑም የጥፋተኝነቱን ውሳኔ አጽንተናል።

በሌላ በኩል ግን ምንም እንኳን ይግባኝ ባዩ አእምሮው የተቃወሰ አይደለም ተብሎ በሐኪም ቢረጋገጥም ይግባኝ ባዩ አልፎ አልፎ የሚነሳ የአእምሮ በሽታ አሳብኝ በማለት በይግባኝ ማመልከቻው አጥብቆ የጠየቀና የተከራከረ በመሆኑ፤ ከገደላቸውና ከደበደባቸው ሰዎች ጋር ቁም በቀልና ጠብ የለውም፤ እውቂያም አልነበረውም መባሉ፤ 1ኛና 2ኛ የዐቃቤ ሕግ ምስክሮች ይግባኝ ባዩ አሰንበት ሥፍራ ድረስ መጥቶ ከፊታችን በልቡ ተደፍቶ ወድቆ “ግደሉኝ ዛሬ መሞት እፈልጋለሁ” አለን አንገድልህም ብንለው ደበደበን ሚችንም ደብድቦ ገደላት ያሉት፤ ፤ አለቃውን ብቻ ሳይሆን እኛንም ጭምር በጠርመሮ ሊመታን ቃጣ ተብሎ በ3ኛው የዐቃቤ ሕግ ምስክር የተነገረው፤ እንዲሁም ይህ ፍርድ ቤት የይግባኝ ባዩን የቀድሞ የጤንነት ሁኔታ ይኖርበት በነበረው አካባቢ ከሚገኙ ነዋሪዎች ጠይቆ ለመረዳት በመፈለግ አስቀርቦ የሰማቸው 3 ምስክሮች ይግባኝ ባዩ ቀደም ብሎም ወፈፍ ያደርገዋል፤ ሰዎች ጠባዩን ስለሚያውቁ ምንም አይናገሩትም፤ በ13/4/72 የዳባ አየለ ባለቤትና ሌሎችም ሴቶች ሲገድሉኝ ነው “እስሩኝ፤ አስጥሉኝ” ብሎ የአካባቢው የገበሬ ማኅበር ሲቀመንበርና የሥራ አመራር አባላት በመሆናችን አመልክቶን ስለነበረ እውነት እንደሆነ ብለን ሰው ልክን ብናጣራ ሰዎች ከኛ የሂደው በሰላም ነው አልተጣላንም ስለአሉ በሽታው ተነስቶበት ይሆናል አልንና እኛ ከቤትህ እንወስድሃለን ብንለው እቤት አልሄድም እዚህ አድራሰሁ ካለ በኋላ ጠፍቶ ማታውኑ ሄዶ በማግሥቱ ሰው ገደለ ሲባል ሰማን በማለት በማስረዳታቸው ነገሩን አስቸጋሪና አከራካሪ አድርጎታል።

በሰዎች ፊት በልቡ ተደፍቶ ወድቆ “ግደሉኝ” የሚል ለራሱ ያስበለትንና ርቦታል እህል ስጡት፤ ጠምቶታል ውኃ ስጡት ያለን ሰው ደብድቦ የሚገድል፤ ማንም ሳይጠይቀውና ሳያስገድደው “እስሩኝ” የሚል ሰው በተራ አስተያየትና ግምት ጤነኛ ሲባል የሚችል አይደለም። ይግባኝ ባዩ ከአንድም ሁለት ጊዜ በአማኑኤል ሆስፒታል ተመርምሮ አእምሮው የታወከ አይደለም በመባሉ ምክንያት ይህን ሀሳብ በመያዝ ከወንጀልኛ መቅጫ ሕግ አንቀጽ 48 - 51 ድረስ የተደነገጉትን ተፈጻሚ ማድረግ በያስቸግርም ሁኔታዎቹ በቀላሉ ሊታዩ የሚገባቸው አይደሉም። በተለይም የመጨረሻውንና ከፍተኛ የሆነውን የሞት ፍርድ ውሳኔ ለማሳለፍ የፈራጅ ሕሊና ከማናቸውም ዓይነት ጥርጣሬ ነፃ መሆኑና በሁሉም አቅጣጫ የቀረበለት ማስረጃ ሕሊናውን የሚያሳምን ሆኖ መገኘት አለበት። በዚህም ጉዳይ ከይግባኝ ባዩ ጋር አብረው ለብዙ ዘመን በአንድ አካባቢ የሚኖሩት ምስክሮች የሰጡት ቃል የሐኪሙን ምስክርነት የሚያስተባብል እስከመሆን ባይደርስም የፈራጅ ሕሊናን የሚያሳስቡ መሆናቸው አያጠራጥርም።

ስለዚህ ይግባኝ ባዩ ወንጀሉን ለመፈጸም የበቃበት ምክንያት በግልጽ ስላልታወቀ ወንጀሎቹን በሚፈጽም ጊዜ ሁኔታዎች ሁሉ ድብቅ ችግሮች ያሉበት መሆኑን ስለሚጠቁሙ ከፍተኛው ፍርድ ቤት በሞት እንዲቀጣ የፈረደውን በወንጀልኛ መቅጫ ሕግ ሥነ ሥርዓት አንቀጽ 195 (2) (1) ለ(2) መሠረት አሻሽለን እጁ ከተያዘበት ከታህሳስ 14 ቀን 72

ዓ.ም ጀምሮ በዕድሜ ልክ ጽኑ እሥራት እንዲቀጣ በመሉ ድምጽ ፈርደናል። እንዲያውቁት ለከፍተኛው ፍርድ ቤትና ለመሀኒ ቤት ይጻፍላቸው። ይህ ፍርድ ዛሬ ሚያዝያ 27 ቀን 1979 ዓ.ም በፓናል ንሱት በመሉ ድምጽ ተሰጠ።

ጠቅላይ ፍርድ ቤት

ፓናል ችሎት

ይግባኝ ባይ፡- የጉምሩክና ኤክሳይዝ ቀረጥ አስተዳደር

መልስ ሰጭ፡- አቶ ዑመር ኢማም

የፍትሕ ብሔር ይ.መ.ቁ. 1237/78

አገር ውስጥ እንዳይገቡ በመንግሥት ዕገዳ ስለተደረገባቸው ሽቀጦች፡- አዋጅ ቁ. 145/47 አንቀጽ 2፣ 151(ለ)፡- በተከላሸነት ጣልቃ ስለማስገባት፡- የፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 43፡- በክስ አቤቱታ ላይ መነሳት ስላለባቸው ነጥቦች፡- የፍ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 43፡- ስለኤክስፐርት ማስረጃ፡- ስለመለዋወጫ ዕቃና ሙሉ ዕቃ፡-

መልስ ሰጭ የሰዓት መለዋወጫ ለማስገባት ከባንክ በተሰጠኝ ፈቃድ መሰረት የስገባሁትን ዕቃ ይግባኝ ባይ አላስረከበኝም በማለት ባቀረበው ክስ፣ ከፍተኛው ፍርድ ቤት መልስ ሰጭው ያስመጣው ሙሉ ሰዓት ሳይሆን መለዋወጫ ዕቃ ስለመሆኑ የቀረበው የኤክስፐርት ማስረጃ ይበልጥ የሚያሳምን ሆኖ ስለተገኘ፣ መልስ ሰጭም የጠየቀው የመለዋወጫ ዕቃ እንዲላክለት እንጂ ከላኪው ጋር ተመሳጥሮ ሰዓት እንዲላክለት አድርጓል የሚያሳኝ ማስረጃ ስላልቀረበ ሕጋዊ ቀረጡን ከክፈለ በኋላ ይግባኝ ባይና በጉዳዩ ጣልቃ ገብ የሆነው ባንክ ሰዓቱን እንዲያስረክቡት፣ ማስረከብ ካልቻለ ግን ግምቱን ባልተነጣጠለ ኃላፊነት እንዲከፍሉ ሲል የሰጠውን ውሳኔ ለማስለወጥ የቀረበ ይግባኝ ነው፡፡

ውሳኔ፡- የከፍተኛው ፍርድ ቤት ውሳኔ ተሸሯል፡፡

- በማስረጃ ደንብ መሠረት የኤክስፐርት ማስረጃ እንዲሰማ የሚደረገው ያለ ኤክስፐርቱ አስተያየት በፍርድ ቤቱ ዘንድ እንዲረጋገጥ የተፈለገውን ጉዳይ መኖር አለመኖር መወሰን የማይቻል ሲሆንና ሀሳብን ወይም አስተያየትንም ከአንድ አልባት ለማድረስ የማይቻል ሲሆን ነው፡፡ ማስረጃ እንዲሰማ የተፈለገበት ጉዳይ በተራ የሕይወት ልምድ ውስጥ አብዛኛውን ጊዜ የማይገጥም ክስተት ሲሆን ስለዚህ ልዩ ክስተት የተለየ ዕውቀት ያለው ሰው እንዲሰማ ይደረጋል፡፡ በአከራካሪው ጉዳይ ላይ በማንኛውም ተራ የነገሮ ልምድ ላይ የተመረኮዘ አስተያየት ሊሰጥበት የሚችል ከሆነ ስለዚህ ጉዳይ ለመረዳት ኤክስፐርትን መጥራት አያሻም፡፡

ዳኞች፡- ቀኛ/ እንዳለው መንገሻ፣ አለማየሁ ኃይሌ፣ ደሳለኝ ዓለሙ፣ ተስፋዬ ኃይለ ማርያም፡፡

ውሳኔ

በዚህ መዝገብና በፍ.ሥ.መ.ቁ. 1107/78 የኢትዮጵያ ብሔራዊ ባንክ ያቀረበውን ይግባኝ መርምረን የሚከተለውን ውሳኔ ሰጥተናል፡፡

ይህ ክስ የተመሰረተው በከፍተኛው ፍርድ ቤት ሲሆን ከሳሽ የካቲት 5 ቀን 1974 ዓ.ም. በተጻፈ ማመልከቻ ያቀረበው ክስ፣ ከኢትዮጵያ ብሔራዊ ባንክ በተሰጠኝ የሰዓት መለዋወጫ ወደ ኢትዮጵያ የማስገባት ፈቃድ መሠረት ብር 18,435.00 የሚያወጡ የሰዓት መለዋወጫ ዕቃዎች ወደ ኢትዮጵያ አስመጥቼአለሁ፤ ቀረጡን ከፍቶ ዕቃዎቹን ከጉምሩክ ለመቀበል ስጠይቅ ተከላሽ መሥሪያ ቤት ዕቃዎቹ በከንትሮባንድ የገቡ ይመስል ለመስጠት ፈቃደኛ አልሆነም፤ ስለዚህ ተከላሽ ዕቃዎቹን እንዲያስረክብ ይፈረድበት የሚል ነበር፡፡ ከሳሽ በዚህ ጉዳይ ጉምሩክ በወንጀልም ከስሶት በነጻ የተለቀቀ መሆኑን የሚያሳይ የአውራጃ ፍርድ ቤት ውሳኔ፣ የተጠቀሱት ዕቃዎች የሰዓት መለዋወጫ ለመሆናቸው ሶሲቲ ዲ. ጋርድ ታም የተባለው ድርጅት የሰጠው ፕሮፎርማና በስዊዝ አገር የሚገኘው የነጋዴዎች ምክር ቤት ያረጋገጠበት ነው የተባለውንና ሌሎችንም በማስረጃነት በመጥቀስ እነዚህን አያይዞ አቅርቧል፡፡

ተከላሹ መሥሪያ ቤትም መጋቢት 20/1974 ዓ.ም. የተጻፈ አንድ ገጽ የመጀመሪያ ደረጃ መቃወሚያ አቅርቧል፡፡ ፍሬ ቃሉም ከሳሽ የሰዓት መለዋወጫ እንዲያመጣ በፈቀድለት ያልተገጣጠመ ሰዓት አስመጥቶ መለዋወጫ በማስመሰል ሲያወጣ ተይዞ በወንጀል ከተከሰሰ በኋላ በነጻ ቢለቀቅም በሰዓቱ ላይ ብሔራዊ ባንክ እርምጃ እንዲወስድ ታዝዞ ሰዓቱን በማሸጥ ገንዘቡን ስላስገባ በፍርድ ባለቀ ጉዳይ አንከሰስም የሚል ነው፡፡ በማስረጃነትም የፍርድ ቤቱን የወንጀል ውሳኔና የብሔራዊ ባንኩን ደብዳቤ ጠቅሷል፡፡ ከሳሽም ጉዳዩ በፍትሐ ብሔር ውሳኔ አላገኘም፤ ዕቃውንም ያስመጣው በፈቃድ መሠረት እንጂ ከሕግ ውጭ ያመጣው ስላልሆነ ሊያዝበትና ሊሸጥበት አይገባም በማለት የመልስ መልሱን ሰጥቷል፡፡

ከፍተኛው ፍርድ ቤት ኅዳር 29/1975 ዓ.ም. በዋለው ችሎት በመጀመሪያ ደረጃ በቀረበው መቃወሚያ ላይ ብይን ሰጥቷል፡፡ ፍሬ ቃሉም በአውራጃው ፍርድ ቤት በወ.መ.ቁ. 429/73 የተሰጠው ውሳኔ ተከላሹን (የአሁኑ ከሳሽን ማለት ነው) ከወንጀሉ ነጻ የሚያደርግና ስለ ተያዘው ዕቃ ግን የባንኩ ዳይሬክተር በአዋጁ መሠረት እንዲፈጽሙ የሚያዝዝ እንጂ ከዚህ ውጭ የተሰጠ ትእዛዝ ባለመሆኑ ክስ መታየት የለበትም የተባለው ያለ አግባብ ነው፤ ተከላሹ ሙሉ መልሱን ይስጥበት በማለት አዘዘ፡፡

በዚህም ትዕዛዝ መሠረት ተከላሹ መ/ቤት ጥር 26/1975 ዓ.ም. የተጻፈ ሙሉ መልስ ሰጥቷል፡፡ ፍሬ ቃሉም ሰዓቱ የተሸጠው በብሔራዊ ባንክ ትዕዛዝ መሠረት በመሆኑ ባንኩም መጠየቅ አለበት፤

ለከላሽ ፈቃድ የተሰጠው የሰዓት መለዋወጫ ሆኖ ሳለ ያመጡት ግን የሚገባጠም ሰዓት ነው፤ ይህንን ተገባጣሚ ሰዓት የሰዓት መለዋወጫ ወይም እስፔርፓርት ነው በማለት ለማውጣት በመሞከራቸው ዕቃው ተይዞባቸዋል፤ በአዋጅ ቁ. 145/47 አንቀጽ 151 መሠረትም ተወርሷል። ስለዚህም ጉምሩክ መጠየቅ የለበትም ብሏል። በተጨማሪ ማስረጃነትም ብሔራዊ ባንክ የጻፈውን ደብዳቤና አቶ በቀለ መልሴ የተባሉ የባንክ ሠራተኛ በምስክርነት እንዲቀርቡለት ጠይቆ በተጨማሪም የተወረሱት ዕቃዎች መለዋወጫ (እስፔርፓርት) ወይም ሰዓት መሆናቸው እንዲለይ ፍርድ ቤቱ ያያቸው ዘንድ ጠይቋል።

ከላሽም መጋቢት 3/75 ዓ.ም. የመልስ መልስ የሰጠ ሲሆን በዚህም መልሱ ላይ ሰዓቱን የያዘው ተከላሽ መ/ቤት እንጂ ባንክ ባለመሆኑ፤ ኮንትራባንድ ዕቃ ነው ካለም የሚወርሰው ይኸው ተከላሽ መ/ሥራዩ ቤት እንጂ ባንክ ባለመሆኑ ባንክ ተከላሽ መሆን የለበትም፤ የገባው ዕቃ ባንኩ በሰጠው ፈቃድ ዝርዝር ውስጥ የተመለከተው እስከሆነ ድረስ ዕቃዎቹ ተገባጥመው ሰዓት ሊሆኑ የሚችሉ ቢሆንም እንኳን የሰዓት መለዋወጫ ተብሎ መቆጠር ያለበት መሆኑን የጠቅላይ ፍርድ ቤት ፓናል ችሎት ወስኗል። አቶ በቀለ መልሴም የመጣው ዕቃ መለዋወጫ ስለመሆን አለመሆኑ ባለመያ ባለመሆናቸው የምስክርነት ቃላቸው ተቀባይነት አይኖረውም በማለት ተከራክሯል።

ከፍተኛው ፍርድ ቤት ሰኔ 10/1975 ዓ.ም. በዋለው ችሎት የግራ ቁጥሩን ክርክርና የተከላሽን የጣልቃ ይግባልኝ አቤቱታ ተመልክቶ ባንኩ ከላሽ የተባለውን ዕቃ እንዲያስገባ ፈቃድ የሰጠውና ዕቃውም ይወረስ በማለት ለተከላሽ መመሪያ የሰጠ ራሱ በመሆኑ ክርክሩ የሚመለከተው ሆኖ ስላገኘነው በፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁ. 43 መሠረት የኢትዮጵያ ብሔራዊ ባንክ በዚህ ክርክሩ ውስጥ ጣልቃ ሊገባ ይገባል ብለናል። በማለት ወሰነ።

የብሔራዊ ባንክም በክርክሩ ውስጥ በመግባት ሐምሌ 12/1975 ዓ.ም. የጻፈው መልስ ብሔራዊ ባንክ የአገሪቷን ፍላጎትና የውጭ ምንዛሪ ዐቅም መሠረት በማድረግ ይህንን ምንዛሪ ከመቆጣጠር አንጻር ፈቃድ ይሰጣል እንጂ ዕቃ በኮንትራባንድም ሆነ በሕጋዊ መልክ የማስገባትና ያለማስገባት ጉዳይ የሥራ ድርሻው አይደለም፤ ባንኩ ለመለዋወጫ ፈቃድ ከሰጠ በኋላ የተገባጠሙ ወይም ያልተገባጠሙ ሰዓቶች በመምጣታቸው ሕጋዊ እርምጃ እንዲወሰድ አሳስቧል፤ አውራጃው ፍርድ ቤትም ሕጋዊ እርምጃ ውሰዱ በማለት ቢያስተላልፍልንም ሥልጣኑ የእኛ ባለመሆኑ ሥልጣኑ በሕግ ለሚመለከተው ክፍል አስተላልፈናል፤ በመሆኑም ልንሰናበት ይገባናል፤ ይህ ቢታለፍ ግን በማለት የውጭ ምንዛሪን ጥቅም ከዘረዘረ በኋላ ሰዓት ማስገባት መከልከልን፤ በአገር ውስጥ የገቡት ሰዓቶች ደግሞ ሲሰናከሉ ከጥቅም ውጭ ሆነው እንዳይቀሩ በማሰብ መለዋወጫ መፈቀዱን፤ ለከላሽም ዓይነታቸው 520 የሆነ ልዩ ልዩ የሰዓት መለዋወጫ ዕቃዎች ለማስመጣት ያቀዱ መሆናቸውን ፕሮፎርማውን አቅርበው የተፈቀደላቸው መሆኑን፤

ሲያስመጡ ግን የተገጣጠሙ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች (Watch movement assembled) መሆናቸውን ገልጾ ከክሱ በነጻ እንዲሰናበት ጠይቋል። ከዚህም ጋር ፈቃድ የተጠየቀበትን ዕቃ ዝርዝርና ሌሎችንም በማስረጃነት በማያያዝ አቅርቧል። ከሳሹም በበኩሉ ባንክ ከክሱ ቢወጣ የሚደግፍ መሆኑን፣ ይህ ቢታለፍ ግን ባንክ ከፈቀደው የዕቃ ዝርዝር ውጭ የመጣ ነገር ባለመኖሩ ንብረቱ ሊለቀቅልኝ ይገባል የሚል መልስ ሰጥቷል።

ከፍተኛው ፍርድ ቤት በከሳሽና ተከሳሽ እንዲሁም በጣልቃ ገቡ መካከል የተነሳውን ክርክር ከመረመረ በኋላ አከራካሪው ጭብጥ የፍሬ ጉዳይ መሆኑንና ይህም የመጣው ዕቃ የተገጣጠመ ሰዓት ነው ወይስ የሰዓት መለዋወጫ የሚለው መሆኑን ጠቁሞ ለዚሁ ውሳኔ ለመስጠት ይቻል ዘንድ የኢሴክስፐርት ማስረጃን መስማት ማስፈለጉን ገልጾ ኢክስፐርቶች በግራ ቀኙ አማካይነት እንዲቀርቡ አዝዟል። በዚህም ትዕዛዝ መሠረት ምስክሮች ተቆጥረው በከሳሽ በኩል ተወልደ ገብረእግዚአብሔር የተባለው ቀርቦ በተመሳሳይ ሁኔታ መለዋወጫ አስመጥቶ ፓናል ችሎት ድረስ ሄዶ የተፈረደለት መሆኑን ከአስረዳ በኋላ በሙያው ለረጅም ዘመን የሰለጠነና ረጅም የሥራ ልምድም ያለው መሆኑን ገልጾ ዕቃዎቹም መለዋወጫ መሆናቸውን መስክሯል። በጉምሩክ አማካይነት የቀረቡት ምስክሮች ደግሞ የመሥሪያ ቤቱ አባሎች መሆናቸውን፣ በሰዓት ሥራ መያያዣው ግን ዕቃዎችን በመመደብ በኩል የተሟላለትንና ያለቀለትን ዕቃ ከሌለው መለየት የሚያስችላቸው የሥራ ልምድ ያላቸው መሆኑን በመግለጽ አከራካሪው ዕቃ መለዋወጫ ሳይሆን ሙሉ ሰዓት ሊባል የሚችል ነው ብለዋል።

ፍርድ ቤቱ ከዚህ በላይ የተሰማውን ማስረጃና ክርክር ከተመለከተ በኋላ በ23/4/77 ዓ.ም. ውሳኔ ሰጥቷል። የውሳኔውም ፍሬ ቃል የሰዓት፣ የደቂቃ፣ የሴክንድ መቁጠሪያ፣ መስታወትና ማስረጃ ከተሟላለት ዕቃው ሰዓት ይሆናል፤ እሁን ባለበት ጠባዩ ግን መለዋወጫ ነው? ወይስ ሙሉ ሰዓት? ለሚለው ሰበዙ ዓመታት የሰዓት ሥራ መያያዣው የከሳሽ ምስክር ቃል የበለጠ የሚያሳምን ሆኗል፤ ይኸውም መለዋወጫ ነው የሚለው ነው፤ የመጡት ዕቃዎች የጎደለዋቸው ዕቃዎች እስካልተገጠሙላቸው ድረስ ሰዓት ሊሆኑ አይችሉም፤ ከሳሹ መለዋወጫ ይላክልኝ ባሉት መሠረት ከባንያውም መለዋወጫ ብሎ የላከው ይህንኑ ነው። ከላከው ጋር መመሳጠር ለመደረጉ የቀረበም ማስረጃ የለም፤ ስለዚህ ከሳሽ ሕጋዊ ቀረጡን ከፍለው ሰዓቱን ይረከቡ፤ ተከሳሾች ማስረከብ ካልቻሉ ግምቱን ባልተነጣጠለ ኃላፊነት ይክፈሉ በማለት ፈርዷል።

ይህ ይግባኝ የቀረበው በዚህ ውሳኔ ላይ ነው። ለይግባኝ ምክንያት የተደረገውም፤ ለፍርድ ቤቱ ውሳኔ መሠረት የተደረገው ከዚህ ቀደም ራሱም ተከስሶ ንብረቱ እንዲወረስበት የተደረገ ሰው የሰጠው የምስክርነት ቃል ሲሆን ይህም የሚያስተማምን አለመሆኑን ለፍርድ ቤቱ ብናመለክትም ተቀባይነት ያጣነው ያለአግባብ ነው፤ በጉምሩክ ደንብ መሠረት ዕቃው ሙሉ ሰዓት ለመሆኑ ተመስክሮ ሳለ የተከሳሽ

መ/ቤት ሠራተኞች በመሆናቸው ብቻ ውድቅ የተደረገው ያለአግባብ ነው። ማንኛውም መለዋወጫ ዕቃ ሲገጣጠም ሙሉ ዕቃ ሲሆን እንደሚችል ሁሉ ሲበታተንም ለሌላ ተመሳሳይ ዕቃዎች መለዋወጫ እንደሚሆን ግልጽ ቢሆንም ሙሉ ዕቃዎች በሙሉ ዕቃነታቸው ይታያሉ እንጂ ወደፊት ተበታተነው መለዋወጫ ይሆናሉ በሚል እንደ መለዋወጫ አይቆጠሩም፤ ሰዓት ሊሠራ ሲመጣ የተበላሸውን ከቀፎው አውጥተን ያስመጣነውን ዕቃ እንተካለን የሚለው ማስረጃ በመለዋወጫ ዕቃነት የማይጠቀሙበት መሆኑን ስለሚያሳይ ፍርዱ ይሻርልን ብሏል።

የኢትዮጵያ ብሔራዊ ባንክም በበኩሉ በከፍተኛው ፍርድ ቤት ውሳኔ ቅር በመሰኘት በፍ.ይ.መ.ቁ. 1107/78 ጥር 23/1978 ዓ.ም. የተጻፈ የይግባኝ ማመልከቻ አቅርቧል። ፍሬ ቃሉም ከሳሽም ሆነ ተከላሽ ሳይጠይቁ ጣልቃ እንድንገባ የተደረገው ያለአግባብ ነው፤ ሙሉ መልስ ከተሰጠ በኋላ የጣልቃ ገብ ጥያቄ ሊነሳ አይገባውም ነበር፤ ባንኩ የንብረት መወረስ አለመወረስን በሚመለከት ለጉምሩክ መመሪያ ለመስጠት ሥልጣን ሳይኖረው በጣልቃ እንዲገባ የሚደረግበትም ምክንያት አልነበረም። በፍሬ ክርክሩም ቢሆን ፈቃድ የተሰጠው ለመለዋወጫ ዕቃ ነው፤ የመጣው ዕቃ ግን የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች (ዎች ሙሽመንት አሴምብልድ) ነው። በዚህ መሠረትም ተመስክሮ ሳለ የተፈረደብን ያለአግባብ ነው የሚል ነው።

ይህ ፍርድ ቤት በሁለቱም መዛግብት የቀረቡትን ይግባኞች ተመልክቶ መልስ እንዲሰጥበት አዘዟል። መጥሪያው በሕግ መሠረት ለተከላሽ እንዲደርስ የተደረገ ሲሆን በሁለቱም መዛግብት ላይ ቀርቦ መልሱን ባለመስጠቱ በዚህ መዝገብ ላይ በ25/03/79 በዋለው ችሎት በመዝገብ ቁጥር 1107/78 ደግሞ በ9/03/79 በዋለው ችሎት ክርክሩ በሌለበት እንዲሰማ አዘዟል። በሁለቱም መዛግብት ውስጥ የሰፈረው ክርክርና የቀረበው ማስረጃም ይኸው ነው።

ፍርድ ቤቱ መዝገቡን እንደመረመረው በመጀመሪያ ደረጃ ውሳኔ ማግኘት የሚገባው ጭብጥ ብሔራዊ ባንኩን በዚህ ክስ ውስጥ ከፍተኛው ፍርድ ቤት በተከላሽነት እንዲገባ ያደረገው በአግባቡ ነው ወይስ አይደለም? የሚለው ሲሆን በሁለተኛ ደረጃ ደግሞ በሁለቱም መዛግብት መልስ ሰጭ የሆነው የሥር ተከላሽ የሰዓት መለዋወጫ ለማስመጣት ጠይቆ ያስመጣው የሰዓት የመለዋወጫ ዕቃ ነው ወይስ በሙሉ ሰዓትነት ሊጠቃለል የሚችል ተገጣጣሚ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች (Watch movement assembled) ነው? የሚለው ነው።

ለውሳኔ የቀረቡትን እያንዳንዱን ጭብጥ እንደሚከተለው ለማየት እንሞክራለን። ብሔራዊ ባንኩ በጣልቃ ገብነት ልገባ አይገባኝም ነበር በማለት አንዱ የሚከራከርበት ምክንያት የጣልቃ ይግባልኝ ጥያቄው በጉምሩክ በኩል በወቅቱ አልቀረበም በማለት ነው። የጉምሩክ መ/ሥሪያ ቤት በተከላሽነት ሲጠራ በመጀመሪያ ደረጃ መቃወሚያነት ያቀረበው ጉዳዩ በፍርድ ያለቀ ነው የሚለውን ክርክር ሲሆን ይህ ተቀባይነት አጥቶ ሙሉ መልስ እንዲሰጥ ሲታዘዝ ጥር 26 ቀን 1975 ዓ.ም

በጸፈው ማመልከቻ ላይ የሰጠው መልስ ሰዓቱን የሸጥኩት በብሔራዊ ባንክ ትዕዛዝ በመሆኑ እርሱም መጠየቅ አለበት የሚል ነበር። ምንም እንኳን የጣልቃ ማስገቢያ ሥነ ሥርዓት ደንብ ቁጥሩን በመጥቀስ ያላቀረበውም ቢሆን ባለ እዳ ነህ ቢባል ኃላፊዬ ባንክ ነው የሚል በመሆኑ የጣልቃ ይግባልኝ ጥያቄ መሆኑ አጠያያቂ ሊሆን አይገባም። እንደ ተከራካሪ መከራከሪያ ነጥቦቹን ከመግለጽ አልፎ ሕግ የመጥቀስ ግዴታም የለበትም። (የፍ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 80(2) ይመለከታል)። በዚህም የተነሳ ጉምሩክ የጣልቃ ይግባልኝን ጥያቄ ራሱን በቻለ ሁኔታ ሌላ ጊዜ ማመልከቻ ጽፎ ባቀረበው መነሻ ፍርድ ቤቱ ትእዛዝ የሰጠ ቢሆንም ክርክር ከተጠናቀቀ በኋላ እንዳቀረበው ጥያቄ ተደርጎ አይታይም። በዚህ ረገድ ባንክ ያቀረበውን ተቃውሞ አልተቀበልነውም።

ባንክ ጣልቃ ልገባ አይገባኝም ነበር የሚልበት ሁለተኛ ምክንያት የእኔ የሥራ ድርሻ የውጭ ምንዛሪ መፍቀድ እንጅ ዕቃን የማስመጣት ወይም የማስወጣት ትእዛዝ መስጠትም ሆነ በሕግ መሠረት የገባ ነው ወይም ያልገባ ነው በማለት ስለሚወሰደውም እርምጃ መወሰን የሥራ ድርሻዬ ስላልሆነ ጉምሩክ በባንክ ትዕዛዝ ነው የሠራሁት በማለቱ ብቻ ጣልቃ ልገባ አይገባኝም የሚል ነው። ባንክ ለጉምሩክ በጸፈው ደብዳቤ ላይ አሁን በክርክሩ ላይ እራሱንና የሥራ ድርሻውን ቆጥቦ እንዳስቀመጠው በማድረግ የገለጸው ሳይሆን ከዚህም አልፎ ከውጭ ያለአግባብ በገቡ ዕቃዎች ዕጣ ላይ አመራር ሰጭ አድርጎ ነው የምናየው። የብሔራዊ ባንክ ዋና አስተዳዳሪ በቁ.ሕ./አ/1/74 መስከረም 8/1974 በጻፉት ደብዳቤ መደምደሚያ ላይ “ስለዚህ በሕጉ መሠረት ዕቃዎቹ ለመንግሥት ውርስ እንዲሆኑ እንገልጻለን” በማለት ያስተላለፉትን ስንመለከት በንብረት አወራረስ ላይ ትእዛዝ ሰጭ ሆነው እንደቀረቡ እናያለን። ባንክ እንዳለውም የጉምሩክ የሥራ ድርሻ በሕግ የተደነገገ ሆኖ ሳለ ውረስ ቢባል እንኳን በሕግ ከተሠጠው ሥልጣን ውጭ ለመፈጸም መከላከያ ሊሆነው ይችላል ወይ? ከላይ የተጠቀሰው ትእዛዝም ቢሆን በሕጉ መሠረት ይወረስ አለ እንጂ ሕግ ባይፈቅድልህም ውረስ አለ ወይ? የሚለው ጥያቄ ተገቢ ቢሆንም ለዚህ የሚሰጠው መልስም ቢሆን ምናልባትም በመጨረሻ ውሳኔ ጊዜ ከኃላፊነት ሊያድን ይችላል ይሆናል እንጂ ከውሳኔ በፊት በተከላሸነት በክርክር ውስጥ ለማስገባት ያህል ግን በቂ በመሆኑ በማናቸውም ሁኔታ በጣልቃ ጉበነት እንድከራከር ትዕዛዝ የሚያሰጥብኝ አልነበረም የሚለውን የባንክን ተቃውሞ አልተቀበልነውም። በመሆኑም ከፍተኛው ፍርድ ቤት ባንክ ጣልቃ እንዲገባ ያዘዘው በአግባቡ ነው ብለናል።

ከዚህ ቀጥለን ሁለተኛውን ጭብጥ እንመልከት። በ1974 የወጣው የጉምሩክ አዋጅ አንቀጽ 2 ኮንትራባንድ ማለት “... ማናቸውም መንግሥት የከለከለውን ወይም ውሳኔ ያደረገበትን ሽቀጥ ወይም ለኤምፓርታሲዮንና ለኤክስፖርታሲዮን ሥራ መንግሥት ያቆማቸውን ደንቦች መጣስ” እንደሆነና በዚህም መልክ የሚገኙ ዕቃዎችም እንደ ኮንትራባንድ ተወስደው በአዋጁ አንቀጽ 151(ሰ) መሠረት ሊወረሱ እንደሚችሉ ተደንግጓል። ብሔራዊ ባንክ ለተገባጠሙ የእጅ ሰዓት

አንቀሳቃሾች (Watch movement assembled) የውጭ ምንዛሪ የማይፈቀድ መሆኑን ከጃንዋሪ 9/1978 ጀምሮ ማስታወቂያ አውጥቷል። ለሰዓት መለዋወጫ ዕቃዎች ግን የውጭ ምንዛሪ ፈቅዷል። የሥር ከሳሽም 520 የተለያዩ የሰዓት መለዋወጫዎች ለማስመጣት ፈቃድ ተቀብሏል። ሰዓት ላኪው ከብንያም 520 የሰዓት መለዋወጫዎች ልኬአለሁ ብሏል። በዚህ መሠረት የመጡትን ዕቃዎች ከሳሽ የሰዓት መለዋወጫ ናቸው ሲል ተከላሾቹ በበኩላቸው እንዳይገቡ የተከለከለ የተገጣጠሙ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች ናቸው ይላሉ። የተገጣጠሙ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች እንዳይገቡ ማስታወቂያ ወይም እገዳ በመንግሥት የተሰጣቸው በመሆኑ የመጡት ዕቃዎች መለዋወጫ ሳይሆኑ ተከላሾች የሚሏቸው ሆነው ከተገኙ መወረስ የሚገባቸው ስለመሆኑ አከራካሪ ሆኖ አልቀረበም።

ከፍተኛው ፍርድ ቤት ዕቃዎቹ የሰዓት መለዋወጫ ናቸው ወይስ የተገጣጠሙ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች የሚለውን ጭብጥ ለመወሰን የኤክስፐርት ማስረጃ መስማት ያስፈልጋል በማለት በሰዓት ሥራ ሙያ ላይ ሊያስረዱ ይችላሉ የሚባሉ ምስክሮች እንዲሰሙ አዝዞ ምስክሮችም ተሰምተዋል። ይህ ፍርድ ቤትም በቅድሚያ ውሳኔ ሊሰጥበት የሚገባው ነጥብ የመጡት ዕቃዎች የመለዋወጫ ዕቃዎች (ስፔርፓርት) ናቸው ወይስ አይደሉም? የሚለው ጥያቄ በኤክስፐርት ማስረጃ ሊነጥር የሚገባው ነው ወይስ አይደለም? በሚለው ላይ ነው።

በማስረጃ ደንብ መሠረት የኤክስፐርት ማስረጃ እንዲሰማ የሚደረገው ያለኤክስፐርቱ አስተያየት በፍርድ ቤቱ ዘንድ እንዲረጋገጥ የተፈለገውን ጉዳይ መኖር አለመኖር መወሰን የማይቻል ሲሆንና ሀሳብን ወይም አስተያየትንም ከአንድ አልባት ላይ ለማድረስ የማይቻል ሲሆን ነው። ማስረጃ እንዲሰማ የተፈለገበት ጉዳይ በተራ የሕይወት ልምድ ውስጥ አብዛኛውን ጊዜ የማይገኝም ክስተት ሲሆን ስለዚህ ልዩ ክስተት የተለየ እውቀት ያለው ሰው እንዲሰማ ይደረጋል። በአከራካሪው ጉዳይ ላይ በማንኛውም ተራ የኑሮ ልምድ ላይ የተመረኮዘ አስተያየት ሲሰጥበት የሚችል ከሆነ ስለዚህ ጉዳይ ለመረዳት ኤክስፐርትን መጥራት አያገባም።

ቀደም ሲል እንደተገለጸው አከራካሪው ጉዳይ የመጣው ዕቃ የመለዋወጫ ዕቃ ነው ወይስ አይደለም? የሚለው ነው። ለዚህ ጥያቄ መልስ ለመስጠት መለዋወጫ ዕቃ (ስፔርፓርት) የሚለው ቃል ምንድን ነው? መለዋወጫ ዕቃ ለምን ያገለግላል? የመለዋወጫ ዕቃ ከዋናው ዕቃ ጋር የሚኖረው ተዛምዶና ግንኙነት ምን ይመስላል? አንድ ዕቃ ከመለዋወጫ ዕቃነት አልፎ እራሱ ዋናው ዕቃ ነው የሚባልበት ሁኔታ አለ ወይ? ከመለዋወጫ ዕቃነት ስያሜ ወደ ዋና ዕቃነት ስያሜ ተላልፏል ለማለት መሥራርቱ ምንድን ነው? የሚሉትንና የመሳሰሉትን በማንሳት አስተያየት ሊሰጥባቸው የሚገባ ነው።

ዕቃ መለዋወጫን ይተረጎማል የሚባለው “ስፔርፓርት” የሚለውን የአንግሊዝኛ ቃል ትርጉም ስንመለከት The Advanced Learner's Dictionary of Current English, 2nd Ed. (1969) የተሰኘው መዝገበ ቃላት “የአንድ ዕቃ ያረጀ ወይም የተሰበረ አካል ለመለወጥ የተዘጋጀ ትርፍ ዕቃ ይለዋል”። ከዚህ ትርጉም የምንረዳው ነገር ቢኖር የመለዋወጫ ዕቃ አገልግሎት የአንድን ዕቃ የማይሰራ አካል ለውጦ በምትኩ ይህ አዲስ የሆነውን አካል ወይም ስፔርፓርት በማስገባት ዕቃው ቀድሞ የታለመለትን አገልግሎት እንዲያበረክት ማስቻል ነው። ይህ ተለዋጭ አካል በአገልግሎቱ፣ በመጠኑ፣ በዋጋው፣ ለመሥራት ከሚያስፈልገው ጊዜና ድካም እና ይህን በመሳሰሉ የተለያዩ መለኪያዎች ከሌሎች የዕቃ ክፍሎች ወይም አካሎች ጋር ሲነጻጸር ብዙ ልዩነት ሊያመጣ የሚችል ቢሆንም እያንዳንዱ የዕቃው አካል ለሌላ ተመሳሳይ ዕቃ መለዋወጫ አካል ወይም “ስፔርፓርት” ነው። ለእያንዳንዱ ዕቃ የሚያስፈልገው መለዋወጫ አካል በአንድነት ሲገጣጠም ዋናውን ዕቃ ይሆናል። መለዋወጫ ዕቃና ዋናው ዕቃ ያላቸው አንድነትና ልዩነት ይህን ሲመስል በ“ስፔርፓርት” ምንነት ላይ አከራካሪ ነገር ቢፈጠር አንዳንድ ነጥቦች በኤክስፐርት ሊባሩ የሚገባቸው ይሆናሉ፤ አንዳንዶቹ ደግሞ ወደፊት እንደምናየው የኤክስፐርት ማስረጃ የሚያስፈልጋቸው ሊሆኑ ይችላሉ። አንድ አካል የሰዓት መለዋወጫ አካል ነው ወይስ የሌላ ዕቃ አካል? መለዋወጫው ለምን ዓይነት ሰዓት የሚያገለግል ነው? መለዋወጫው የተሟላ ነው ወይስ ጉድለት ያለበት? የመለዋወጫው የአገልግሎት ዘመን ምን ያህል ይሆናል? የአንድ መለዋወጫ ዕቃ አገልግሎት የሥራ ድርሻ የቱን ያህል ነው? የአካሉ መገኘት ወይም መታጣት በዕቃው አገልግሎት ላይ ወሳኝነት አለው ወይስ የለውም? የሚሉትና ይህን የመሳሰሉ ጥያቄዎች በነሱ ጉዳዩ በእርግጥም በኤክስፐርት መታየት ይኖርበታል። በዚህ ጉዳይ ላይ ስለዕቃዎቹ አሠራር ውስጣዊ ባሕሪና የመሳሰሉትን በማስመልከት ክርክር አልቀረበም። ለክርክር የቀረበ ነጥብ ቢኖር “ስፔርፓርት” እንዲያስመጣ ሲፈቀድለት የሰዓትን አካላት ከሞላ ጎደል በተገጣጠመ ሁኔታ በማስመጣት እንዳይገባ የተከለከለውን የተገጣጠመ የእጅ ሰዓት እንቀሳቃሽን እምጥቷል ወይ? የሚለው ነው። የሰዓት መለዋወጫ አካላት እንዲመጡ ሲደረግ በአገር ውስጥ ያሉ ሰዓቶች የተለያዩ አካላቸው በመበላሸቱ ምክንያት አገልግሎት መስጠት እንዳያቋርጡ ታስቦ በመተኪያነት እንዲያገለግሉ ነው። በአንድ ሰዓት ላይ ያለ ብልሽት የአንድ የተወሰነ አካሉ ብልሽት ሊሆን ሊችል የሌለው ሰዓት ብልሽት ደግሞ በሌላ አካሉ ላይ ሊሆን ይችላል። ይህም በመሆኑ የተለያዩ ዓይነት መለዋወጫዎች ተለያይተው ሊቀርቡ እስክቻሉ ድረስ በብትኑ ቀርበው በእያንዳንዱ ሰዓት ላይ እንደብልሽቱ ዓይነት ሊለወጥ የሚገባው አካል እየተተካ ቀድሞ የነበረው ሰዓት እንዲንቀሳቀስና እንዲሰራ ይደረጋል። የተበላሸውን ሰዓት ለማሰራት አብዛኛውን አካል መለወጥ የሚያስፈልግ ከሆነ ዋጋው ከአዲስ ሰዓት በላይ ስለሚያወጣ ሰዓት ማሰራት የሚባል ነገር አይኖርም። አንድን ሰዓት ሰዓት ሊያሰኘው የሚችለው አብዛኛው አካሉ አርጅቶ ከተበላሸ ከዚህ የተበላሸ ሰዓት ውስጥ አገልግሎት ሊሰጥ የሚችለው አካሉ ተመርጦ ለሌላ ሰዓት መለዋወጫ እንዲሆን ከማድረግ አልፎ በተገባቢጦሽ ሰዓትን ሰዓት

ሲያሰኘው የሚችለውን አዲስ አካል ከአሮጌው አካል ጋር አገናኝቶ ለማሰራት ነው ብሎ መናገሩ ጤናማና ምክንያታዊም አሠራር አይደለም።

በዚህ ጉዳይ ላይ አከራካሪ የሆነውን ዕቃ ስንመለከት የተሟላ ሰዓት ለመሆን የጎደለው የሰዓት፣ የደቂቃ የሴኮንድ ማመልከቻ ዘንግና መስታወት፣ እንዲሁም የሰዓት ማሰሪያ ብቻ ናቸው፤ ከዚህ ውጭ ለሰዓት የሚያስፈልጉት አካላት በሙሉ ተገጣጥመው በመለዋወጫ ዕቃነት መጥተዋል። ወደ ሀገር እንዳይገቡ የተባሉት ደግሞ በሙሉ ሰዓትነት ደረጃ ያሉትን ብቻ ሳይሆን ከዚያም ዝቅ በማለት የተገጣጠሙ የእጅ ሰዓት አንቀሳቃሾች (Watch movement assembled) ናቸው። ስለመለዋወጫ አካላት ምንነት፣ አገልግሎታቸው፣ በምን መልክ መቅረብ እንደሚገባቸውና የመሳሰሉት ከሰጠነው ትንተና አንጻር እነዚህ አከራካሪ ዕቃዎችም የመለዋወጫ ዕቃዎች ተብለው ይወሰዳሉ ወይስ አይወሰዱም? ለሚለው በኤክስፐርት መረጋገጥ አለበት በማለት ከፍተኛ ውፍርድ ቤት የሰጠውን ውሳኔ የምንደግፈው አይደለም። በእርግጥም አንድ አካል ከመለዋወጫ አካልነት ወደ ሙሉ አካልነት መቆጠር ደረጃ የሚተላለፈው በምን ወቅት ነው? ለሚለው ትክክለኛ መለኪያ አውጥቶ ገደቡ ይህ ነው ማለት ይከብዳል። ይህም በጊዜ እንደአመጣጡና እንደነገሩ ሁኔታ እየታየ ሊገመገምና ውሳኔ ሊሰጥበት የሚገባ ነው። ፍርድ ቤቱ ዕቃዎቹ አሁን ባለብት ደረጃ የመለዋወጫ ዕቃ ስለመሆን አለመሆናቸው ያለ ኤክስፐርት እርዳታ ውሳኔ ሊሰጥባቸው የሚችላቸው ናቸው ብላናል።

ለከፍተኛው ፍርድ ቤት ውሳኔ መሠረት የተደረገው ተወልዶ ገብረእግዚአብሔር የተባለው ምስክር ቃል ሲሆን እርሱም የሰጠውን የምስክርነት ቃል ስንመለከት “...መለዋወጫ ነው ለማለት የቻልኩት አንድ ሰው ሰዓት ተበላሽቶበት ለማሰራት ሲያመጣ የመጣውን ሰዓት አቃፈውን ብቻ አውጥቼ ይህን አሁን የቀረበውን የሰዓት አካል አስገብቼለት ወዲያውኑ ስለሚሄድ ጊዜ ስለሚቆጥብ የሱን ቀስ ብዬ እሰራለሁ፤ ይህንን የሰዓት አካል ፈታትቼ ለተበላሽ ሰዓት ስለምተካው መለዋወጫ ነው” የሚል ነው። ይህ ምስክር ራሱም በተመሳሳይ ሁኔታ የሰዓት መለዋወጫ ነው በማለት ባስመጣው ዕቃ ክርክር ላይ የነበረ ሲሆን አመለካከቱንም ስንመለከት ቀደም ሲል ከአደረግነው ትንተና አንጻር እምነት የሚጣልበት አልሆነም።

የከፍተኛው ፍርድ ቤት ለውሳኔው መሰረት ያደረገው ሌላው ነጥብ የሥር ከላሽ ወደ አገር ውስጥ እንዲገባለት የጠየቀውና የተፈቀደለትም የሰዓት መለዋወጫ መሆኑን፣ ላኪው ከባንያም ይህንን ዕቃ የመለዋወጫ ዕቃ ማለቱና ከከላሽም ጋር መመሳሰል ስለመኖሩ ተከላሽ አለማስረዳቱን ነው። ላኪው የስዊዝ ከባንያ ዕቃው መለዋወጫ መሆኑን ገልጿል የተባለው ለከላሽ በላከው ፕሮፎርማ ኢንቮይስ ላይ ሲሆን የሀገሩ ንግድ ምክር ቤትም ማገተሙን እዚህ ላይ አስፍሯል። በመሠረቱም አንድ የውጭ አገር ነጋዴ ፕሮፎርማ ኢንቮይስን ለአንድ አገር ውስጥ ገዢ በነሲብ አይልክም። የውጭ ምንዛሪውን ለማስፈቀድ የሚያስችለው ኢንቮይስ ከመላኩ አስቀድሞ በሁለቱ ወገኖች መካከል

ከፍተኛ የሆነ የቃልን የጽሑፍ ድርድር ይደረግበታል። ይህ ደግሞ የውጭ ምንዛሪ ማስፈቀጃው ሥርዓት አካል ባለመሆኑ ባንኩ እንዲያውቀው አይደረግም፤ ሊያውቅ የሚችልበትም መንገድ አይኖረውም። በመሆኑም መመሳጠር አለ ወይስ የለም? ለሚለው ፍርድ ቤቱ ከሁኔታው ግምት የሚወስድበት እንጂ አላስተባበለም ተብሎ እንደአጥጋቢ ማስረጃ የሚወሰድ አይደለም። የየሀገሩ ንግድ ምክር ቤትም ከተቀዳሚ ዓላማዎቹ አንዱ የሀገር ውስጥ ውጤቶች ውጭ ሀገር ገበያ ላይ ውለው ውጭ ምንዛሪ ማስገኘት በመሆኑ ምስክርነታቸውን ሳንገመግመው በቁመ ዕንቀበለው የሚገባ አይሆንም።

ስለዚህ ከዚህ በላይ በተመለከተነው መሰረት ከላሹ ወደ ሀገር ውስጥ ያስገባው ዕቃ የተፈቀደለትን የሰዓት መለዋወጫ ባለመሆኑ በአዋጅ ቁጥር 145/1947 አንቀጽ 2፤ 151 (ለ) መሠረት ለመንግሥት በውርስ ሊገባ ይገባል በማለት ወስነናል። የከፍተኛው ፍርድ ቤት ውሳኔ የተሻረ መሆኑን እንዲያውቀው የዚህ ውሳኔ ግልባጭ ይተላለፍለት። ከሃራና ወጭ በቁርጥ ለእያንዳንዱ ይገባኝ ባይ መልስ ሰጭው ብር 300.00 (ሶስት መቶ ብር) ይክፈል።

ይህ ውሳኔ ዛሬ ሚያዝያ 22/1979 ዓ.ም. በጠቅላይ ፍርድ ቤት ፓናል ችሎት በሙሉ ደምጽ ተሰጠ። የዚህ ውሳኔ ግልባጭ ከፍ.ይ.መ.ቁ. 1107/78 ጋር ይያያዝ።

ABSTRACT OF AMHARIC TEXT

TITLE OF ARTICLE

The Opinion Evidence Rule Under the Law of Evidence; by Yohannes Heroui, Former Presiding Justice of the Supreme Court and Assistant Professor of Law, Addis Ababa University.

SYNOPTIC SUB-TITLES AND CATCHWORDS

This Article is quite a comprehensive treatise on the "Opinion Evidence Rule" as expounded in various books and texts on the subject. The subject matters treated in the Article are divided into the four sub-titles indicated in bold face type below at the beginning of each paragraph. Specific matters discussed under each sub-title are indicated in italics.

Introduction: - *Relations between the Hearsay Rule and the Opinion Evidence Rule – Reasons for excluding evidence of opinion – History of the Opinion Evidence Rule. Laws cited:- Sec. 2 and 60 of the Indian Evidence Act of 1872 (as amended), Art. 3 and 52 of the Draft Evidence Rules of Ethiopia of 1959 (herein after, DER), and Art. 3 and 52 of the Draft Federal Law of Evidence of November 2004 (hereinafter, DFLE).*

Lay Witnesses: - *"fact" and "opinion", distinction – Matters upon which lay witnesses may give opinions – "collective facts", etc. doctrine – handwriting – insanity. Extent of application of Art. 51 of the Penal Code - Insanity as a defence - the plea of "unfit to plead". Laws cited:- Art. 340 and 342 of the Ethiopian Civil Code, Sec. 47 of the Indian Evidence Act, Sec. of the Indian Code of Criminal Procedure, Art. 146 of the Criminal Procedure Code of Ethiopia, Art. 96 of the Italian Penal Code (1930), Art. 33 of the Greek Penal Code (1958), Rule 701 of the US Federal Rules of Evidence (1975). Art. 43 and 134 of the DER, Art. 43, 134 and 142 of the DFLE. Cases cited (Ethiopia):- Challa Kenneni v. Public Prosecutor, Supreme Court (1986), F. No. 255/76; Customs and Excise Authority v. Omar Imam, Supreme Court (1986), F. No. 1237/78*

Expert Witnesses: - History of the rule - Expert opinion when required - Matters of "science and art", meaning of - science and speculation - Who is an expert? - Basis for expert opinion - Expert opinion and hearsay evidence - Learned treatises and others - Expert evidence, weight of. Court Expert System - Changes introduced in the US and England - Appointment of Experts in civil law jurisdictions - Selection of experts in comparative perspective - Instructions to experts - Reports and certificates of experts - Opinion and Report distinguished - Code Articles cited:- Art. 137, Civil Procedure Code of Ethiopia; The French Criminal Procedure Code (Revised Edition), Arts. 156, 157, 159 and 162; The German Criminal Procedure Code, Sec. 73 and 74; Sec. 45 The Indian Evidence Act, Sec. 32 and 45; The Indian Code of Criminal Procedure, Sec. 292 and 293; Rule 706 and 803 (18) of the US Federal Rules of Evidence; Art. 42 and 52 of the DER; Art. 42, 52 and 132 of the DFLE.

The Ultimate Issue Rule: Content and application of rule - Present developments - Rule 704 of the US Federal Rules of Evidence - Sec. 3 of The Civil Evidence Act of England of 1974 - Art. 51 sub-article (3) of the Penal Code of Ethiopia.

HEADNOTES OF JUDGMENTS CITED

SUPREME COURT

PANEL DIVISION

Appellant: Challa Keneni

Respondent: Public Prosecutor

Cr. App. F. No. 255/76

Aggravated homicide – Homicide in the First Degree – P.C. Art. 522 (1) (a) – Common wilful injury – P.C. Art. 539 (2). Defence of Insanity – Expert evidence – Lay testimony – P.C. Arts. 48, 49 and 51. Hearing of additional witnesses on appeal – Cr. Pro.C. Art. 194.

Appellant was charged before the High Court for the brutal murder of two persons and for causing bodily injury to two others. He pleaded insanity and was examined at a mental institution. The examination returned a finding that the appellant "is not suffering from any mental disease and is, accordingly, fully responsible for the crimes he committed." Thereupon, he was tried, found guilty as charged, and sentenced to death. Appellant contends that the High Court has erred in relying upon expert evidence which is not based upon "a proper examination" and that he has a number of witnesses who can testify as to his mental history.

Held: Despite expert evidence to the contrary, the facts revealed at trial and the testimonies of witnesses introduced on appeal cast doubt, in the eyes of the layman, on the sanity of the appellant and do not warrant the imposition of a death sentence. Sentence accordingly reduced to one of life-imprisonment.

SUPREME COURT

PANEL DIVISION

Appellant: Customs and Excise Authority

Respondent: Omar Imam

C. App. F. No. 1237/78

Goods prohibited by law from importation – Proc. No. 145/47, Art. 2 (151-b) – Joinder of third party – C. Pr. C. Art. 43 – Contents of pleadings – C. Pr. C. Art. 80 (2) – Expert evidence when necessary – Importation of watches – “watch movement assembled” and “spare parts of watches” distinguished.

In a suit brought by the present respondent for clearance from customs and delivery of spare parts of watches imported by him, the High Court, after hearing expert testimony, upheld his claim and ordered the present appellant to deliver the same to the respondent or pay the estimated price of the goods in lieu thereof. The appellant contends that the goods imported are not “spare parts” within the meaning of the law but “watch movement assembled” and thus subject to forfeiture by the law prohibiting importation of such goods.

Held: Judgment of the High Court reversed on the ground that the goods imported are not to be considered as "spare parts" within the meaning of the law prohibiting importation.

In evidence law, an expert's opinion is admissible whenever the subject matter of inquiry is such that persons without the requisite experience and knowledge are unlikely to prove capable of forming a correct judgment upon it without such assistance. If on the proven facts judges can form their own conclusions without help, then the opinion of an expert is unnecessary.

The New Law for Protection of Trademarks in Ethiopia: Notes on Civil Remedies*

By Tamrat Kidanemariam Domenico[±]

The “Trademark Registration and Protection Proclamation No 501/2006” was promulgated on July 7, 2006. It came into force on the same date, the date of publication in the official gazette. It is the first of its kind on the subject. It contains 50 Articles and is divided into 9 Parts. The “Parts” relevant to the theme of this Paper are “Part Two”, Articles 4 to 7, dealing with “Acquisition of Rights and Registration of Trademarks”, and “Part Eight”, Articles 39 to 42, dealing with “Enforcement of Rights”.

Although this Paper focuses on the abovementioned two Parts of the Proclamation, as its Title indicates, it is not intended as an in-depth analysis of their provisions. It rather aims to highlight their salient features so as to provide the reader with an overall picture of what trademarks are under our new law, the functions they serve, and the measures the law takes to ensure the protection of the rights they confer. It is roughly divided into two sections. The first section attempts to sketch the various kinds of intellectual property rights of which trademarks form a part and in association with which protections afforded to them can only be better understood. This comparison, it is believed, will also help to better understand the subsequent parts of the paper. The second section deals with the civil remedies available to right holders in the enforcement of their trademark rights. These include interim or provisional measures available pending the final disposal of a suit brought in defense of infringement of such rights.

---

* This Paper was first presented under the title “Remedies and Enforcement Procedures of Intellectual Property Rights (With Special Reference to the Trademark Registration and Protection Proclamation No. 501/2006 of Ethiopia)” at a discussion forum organized by the Ethiopian Bar Association in August 2006. It has been substantially revised before publication in its present form. (Ed.)

[±] L.L.B., Faculty of Law (AAU), Attorney at Law.

1. Intellectual Property Rights

1.1. An Overview

It is generally agreed that industrial property rights, together with authors' rights in literary and artistic works, form a distinct category beside the classical Roman law categories of personal and real rights. These new rights are variously termed as "incorporeal rights", or "incorporeal property", or "intellectual rights", or "intellectual property".¹ There is no single international definition of what qualifies as "intellectual property" or the nature of the rights (standard bundle of rights) it should include in order to qualify as such.² Nevertheless, it is generally agreed among nations that the following forms may qualify as intellectual property. These are: patents, trademarks, copyright, trade secrets (know-how), and industrial designs (also referred to as utility models). But, again, despite this general agreement on forms, there is a broad discrepancy between nations regarding the kind (its degree and weight) of protection that should be given to these rights.³

Copyright basically protects literary and artistic creations. These include novels, poems, musical compositions, plays, writings, maps, and a variety of other creative works difficult to exhaustively list.⁴ Unlike most other intellectual property rights, copyright does not confer a monopoly right on the author of a creative work. As the US Supreme Court succinctly put it, the most fundamental axiom of copyright law is that "no author may copyright his ideas or the facts he narrates".⁵ To qualify for copyright protection, a work must be original to the author. Original means independently created by the author, as opposed to copied from other works. It does not signify novelty, or the quality of being new. A work may be

¹ See, Stephen P. Ladas; *Patents, Trademarks, and Related Rights: National and International Protection*, Vol. I, p. 2, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts (1975).

² Doris Estelle Long and Anthony D' Amato, *A Coursebook in Intellectual Property*, p. 10, West Group, St. Paul, Minn., 2000.

³ Id.

⁴ See also, Civil Code of Ethiopia, Art. 1647 et seq.

⁵ In the case of *Fiest Publication, Inc. v. Rural Telephone Service Company* (1991), See, Long and D' Amato, op. cit., p. 17.

original even though it closely resembles other works so long as the similarity is purely accidental, not the result of copying. Hence, if two poets, each ignorant of the other, compose identical poems, both are original and thus copyrightable.⁶ Though copyright does not grant monopoly rights, it lasts for a longer period of time as compared to other rights. In most jurisdictions it endures throughout the author's life plus 50 years.⁷

Patents of invention, industrial designs and utility models are legal monopolies. They confer on their authors the privilege of exclusive use or exploitation of their creations for a limited time, usually 20 years.⁸ To this end, a granted patent has a number of statements at the end called the "claims", which define the area of the monopoly.⁹ Such monopoly is granted with the aim of encouraging improvements of industry by which the community profits. At the end of the period for which the privilege is granted, the public becomes possessed of the invention, design or model.¹⁰ In the words of Article 7 (1) of the TRIPs Agreement, patents are granted to inventions "that... are new, involve an inventive step (i.e. are non-obvious), and are capable of industrial application (i.e. are useful)."

Trademarks and other allied forms, such as appellations of origin and trade names, are distinctive signs which serve to identify products and services. The signs could either be words, letters, figures, numbers, sounds and smells, etc. Although the creation of a trademark requires some modicum of intellectual creativity, they are not considered as creations in the same sense as inventions or designs and models are. They cannot be conceived of apart from the business or goods in connection with which they are used.¹¹ As Sanders and Manitis put it, "a trademark first of all enhances the ability to conceptualize the abstract notion of a product and consequently enables the individualization of a product by creating a tie between a product and its

---

⁶ Ibid., p. 18.

⁷ Frederick Abbot, Thomas Cottier and Francis Gurry. *International Intellectual Property Systems: Commentary and Materials. Part One*, p. 81, Kluwer Law International, Hague (1999).

⁸ Article 27 TRIPs; See also, Art. 148 of the Commercial Code of Ethiopia.

⁹ See, Trevor Cook, *A User's Guide to Patents*, p. 3, Butterworths (2002).

¹⁰ S. P. Ladas, op. cit., p. 3.

¹¹ Id.

mark.”¹² It is this source designating function and not the intellectual labor involved in creating the trademark that is protected under international standards.¹³ Their protection thus lasts only so long as the business continues.

The right in *know-how* is a relatively new legal right of industrial property. The concept relates to technical knowledge and information beyond the reach and the goal of the patent system.¹⁴ A condition precedent to the grant of a patent is that the invention to which it relates must be disclosed to the public in such full, clear, concise, and exact terms as to enable any person skilled in the art to which it pertains to make and use said invention. Furthermore, the best mode envisioned by the inventor of carrying out his invention must be set forth in the patent. *Know-how* relates to that part of the information and ideas which need not or are not required by the law to be disclosed. It is “a continuous creation that cannot all be fixed in writing or drawing” as the disclosure provisions require.¹⁵ Such *know-how* grows, develops and improves through continuing research and experience in a specialized production. It is similar to “trade secrets” and the two terms are often used interchangeably, but the notion of trade secrets is a very old one going back to the time when patents were unknown.

Intellectual Property Rights have been matters of international concern beginning from the late 19th century. This has resulted in the adoption of a number of international agreements and conventions relating to their use and protection, chief among which, in relation to Trademarks, are, the Paris Convention of March 20, 1883; the Agreement Concerning the International Registration of Marks (Madrid Union) of 14 April, 1891; the Protocol Relating to the Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks (Madrid Protocol) of 27 June, 1989; the Agreement establishing the World Intellectual Property Organization (WIPO); WIPO Model Provisions on Protection of Unfair Competition; WTO Agreement on Trade-Related Aspects of International Property Rights (TRIPs Agreement).

¹² Anselm Kamperman Sanders and Spyros M. Manitis, *Readings in Intellectual Property, A Consumer Trade Mark: Protection Based on Origin and Quality*, p. 248, Sweet and Maxwell (1998).

¹³ Long and D' Amato, *op. cit.*, p. 227.

¹⁴ S. P. Ladas, *op. cit.*, Vol. III, p. 1616.

¹⁵ *Ibid.*, p. 1622.

The Paris Convention (last amended at Stockholm in 1979) has, 140 state members as signatories, as of 15 April 2002. The Madrid Union (amended once in 1979) enjoys a membership of 51 States while the Madrid Protocol had 11 signatories at July 1, 1996.¹⁶ WIPO was set up by a Convention signed at Stockholm on July 14, 1967. The Convention came into force in 1970 and WIPO became one of the 16 specialized agencies of the United Nations in December 1974. WIPO was established to promote the protection of Intellectual Property throughout the world through cooperation among States. It encourages the conclusion of new international treaties and the modernization of national laws in light of such international standards. It assembles and disseminates information and provides technical assistance to developing countries.¹⁷ The TRIPs Agreement was concluded at Marrakesh, Morocco, on 15 April 1996. This Agreement constitutes Annex IC of the Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization (WTO), which was concluded on April 15, 1994, and entered into force on January 1, 1995. The TRIPs Agreement binds all members of the WTO.¹⁸ It has been signed by 144 States, at 26 January 2002.¹⁹

In addition to protections provided by special laws in national legislation and international agreements, unfair competition laws also give protection to industrial property rights as subjects of trade and commerce. In our case, this is found in Article 2057 of the Civil Code and Articles 132-134 of the Commercial Code. As indicated above, WIPO has issued Model Provisions on the subject. The aforementioned Paris Convention also includes such laws as part of its provisions.

1.2. Definitions and Functions of Trademarks

As stated above, trademarks are signs that are capable of distinguishing goods or services of a producer or distributor from those of others. The marks are used on, or in connection with the goods or in the marketing of

¹⁶ See, Cook, op. cit., Appendix I, pp. 395-403; also, Chia – Jui Cheng (Ed.), *Basic Documents on International Trade Law*, Third Edition, p. 1036, Kluwer Law International (1999).

¹⁷ KRG Nair and Ashok Kumar (Ed.), *Intellectual Property Rights*, p. 4, Allied Publishers Ltd. (1995).

¹⁸ See, Cheng, op. cit., p. 1036.

¹⁹ See, Cook, op. cit., Appendix I.

the goods. Although they are in most cases affixed on the items, they can also appear in a wrapper or container. They may also be used not on the goods but on mass media and newspapers in the advertisement of the goods or in a building in which the firm is situated.²⁰ As mentioned earlier, trademarks are essentially "signs" but, over the years, as competition for markets became intense, marketing techniques too have become more and more sophisticated and companies have sought to distinguish their goods on the basis of the sounds they make, their smell, and their product configuration. Some states allow their registration as trademarks.²¹

Under Article 12 (12) of the Ethiopian TradeMark Proclamation, trademark is defined to mean:

"... any visible sign capable of distinguishing goods or services of one person from those of other persons; it includes words, designs, letters, numerals, colors or the shape of goods or their packaging or the combinations thereof."

As can be understood from the definition, our Trademark Law excludes sounds and smells from registration and, in fact, Article 6 (b) specifically forbids the registration of "a trademark which consists of sound and smell".

As regards the functions of trademarks, it can be said that about four functions stand out prominently. Firstly, they serve to distinguish the goods of an enterprise from other similar or identical goods. They enable consumers to identify products and thus help in facilitating choice. This is a very important function and explains the reason why the marks are required to be distinctive and unique.²² Under Article 6(e) of our Proclamation, for example, a trademark which only indicates the kind, quality, quantity, intended purpose, value, geographical origin of the goods is not eligible for registration. This is because such types of trademarks lack distinctiveness as they consist of descriptive terms common to all products and services of the same nature and could equally be used by others engaged in the same trade. Similarly, a mark that becomes the generic name of a product loses its

---

²⁰ *Collection of Documents on Intellectual Property*, WIPO, 2001, p. 10.

²¹ As, for example, "a HARLEY DAVIDSON® motorcycle", "the plumeria smell of Clark's yarn", "the Grecian urn of Duraco". See, Long and D' Amato, *op. cit.*, p. 228.

²² WIPO Documents, *supra* note 19, p. 10.

distinctiveness and can no longer be used as a trademark. Our Proclamation provides to the same effect under Article 6(f). Famous examples of lost trademarks are aspirin, nylon, yo-yo, and cellophane.²³

The second function of trademarks is to indicate the source of the product or the producer of the goods and services. The function of trademarks is not limited to that of distinguishing the products only. Trademarks also help the public to identify and differentiate products in relation to their sources or producer. This second function is again important because the most widely accepted criteria to determine whether or not confusion exists is to ask whether or not an average consumer can identify the source and is not misled.²⁴ Hence the reason why it is not allowed to use the same or similar trademark even for different goods or services if such use is likely to damage the interests of the original owner of the trademark by indicating connection. [Art. 7 (3)].

The other equally important function of trademarks is its quality-guaranteeing function. Although there is nothing that legally obliges the trademark owner to have a certain uniform quality, markets expect him to maintain certain characteristics and quality standards. Moreover, in some legal systems the owner is bound to control the activity and the quality standards of a licensee. This is so basically to protect the interests of the customers of the goods under the trademark. The Ethiopian Trademark Proclamation follows a similar approach under Article 30. The Article provides that a license agreement would be considered null and void unless it contains a provision for an effective control by the licensor of the quality of the goods or services. Again this is an indication of the recognition by the legislator of the quality guaranteeing function of trademarks. The moral or customary obligation to maintain a certain quality is at least sanctioned against licensees though not owners.

Finally, the fourth notable purpose of trademarks is promotion of markets for the products or services concerned. A well-designed trademark invokes attraction and market. It creates interest and feeling of confidence. This function is also known as "appeal function". But the appealing role should not be exaggerated to the extent of being misleading, as this will disqualify

---

²³ Long and D' Amato, *op. cit.*, p. 87.

²⁴ WIPO Documents, p. 10.

it from registration.²⁵ Utilizing trademarks to the extent of misleading consumers as to the nature, characteristics and geographical indication of goods is prohibited under Article 6(h) of our Proclamation. Thus our law seems to have recognized the role of trademarks in market promotion and is defensive against abuse.

2. Civil Remedies

2.1. Provisional Measures of Protection

As we shall see in the next section, a party who claims that his/her intellectual property rights are violated is entitled to bring a civil suit seeking relief. And such plaintiff can either demand that the infringement be stopped (injunction), compensation be paid or both. But the whole proceeding normally takes some time even in countries where cases are treated expeditiously. The complainant may thus seek protection during this period too. And one way of protecting the complainant can be the granting of an interim injunction. In other words, the defendant can be stopped from continuing the alleged infringement action pending the disposal of the suit. In addition, there is also the possibility that materials crucial to the case might be destroyed or otherwise tampered with as soon as the other side becomes aware of the impending suit unless immediate steps are taken to preserve them. The claimant may therefore seek the aid of the court in preserving such evidence. Following, we shall briefly discuss the circumstances under which temporary injunctions may in general be granted and a special kind of remedy developed in England for the preservation of evidence in intellectual property cases as a background to the discussion of Ethiopia's laws on the subject.

2.1.1. Temporary Injunctions in General

Though the criteria for granting temporary injunctions may vary from system to system, it can be said that, in general, a temporary injunction cannot be demanded as of right. In other words, the mere fact of being a plaintiff to an action of infringement does not entitle the claimant for an injunction. A number of interests are likely to conflict whenever injunctions or other interim measures are sought. For instance, on the one hand, gross or

---

²⁵ Ibid. at p.11.

even irreparable damage might result to the plaintiff if the defendant continues in the alleged infringing act and judgment is finally found in favor of the plaintiff. On the other hand, the evidence or claim might be so weak that the plaintiff is unlikely to win the case. Or circumstances might show that such gross damage will instead be caused to the defendant if an injunction is granted in favor of the plaintiff. It is also possible that gross damage might equally result to either of the parties whether or not injunction is granted. Such circumstances are considered in deciding injunction issues though, as mentioned above, the criteria employed are not uniform among all legal systems.

Regarding such issues, the House of Lords in the case of *Software Ltd v Clarke* pointed out that there are no fixed rules at common law as to when to grant injunctions and that it is a matter left to the discretion of a court depending on all the facts of a case.²⁶ In this case, Mr Justice Laddie J. further pointed out that the factors which the court should take into account, are:

“...the extent to which damages are likely to be an adequate remedy for each party and the ability of the other party to pay, the balance of convenience, the maintenance of the status quo and any clear view which the court might reach as to the relative strength of the parties’ cases.”²⁷

However, the judgment emphasized that a court should rarely attempt to resolve disputed and complex issues of fact and law in granting interlocutory injunctions. In other words, if the issue of fact or law requires a deeper investigation or analysis the court should try to resolve the injunction request by considering the other enumerated factors. In particular it ought to reconsider the factor as to whether damages are likely to be an adequate remedy for each party. But if the parties are still found to be in a similar position the court will be justified in examining complicated issues of fact and law.

---

²⁶ Michael Edenborough and Guy Tritton, *American Cynamid Revisited*, in *Readings in Intellectual Property*, op. cit., pp. 511-512.

²⁷ *Ibid.*, p. 512.

When applied to intellectual property disputes, in trademark disputes in particular, it may be difficult for the court to take a clear view whether or not the marks in dispute create confusion without a deeper analysis of the facts and the law in controversy.²⁸ Also, unlike other intellectual property disputes, such as patent and copyright ones, which are quantifiable in terms of royalty or license fees, trademark disputes are not so easily assessable. The damage which is likely to result may thus not be of a nature that can be sufficiently compensated financially if judgment is in favor of the claimant seeking a temporary injunction. Under such circumstances, a temporary injunction might prove to be a suitable measure to protect further future damages pending the disposal of the suit.

2. 1. 2. Preservation of Evidence: the Anton Piller Order

England has developed a special case law which enables plaintiffs in intellectual property infringement suits to apply to a court in camera, without any notice to the defendant, for an order that the defendant permit them to inspect his/her premises and to seize, copy or photograph material relevant to the alleged infringement. The defendant's refusal to allow inspection pursuant to such an order would amount to contempt of court and will be dealt with accordingly. Adverse inferences may also be drawn from such a refusal during the trial of the suit.²⁹ These orders are known as *Anton Piller Orders* and were developed mainly as a response to the growing concern over the volume of sound recordings and other copyright piracy, which was then current, but they are equally available in actions concerning trademarks.³⁰

To be entitled to such an order, the plaintiff must provide a strong *prima facie* case of infringement and show that the damage, actual or potential, to him is substantial. He must also provide clear evidence that the defendant has in his possession the goods or things relevant to the suit, as alleged, and that there is a real possibility that this material will be destroyed before any application *inter partes* can be made. Furthermore, he must provide enough

---

²⁸ Ibid., p. 513.

²⁹ Michael Wabwile, *Anton Piller Order Revisited*, Journal of Business Law, 2000, Sweet & Maxwell Ltd.; also, W.R. Cornish, *Intellectual Property: Patents, Copyright, Trademarks and Allied Rights*, pp. 56-59, Sweet & Maxwell (1981).

³⁰ From, *Anton Piller v. Manufacturing Processes*, Ct. of Appeal, England, 1976. See, Cornish, Ibid., p. 56.

security to make good the damage in case it is found out later that the order ought not to have been granted. He must also undertake not to inform anyone about the proceedings. This is done to protect the privacy or other confidential information related to the business of the defendant. Before the order is executed, the defendant must be given time to consult his solicitor and to apply to discharge the order. The plaintiff's solicitor, who is an officer of the court, must be present during the execution of the order.³¹

However, though such a remedy is very helpful in preserving evidence and prohibiting infringers from removing the infringing items from their estates, it needs precaution for its consequences can be hardly reversible once wrongly made. If, for example, a defendant's business premise is searched, it might affect morale and thereby performance of employees for a long time to come. Its financial sources or creditors and, depending upon the business, its customers too, might lose their trust and confidence. Moreover, it is impossible to reverse the intrusion made on the privacy of the defendant (respondent). In England, for example, according to studies undertaken, affidavits which withhold or misrepresent facts knowingly or unknowingly were found to have contributed for the unnecessary grant of the order.³² It was also found that the *ex-parte* nature of the proceeding has enabled solicitors to frame their petitions convincingly and win the sympathy of judges.³³ It therefore seems that a legal system has to establish a mechanism to control the remedy from being manipulated by claimants who do not have meritorious cases. It needs also to be noted that this remedy might interfere with the individual's right to privacy and the right against self-incrimination. In England, the Court of Appeal has, by a majority vote, ruled that it would not be proper to order the defendant to furnish information or to produce documents when to do so would "obviously" or "plainly" involve him in a risk of self-incrimination.³⁴

2.2. Provisional Measures Under the Trademark Proclamation

Under the Trademark Registration and Protection Proclamation, temporary injunction is the most important provisional remedy that may be granted

---

³¹ See, Cornish, op. cit., pp. 56-56 and Wabwile, Ibid.

³² Wabwile, Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ *Rank Film v. Video Information* (1980). See, Cornish, op. cit., p. 59.

pending the disposal of a suit. According to sub-Article 3 of Article 39 "in a suit for restraining the defendant from committing an infringement", the plaintiff may apply to the court for a temporary injunction to restrain the infringements until the suit is disposed of. It has thus to be understood first that, under our law, provisional injunctions may only be claimed in cases where permanent injunction is sought as a relief. Such prerequisite seems justifiable for there is no reason why a person claiming only compensation (monetary) should be awarded temporary injunction as well.

Provisional injunctions are available as a remedy to all kinds of civil suits as per Article 155(1) of the Ethiopian Civil Procedure Code.³⁵ But the Civil Procedure Code does not provide any guidance to judges as to how this discretionary power ought to be exercised. The Proclamation is more elaborate and lays down the criteria to be followed in deciding upon applications for provisional injunctions. Under Article 39 (4) (a), the court is obligated to consider the following factors in deciding upon such applications: whether or not the threatened interest can be redressed by awarding damages; whether the threat is imminent; the *prima facie* strength of the action and the gravity of the prejudices a decision for or against may cause to either of the parties.

Compared with other cases, interim injunction issues are very sensitive in intellectual property rights claims for a decision for or against has serious implications in such suits. For example, assessing damages requires some tangible proof as to the amount of the infringed goods distributed in the market; and this is not a simple task. Also, in most cases, the infringing goods damage or affect the reputation of the victim's products and it is again difficult to assess the amount of loss and establish cause and effect relationship between the loss incurred and the infringement. And hence from the right holder's point of view, it is much preferable to be awarded an interim injunction at the beginning of the suit than to claim compensation at a later time. On the other hand, an interim injunction can totally or significantly freeze the market or the business of the alleged infringer. Hence, some individuals or business enterprises can wrongfully manipulate the opportunity to drive out an innocent competitor from the market. It is in recognition of this sensitive nature of intellectual property rights cases that

---

³⁵ The Civil Procedure Code of Ethiopia, Negarith Gazette No 3/1965, Addis Ababa.

the law has explicitly imposed the above important factors which should be taken into consideration in the decision making process.

Another important feature of the Trademark Proclamation is the principle enunciated in Article 39 (4)(c). This sub-article obliges courts to make a deeper investigation into the relative strength of the parties if the application of the criteria under Art. 39 (4) (a) pointed out above puts the two parties on equal footing.³⁶ Thus courts cannot strike out the application for a temporary injunction simply because severe harm may result to the defendant too. They must inquire into the harm the activity of the infringer might cause to the plaintiff and if the two parties are found to be in equal position must make a deeper investigation of the strength of the actions of both sides and make a ruling based on such findings. In intellectual property related disputes in general, and in trademark cases in particular, delaying or failing to give temporary injunctions amounts to giving a temporary judgement in favor of the alleged infringer as the alleged infringement would continue leaving its irreversible effects. Hence the law obliges courts to take sides on the matter promptly.

Another temporary measure the court may take under the Proclamation is to protect infringement by preventing the entry of goods into the channels of commerce while such goods are at customs ports awaiting clearance formalities. Under Article 42 (1) of the Proclamation, the Customs Authority is given the power to seize and detain goods for a period of 10 days upon application by the right holder and the provision of sufficient guarantee as well as documents evidencing his rights. Such preventive measures will lapse after ten days unless the right holder presents a court injunction preventing the release of the "goods."

Another temporary remedy courts may take under Article 39(1)(b) of the Proclamation is the preservation of evidence relevant to an alleged infringement. The kind of measures the court may take in this regard are not spelt out in the Proclamation. The sub-article simply states that the court "shall order prompt and effective provisional measures to ... preserve relevant evidence" without saying more. It is, however, specifically provided under sub-article (5) that the provisions of the Civil and Criminal Procedure Codes on search and seizure are applicable to suits under the

---

³⁶ Art. 49 (4)(c) of the Proclamation.

Proclamation. Article 161 (1)(a) of the Civil Procedure Code empowers courts to make an order for the detention, preservation or inspection of any property which is the subject matter of a suit, or as to which any question may arise therein. Furthermore, pursuant to sub-article (1)(b) of the same Article, where the court gives such order of detention, preservation and inspection, it can authorize any person to enter upon or into any land or building in the possession of the other party to such suit, or authorize any samples to be taken, or any observations to be made, or experiment to be tried which may seem necessary for the purpose of obtaining full information or evidence. Thus, a plaintiff in a trademark suit can apply for the inspection of premises and the seizure of infringing goods and other evidence relating to the same in addition to a temporary injunction to stop the infringement.³⁷

2. 2. Final Remedies

2.2.1. An Overview

Several remedies are available to a victim seeking relief for the infringement of his/her intellectual property rights. These include, remedy under the ordinary civil law theory of damages, royalty, receiving the profits made by the infringement (accounts of profits), injunction, declaratory judgements, or a combination of either of these. Each of these remedies has its own objective. Damage is awarded primarily to replace the loss suffered by the right holder. On the other hand, awarding royalty finds its justification in the theory of unjust enrichment. In other words, it is aimed at prohibiting the infringer from benefiting from the unlawful act of exploiting the property of another without the necessary authorization. The idea behind delivering the profits made by an infringement to the right holder is basically to prevent the infringing activity from being intensified through the profits made. If it is truly and accurately applied it can have an effect of deterring piracy or counterfeiting. Injunction is rather the most effective mechanism in preventing or deterring an infringement activity. And its main objective is "prevention of eminent injustice".³⁸ A judgement or decision (declaratory judgement) can also be made without going into the amount of

³⁷ Cf., the Anton Piller Order discussed supra.

³⁸ Titia E. Deurvorst, *Remedies for Infringement of Intellectual Property Rights in the Netherlands*, Entertainment Law Review, 2001.

compensation. The main objective of this remedy or practice is to enjoin either of the parties from engaging in a certain activity.³⁹

However it does not mean that each of the remedies perfectly meets its objective. To start with the remedy of awarding damages under the ordinary civil law, the infringer is only liable for the loss caused by the infringement activity. And, it is often difficult to prove this causal link.⁴⁰ The other shortcoming of such a remedy is that in many situations as well as legal systems it can only be achieved at the end of the proceedings not during an interlocutory stage.⁴¹ Similarly, as we shall see below, it is a hard task to find out that part of the profit of the infringer derived as a result of the infringement in cases where the infringer is ordered to surrender the profit made as a result of an infringement. Though the remedies of awarding a royalty and giving a declaratory judgment as to the existence of an infringement are relatively easier of application, they are not enough by themselves to stop the infringement activity. Injunction on the other hand is an effective remedy to put an end to the infringement, though it has nothing to do in compensating what has been lost as a result of the infringement. It can hence, in general, be observed that, under the present state of intellectual property rights law, intellectual property right holders face great challenges in getting appropriate compensation for all they lost as a result of the infringement and thus in deterring further infringements. They have relatively fewer obstacles in requiring an infringer to stop particular infringement activities or to refund the payment due had authorization (licence) been requested.

2.2.2. Problems in Accounts of Profits

As briefly mentioned earlier, account of profits (delivering the profit made by an infringement to the right holder) is one mode of granting protection to intellectual property rights. Theoretically, this remedy seems to have a real deterrent effect for whatever the infringer gained is to be expropriated. However it is not widely used. For one thing, it is not clear if the defendant can claim the deduction of that part of the profit which has rather to do with

---

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ In some states, such as The Netherlands, an "order for an advance payment on damages" may be obtained. See, Ibid.

his own effort or has no direct contact with the infringing act.⁴² Even then, it is difficult to differentiate the part of the profit which was directly caused by the infringing act from the part caused by other factors. Moreover, courts may not allow the documents of the infringer to be seen by anyone other than a certified public accountant so as to prevent the disclosure of the trade secrets of the infringer to potential competitors. And this minimizes the right holder's ability to find out the exact profits. Secondly, as case laws in the UK indicate, whether or not this remedy is available only in cases where injunction is granted is not clear. Neither is it settled whether the plaintiff can claim damages and accounts of profits at the same time.⁴³ As a result, right holders tend to claim damages instead of demanding the profits derived through the infringement of their property.

Where an injunction is not granted, it would obviously seem rather illogical to require the defendant to return the benefits made unfairly while on the other hand allowing him/her to continue doing the same activity. However, as indicated above, some cases from England demonstrate that exceptions exist. Such a remedy can be granted without an injunction where circumstances occur which bar the court from issuing an injunction though the case naturally deserves such an order. This can be the case, for example, when the right of the holder has expired. The same holds true where the protected information has already been exposed to the public to such an extent that an injunction would be unnecessary. Similarly, in cases where the infringement affects only a minor element of the right, it may not be fair to order an injunction. Instead the profits derived from the infringement can proportionally be awarded. In other words, though an injunction will not be ordered, account of profits can be made so as to bar that part of the profit derived from the infringement.⁴⁴

The other difficulty associated with account of profits is that it is difficult to assess the exact amount of monetary award the right holder deserves. This requires discovering the profits made through a particular activity as a whole and assessing how much of it is caused by the infringement. And, in general, costs incurred to come up with a product are deducted and it is only the net profit which is taken into account for purposes of compensation.

---

⁴² Readings in Intellectual Property, op. cit., p. 515.

⁴³ Id.

⁴⁴ Ibid., pp. 519-520.

However, here too, questions arise as to whether or not it is only those costs properly and necessarily incurred by the defendant which ought to be deducted and whether the infringer can be required to pay potential profits as well. To illustrate the latter point, can the infringer be required to pay the difference if he/she could have maximized his profit by searching for a better market or by selling at a higher price?⁴⁵ It's also unclear whether unrealised profits can be included as part of the profit. Normally, since injunction together with delivery of the unsold goods is ordered, account of profits is made only for the products sold prior to injunction. However, problems might arise when delivery of the goods cannot be ordered.⁴⁶

2.2.3. Final Remedies Under the Trademark Proclamation

The type of civil remedies available to trademark owners are laid down in Article 40 (1) of the Proclamation. It reads as follows:

1/ The court hearing a case of infringement of a trademark owner's right may:

- a) pass an injunction to stop the defendant from continuing the act of infringement;*
- b) order the defendant to compensate the damage inflicted to the claimant due to the infringement.*

Thus, the two remedies prescribed by the law are injunctions and compensation. We have already discussed the principles governing injunctions in relation to interim measures of protection. As regards compensation, it is laid down in Article 40 (2) that "it is to be equal to the net profit derived by the defendant from the use of the trademark or the amount of royalty the defendant could have been charged had he used the trademark under the terms of a license contract, whichever is higher, plus an amount that shall cover the expenses incurred by the claimant in connection with the suit." What is provided as a compensation under the proclamation is thus not the ordinary damages under civil law but accounts of profits and/or reasonable royalty. As explained in the previous section, the principle of accounts of profits requires the surrender of all the profits made

---

⁴⁵ Ibid., p.524.

⁴⁶ Id.

from the infringement. As we saw, the shortcoming in accounts of profits is that it is difficult for the plaintiff to prove which part of the profit is attributable to the infringement. To show the cause and effect relationship between the profit and the infringement is not a simple task. In recognition of this, the Trademark Proclamation, under sub-article 3 of Article 40, provides that "the whole of the net profit derived from the sale of the defendant's goods or services... shall be attributed to the use of the trademark unless the defendant proves that part of the profit is attributive to other market factors." Hence, as the law shifts the burden of proof to the defendant, trademark owners under the Ethiopian Trademark law can claim the whole net profit made by an infringer without establishing cause and effect relationship between the profit and the infringement. The principle of accounts of profits deviates from the famous principle in Article 2091 of our Civil Code that "damages due shall be equal to the damage caused to the victim by the act giving rise to the liability". Under the theory of accounts of profits compensation equals the amount of profit earned from the wrongful act. This means that the victim can be rewarded over and above actual damage to the extent of the profit made by the infringer. But again the problem is to obtain evidence about the true net profit derived by the infringer, especially if the infringer does not keep books of account. Counterfeiters, as is well known, are illicit organizations and as they do not even pay taxes no single evidence may be obtained about their net profits. Lastly, all infringers are not necessarily profit makers. Hence, accounts of profits cannot work in situations where the infringer establishes not to have made a profit.

Given the above challenges in establishing true profits the victim may choose to claim compensation under the ordinary civil law theory of damages. But the problem under Article 40(2) of the Trademark Proclamation is that it specifically provides only two alternative modes of compensation: compensation equal to net profit or royalty. Unlike under our Copyright Law, the alternative of assessing damages on the basis of the Civil Code is left out. It would thus seem that there is no room under the Trademark Proclamation to claim compensation based on the Civil Code.

As pointed out earlier, the other alternative provided by Article 40(2) of the Proclamation to determine compensation is to assess the amount of royalty the trademark owner would earn had he used the trademark in a license agreement. Awarding reasonable royalty finds its justification more in the

principle of unjust enrichment than in the theory of damages. The idea is that trademarks are assets or intellectual properties; thus no one should freely usurp and derive a benefit or enrichment out of them. Hence, the person who utilizes such properties without authorization should pay for the services he got from them and should not be unjustly enriched at the expense of the property or effort of others. The controversy which usually arises in this connection is how to evaluate the royalty fee of the trademark especially where the trademark has never been given in royalty or under a license agreement before. To our knowledge, the business sector in Ethiopia is not used to giving value to its trademark or intellectual property assets. Professional intellectual property assessors too are rare, if not non-existent. It would therefore seem advisable for plaintiffs to present some evidence which will help the court to equitably determine the amount. For example, demonstrating the annual sale and the demands of the goods can help.

As we saw, the other remedy provided by the Trademark Proclamation is permanent injunction. A similar remedy is provided under Article 2121 of the Civil Code. But the Civil Code requires the victim to prove that "the injury with which he is threatened is such that it cannot be redressed by an award of damages". Article 40(1) of the Proclamation, on the other hand, dispenses with the necessity of such proof. Injunction, as we saw, is a very effective measure for it stops the infringement once and for all.

In reference to damages to reputation or honor which infringement of trademark rights might cause, both Articles 2120 of the Civil Code and Article 134 (2)(a) of the Commercial Code prescribe in a similar manner that publication may be ordered to remove the effect of such acts. Even if there is no reference to such remedy in the Trademark Proclamation, the option has not been explicitly or impliedly left out.

Border measures by customs authorities is, as explained earlier, the other remedy available under Article 42 of the Trademark Proclamation. Customs authorities can seize and detain goods that are subjects of alleged infringement on the basis of a written application by the right holder accompanied by a certificate of trademark registration and upon sufficient guarantee provided by him. In such cases, the applicant is required to present a court injunction within 10 working days. Failure to present such an injunction results in the crediting of the guarantee furnished. It is not clear, however, to whose benefit the guarantee would be credited. There

seems to be no plausible reason why such guarantee should automatically be credited in favour of the government or customs authorities. Rather, it should be deposited for a certain period to satisfy any claim which might be made by the victim of the false application.

Finally, a severe criminal penalty of rigorous imprisonment from 5 to 10 years is imposed for intentional violation of the rights protected by the Proclamation. In contrast, under Article 720 of the new Penal Code it is only those who intentionally infringe, immitate or pass off trademarks, in such a manner as to decieve the public, who will be liable to a punishment of from 1 to 10 years rigorous imprisonment. The motive or intention to deceive has thus to be established. It has to be noted that the question of resemblance between two trademarks can be quite a controversial issue. It would accordingly not be proper to categorize all violators in the same group with counterfeiters and impose stiff punishment. The TRIPs agreement too does not oblige states-parties to impose punishment for all violations of trademark rights but basically for counterfeiting.

The Legal Regime Governing Arbitration In Ethiopia: A Synopsis*

By: Tilahun Teshome⁺

*There are a great many problems that should not come to judges at all and that should be disposed of in other ways-better ways. I can suggest one basic way that should be developed more widely in the course, and that is the use of private arbitration. ... We must use this highly acceptable device that in the long run is probably less expensive and at least as efficient as any judicial process.*¹

Chief Justice Warren Burger

I

Although it may be said that arbitration, as a device for resolving conflicts arising between individuals and groups, is deep-rooted in almost all parts of our country, the concept, as we lawyers of today understand it, is of a recent introduction to the legal system in Ethiopia. The modern conception of arbitration is characterized by the fact that arbitration agreements that are made in accordance with the law are irrevocable and decisions made by tribunals duly constituted in pursuance of these agreements enforceable. This form of dispute resolution is, however, only as old as the history of codification in the country. The traditional mode of settling disputes and differences, usually referred to as “*shimgilina*”, was, and still is, the dominant mode of alternative dispute resolution, particularly in the rural areas where access to law enforcement organs is very much limited. It is a practice that combines a hybrid of what a modern lawyer

---

* This work was first presented at an International Workshop on Banking and Arbitration organized by the Addis Ababa Chamber of Commerce in November 2001. It has been considerably revisited thereafter in the light of current developments on the law and practice of commercial arbitration, both at the domestic and the international plane.

⁺ Associate Professor of Law, Addis Ababa University

¹ Chief Justice Warren Burger of the United States Supreme Court, quoted in S. Azadon Tiewul and Francis A. Tsegah, *Arbitration and the Settlement of Commercial Disputes: A Selective Survey of African Practice*, 24 International and Comparative Law Quarterly, 1975.

calls mediation, conciliation, compromise and arbitration proper. *Shimagiles* (literally meaning elderly persons) are by and large authorized by the parties to consider and dispose of their disputes. More often than not, they are not expected to adhere to the rules of positive law, which in many instances they themselves are not familiar with, in the resolution of the disputes tabled before them. As a noted Ethiopian lawyer once wrote: -

*In customary law we do not find a neat and clear definition of arbitration ... it seems that arbitration and compromise are generally synonymous terms to mean one and the same dispute solving device. One thing is clear and that is whichever means is used in the dispute solving process, there is prior consent to the jurisdiction of the "shimagiles" and to be bound by their award.*²

Impartial, as they are generally expected to be, the main responsibility of *shimagiles* is to bring the contending parties to terms that may, under the circumstances, be acceptable to both due regard being had to the sense of justice and fairness entertained by ordinary men and women in the society. To this end, elders employ a variety of persuasive and, when conditions warrant, socially coercive measures to execute their awards. As a rule "a person who has agreed to reach a settlement before elders or a relative judge to be bound by their decisions, may not refuse to make a settlement, nor may he cancel the settlement."³

The purpose of this discussion, however, is not to go into examining this long established practice, which many of us treasure a lot. It is rather to briefly explore existing laws that pertain to arbitral submission, arbitrability and arbitration proceedings in the context of presently accepted principles and practices of arbitration as they relate to private disputes.

² Aklilu Wolde Ammanuel, *The Fallacies of Family Arbitration under the 1960 Civil Code of Ethiopia*, 9 *Journal of Ethiopian Law*, No. 1, June 1973, P. 180.

³ *Digest of Old Ethiopian Judgments*, (Law Faculty Archives, Addis Ababa University, Unpublished) Vo. 4, Ch.1

II

The law governing arbitration in Ethiopia is to be found in the 1960 Civil Code and the 1965 Civil Procedure Code. The former carries provisions dealing with the substantive aspects of arbitration while the latter mainly regulates the procedures employed in arbitration proceedings.⁴ As we will attempt to elaborate in the course of this study, the comprehensiveness of these codes with respect to all matters pertaining to arbitration in a modern society leaves much to be desired, however.

Be that as it may, arbitral submission of civil disputes is regarded as a special contract under the Civil Code. Special in the sense that the rules governing it, i.e. Articles 3325 to 3346, are placed in Chapter 2 of Title 20, which in turn is one of the titles making up Book V of the Code that goes by the caption "SPECIAL CONTRACTS". Thus Article 3325 defines an arbitral submission as:

A contract whereby parties to a dispute entrust its solution to a third party, the arbitrator, who undertakes to settle the dispute in accordance with the principle of law.

As a contract is an agreement for the creation, variation or extinction of obligations, all the elements that are required to be fulfilled in any contract are also required to be present in an arbitral submission. These are mainly related to the capacity of the parties to the submission, to the subject matter of the submission as well as to the formal requirements thereof, if any.

The first step in an arbitral submission is therefore the entry by the parties into a valid contract to arbitrate. Hence, without prejudice to the rules governing arbitral submissions as special contracts, the provisions of the Code on contracts in general⁵ with respect to formation, effect and

⁴ Civil Code of the Empire of Ethiopia, Articles 3325 to 3346; Civil Procedure Code of the Empire of Ethiopia, Articles 315 to 319 and 350 to 357.

⁵ Title XII Contracts in General, Articles 1675 to 2026. Note in this regard the provision of Article 1676 which provides thus:

Provisions applicable to contracts

1. The general provisions of this Title shall apply to contracts regardless of the nature thereof and the parties thereto.

extinction of obligations are *mutatis mutandis* applicable to agreements relating to arbitral submissions.

With regard to the subject matter, Article 3328 of the Civil Code provides that arbitral submissions may refer to existing controversies or to future disputes, which may arise out of the interpretation or enforcement of provisions in a contract. As is clear from its wordings, this rule accepts the two different forms of arbitration agreement: one that is usually made after a dispute arises and another that is included in a contract to provide for resolution of disputes that may ensue in the future. When the arbitration agreement is made in an instrument separate from another document that defines the obligations of parties, it is, in the parlance of the law of arbitration, known as a *submission agreement* or *acte de compromise*. When it is included as a provision in a contract, it is referred to as an *arbitration clause* or *clause compromissoire*.⁶ In the former case, a separate agreement for arbitral submission is necessary, while in the latter the submission is just a component of a broader contract. In this second one, the component of the broader contract is regarded as a contract within a contract. This mainly is the reason why many accept that an arbitration clause is severable from the main contract of which it forms a part. It is further held that, as a matter not directly related to the terms and conditions of other matters in the contract document but collateral to them, the nullity of the principal contract or a provision thereof does not, as a rule, affect the validity of the arbitration clause. In the realm of the law of arbitration, this notion is widely known as the *theory of separability (or severability) of arbitration clause*. In a word, the theory of separability implies that the arbitration clause is independent of and separate from the main contract in which it finds itself. Those who subscribe to this theory argue that, for all intents and purposes, there are two different contracts in one single instrument, one that defines the parties' principal relationships, and another that provides for the resolution of disputes arising from or connected to these relations. In substantiating this theory, an English judge has once stated that even if a contract is said to have been breached:

---

2. *Nothing in this Title shall affect the special provisions applicable to certain obligations by reason of their origin or nature.*

⁶ For an excellent comparative analysis of the Law of arbitration, see Pieter Sanders, *Arbitration*, in the *International Encyclopedia of Comparative law*, Volume XVI, Chapter 12, Published under the auspices of the International Association of Legal Science, 1996.

...it survives for the purpose of measuring the claims arising out of the breach, and the arbitration clause survives for determining the mode of their settlement. The purposes of the contract have failed, but the arbitration clause is not one of the purposes of the contract⁷.

The theory is widely accepted and put into use by many jurisdictions, particularly in international commercial arbitration. The UNCITRAL Arbitration Rules, for example provide that an arbitration clause "shall be treated as an agreement independent of the other terms of a contract and a decision by the arbitral tribunal that the contract is null and void shall not entail *ipso jure* the invalidity of the arbitration clause."⁸ The UNCITRAL Model Law too has a similar provision.⁹ Several international arbitration institutions likewise include similar provisions on separability in their rules¹⁰. The current trend of national laws too seems to be heading towards adoption of this theory. In this regard, it is worthwhile to make note of few jurisdictions from different legal traditions. Article 808 of the Italian Civil Code says that the arbitration clause shall be evaluated independently of the underlying contract. Article 7 of the 1996 Arbitration Act of England also provides that unless the parties to a contract agree otherwise, an arbitration agreement that is included in a contract that contains another agreement shall stand notwithstanding that the "other agreement is invalid or did not

⁷ Lord Macmillan in *Hayman v. Darwins Ltd.* (1942), Quoted in Alan Redfern and Martin Hunter, *Law and Practice of International Commercial Arbitration*, 3rd Ed., London, Sweet & Maxwell, 1999, Section 3-31.

⁸ UNCITRAL (United Nations Commission on International Trade Law) Arbitration Rules, Article 21.2, General Assembly Resolution 31/98, 15 December 1976.

⁹ UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration Article 16.1 prescribes that an arbitration clause, which forms part of a contract, shall be treated as an agreement independent of the other terms of the contract.

¹⁰ See for example Article 6.4 of the 1998 Rules of Arbitration of the International Chamber of Commerce (ICC). It states: "Unless otherwise agreed, the Arbitration Tribunal shall not cease to have jurisdiction by reason of any claim that the contract is null and void or allegations that it is non-existent provided that the Arbitration Tribunal upholds the validity of the arbitration agreement." Under Article 23 of the 1998 Arbitration Rules of the London Court of International Arbitration (LCIA) separability is spelt out in the following words:

"An arbitration clause which forms or is intended to form part of another agreement shall be treated as an arbitration agreement independent of that other agreement. A decision by the Arbitration Tribunal that such other agreement is non-existent, invalid or ineffective shall not entail *ipso jure* the non-existence, invalidity or ineffectiveness of the arbitration clause."

come into existence or has become ineffective.” Under French law, separability of the arbitration clause is known as “*l’autonomie de la clause compromissoire*” and although there is no specific provision in the current French Code of Civil Procedure, its courts have long recognized the rule, particularly in matters relating to international commercial arbitration. In a landmark decision rendered by the Federal Supreme Court of Germany in 1970, it was held that “when the invalidity of the main contract is invoked on grounds which do not apply to the arbitration agreement, arbitrators can decide the issue¹¹.” In much the same way, Article 19 of the 1994 Arbitration Law of the People’s Republic of China proclaims the following:

An arbitration agreement shall exist independently. The amendment, recession, termination or invalidity of a contract shall not affect the validity of the arbitration agreement.

When, in view of these developments, we resort to our laws, there is no clear provision in the 1960 Civil Code of Ethiopia that leads one to conclude that the rule of separability is incorporated therein.

III

Essentially, arbitration is a result of the parties’ agreement to charter a private tribunal for the resolution of their disputes. Needless to state, the immediate effect of such an agreement implies ousting the jurisdiction of national courts. Courts no longer have jurisdiction on the point of controversy and the decision of the party-appointed judges, called *the award* in arbitration law, is normally enforced in much the same way as court decisions. As such, a court before which a case that is subjected to arbitration is presented shall not accept and try the case whenever an objection to that effect is made.¹² In a recent English case, the House of Lords has concisely put this principle in the following words:

¹¹ Pieter Sanders, work cited at note 6 above.

¹² See, for example, Article 1458 Of the French Code of civil Procedure which reads:

“If a dispute pending before an arbitral tribunal on the basis of an arbitration agreement is brought before a state court, it shall decide itself incompetent. If the dispute is not yet before an arbitration tribunal, the State court shall also declare itself incompetent...”

*The parties choose arbitration for better or for worse. They relish the better features, of which there are many. When things take a turn for the worse there are limits beyond which they cannot be allowed, consistently with their arbitration agreement, to run to the courts for help.*¹³

The operation of the doctrine of party autonomy in the determination of the subject matter of arbitration espouses their contractual freedom as they may subject any civil controversy, contractual or otherwise, to be resolved through arbitration. It is, therefore, up to them to decide as to which aspect of their dispute is to be referred to arbitration. In the absence of a clear provision of the law to the contrary, both rights in rem and in personam (real and personal rights) are arbitrable. Nevertheless, the extent to which parties may submit disputes to arbitration by and large depends on the applicable national law. This limitation demarcates the point at which party autonomy comes to an end and the beginning of the public mission of courts of law. It is this limitation that is regulated by the rule of *arbitrability*. It is generally held that only considerations of public policy as reflected in the positive law set the limitations on arbitrability. As Allan Redfern and Martin Hunter succinctly stated:

*Each state may decide in accordance with its own public policy considerations which matters may be settled by arbitration and which may not. If the arbitration agreement covers matters incapable of being settled by arbitration under the law of the agreement or under the law of the place of arbitration, the agreement is ineffective since it will be unenforceable. Moreover, recognition and enforcement of an award may be refused if the subject matter is not arbitrable under the law of the country where enforcement is sought.*¹⁴

Broadly speaking arbitrability may relate to the status of the parties submitting the dispute to arbitration or to the subject matter to be arbitrated. Certain public organs may be prohibited from submitting disputes to arbitration or they may be required to fulfill prescribed conditions prior to doing so. This is known as *subjective arbitrability*. In a number of

---

¹³ Lord Mustil in *SA CoppeeLavalin NV v. Ken-Ren Chemicals and Fertilizers Limited* (1994) quoted in Jonathan Hill, *Some Private International Law Aspects of the Arbitration Act of 1996*, 46 *International and Comparative Law Quarterly*, 1997.

¹⁴ Alan Redfern and Martin Hunter, work cited at note 7 above, p.105.

jurisdictions government administrative organs transacting business with private entities or individuals are prohibited from submitting disputes arising from these transactions to arbitration. In other cases the arbitrability may relate to the subject matter of the dispute. It is held that "certain disputes may involve such sensitive public policy issues that it is felt they should only be dealt with by the judicial authority of state courts."¹⁵ Criminal and tax cases and cases involving constitutional issues may be cited as examples in this regard. This form of arbitrability is referred to as *objective arbitrability*.

A very important utility of the rule of arbitrability in the law of arbitration lies in the fact that it saves parties and arbitrators from indulging in arbitration proceedings the award of which is not enforceable at law. It is therefore in order to take note of the fact that the issue of arbitrability may be invoked both at the beginning of the arbitration proceedings or at the enforcement stage. A party may plead inarbitrability when the case is submitted to an arbitration tribunal by challenging that the dispute the resolution of which is sought is not capable of being arbitrated under the applicable law or it may attack the validity of the award on the same ground through a procedure known as *the setting aside rule*. Various international conventions also provide that national courts have the obligation to recognize and enforce arbitral awards only when they establish that the subject matter of the award is arbitrable under the law of the land. The 1958 New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards provides in this context that:

Recognition and enforcement of arbitral award may...be refused if the competent authority in the country where recognition and enforcement is sought finds that:

- a) *The subject matter of the difference is not capable of settlement by arbitration under the law of that country; or*

---

¹⁵ Julian D. M. Lew, Louks A. Mistelis and Stefan M. Croll, *Comparative International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague, London, New York 2002. See also Kirry, *Arbitrability: Current Trends In Europe*, Arbitration International, Volume 12, 1996.

b) *The recognition or enforcement of the award would be contrary to the public policy of the country.*¹⁶

When we consider arbitrability under Ethiopian law in the light of this scenario, we do not come across any rule that speaks of it in the 1960 Civil Code. Not only that; even the existence of some species of disputes that cannot be submitted to arbitration is not mentioned in it. It is therefore tenable to assume that only general principles of public policy lay the ground for determination of arbitrability. On the other hand, the Civil Procedure Code, which came out some five years later, prescribes under Article 315(2) that no arbitration may take place in relation to "administrative contracts" as defined in the Civil Code. Again resort needs to be made to the Civil Code to find out what it has in store for administrative contracts. The Civil Code does not lump all contracts made by state administrative organs in the basket for administrative contracts. It specifies that the principles of the Code on contracts in general or on special contracts in particular may be applicable to contracts transacted by these state organs and other persons. A contract may not be designated as an administrative contract simply because administrative authorities are its parties on the one side, or even on both sides. For it to be designated as such, the following preconditions are required to be met:

1. It is expressly qualified as such by the parties;
2. It is connected with an activity of public service; or
3. It contains one or more provisions, which would only have been inspired by urgent considerations of general interest¹⁷.

The anomaly, if one may say so, with respect to the notion of arbitrability in our legal set up, however, is that while the law governing the substantive aspect is silent, another law, the primary purpose of which is

¹⁶ Adopted by the General Assembly of the United Nations on 10 June 1958, the New York Convention is the most widely acclaimed international instrument to date on the law of arbitration. The Convention mainly regulates problems relating to recognition and enforcement of arbitral awards made in a state other than the state where such recognition and/or enforcement is sought. It also applies to awards not considered as domestic awards despite the fact that they are made in the state where they are sought to be recognized and/or enforced. As of the date of the writing of this work, over 100 member states of the United Nations have ratified or acceded to the Convention. Ethiopia, however, has not yet done so.

¹⁷ C.C. Arts. 3131 and 3132.

regulation of procedural matters, speaks of the inarbitrability of administrative contracts. To add to the confusion, still another sub-Article of the same Article 315(4) states: " Nothing in this Chapter shall affect the provisions of Article 3325 to 3346 of the Civil Code. " The phrase " in this Chapter " in the quoted sub-Article refers to the chapter of the Civil Procedure Code on arbitration in which the very prohibitive provision of Article 315(2) is placed while the provisions of the Civil Code referred to are those that pertain to arbitral submission. Posing this same anomaly on administrative contracts, a researcher on the subject had once asked thus:

If nothing in Book 4 of Chapter 4 of the Civil Procedure Code affects the provisions of Articles 3325 - 3346 of the Civil Code, and nothing as to whether or not matters arising from administrative contracts are inarbitrable is mentioned in Articles 3325-3346, could Article 315(2) be given effect? In other words, if the overriding texts of Articles 3325 - 3346 of the Civil Code are silent as to whether or not disputes emanating from administrative contracts are inarbitrable, can't that be taken as an implication that even disputes arising from administrative contracts are arbitrable in so far as nothing express is stated in Articles 3325 - 3346 that they are not? Or should there be a manifest contradiction between the two codes' relevant texts for Articles 3325 - 3346 to be overriding? ¹⁸

Another writer on the same area had put the problem in the following words:

If this provision had been placed in the Civil Code rather than in the Civil Procedure Code or alternatively, if the Civil Code had a similar provision, no one would have dared to make an issue out of it. ¹⁹

But in reality it is not uncommon for public enterprises and even government administrative organs to stipulate arbitration clauses in contracts they conclude with private businesses. Courts are also often seen enforcing these clauses. In fact, a good number of regulations issued for the establishment of public enterprises during the era of the military

¹⁸ Zekarias Keneaa, *Arbitrability in Ethiopia: Posing the Problem*, 17 Journal of Ethiopian Law, 1994

¹⁹ Bezawork Shimelash, *The Formation, Content and Effect of an Arbitral Submission under Ethiopian Law*, 17 Journal of Ethiopian Law, 1994.

administration carry provisions that empower these entities to submit their contractual disputes to arbitration. Another case in point was the practice of the Central Arbitration Committee, which, following the Soviet model of *arbitrage*, was set up by the Military Government to adjudicate disputes arising out of contracts made between government-owned enterprises.²⁰

IV

The above, in a nutshell, being what the Civil Code has in store for an arbitration agreement, there are also certain instances whereby the Code provides for compulsory arbitration. One such instance is the institution of family arbitration in which disputes arising out of betrothal and those that arise out of marriage, including divorce proceedings and their effects, were required to be submitted to the arbitration of the persons who have been witnesses to the acts of betrothal or that of marriage.²¹ These rules also contain provisions on the appointment and replacement of arbitrators as well as modalities of resolving issues arising out of a party's failure to appoint his or her arbitrator. In his *expose de motifs* to the Code, the expert draftsman of the Ethiopian Civil Code, Professor Rene David, explains the justifications for preserving this institution as, among other things, being "inspired by the idea that the judges who are appointed by the state are not perhaps the best placed and the best qualified to resolve disputes of family nature."²² As time passed by and the social realities of the early days of the Code were altered for good, the wisdom of forcing arbitration on parties to family disputes was questioned by many. And that actually is the reason why the Revised Family Code of 2000 adopted a different approach in resolving familial disputes by greatly reducing the wide powers

²⁰ Throughout much of the nineteen-eighties, the Central Arbitration Committee functioned under directives issued by the Office of the Chairperson of the then Council of Ministers. The Committee worked in a two-tiered arrangement; one as a tribunal of first instance and the other as its appellate organ. Its members were representatives of the Ministry of Finance, the Ministry of Interior and the Ministry of Justice, with the latter as its chairperson. As no document could be accessed on the subject, this author had no other choice but to rely on his personal knowledge for this statement.

²¹ See the provisions of Title IV Chapter 6 and Chapter 9 of the C.C. in general and Articles 666, 668, 723, 725 and 727 of the C.C. in particular.

²² Quoted in Aklilu, work cited at note 2 above p. 176

entertained by family arbitrators.²³ Under the new law, the role of family arbitrators in divorce proceedings is only that of attempting to reconcile the spouses failing which the parties go back to the court where the proceedings were set in motion in order to be able to secure a pronouncement of divorce. Arbitrators do also have some roles in the resolution of disputes that pertain to liquidation of property relations of the ex-spouses once a decision on divorce is made, but again with substantial court supervision.²⁴ Of course there are many people who do not subscribe to this idea and who maintain the view that family arbitration ought to have been preserved for those who opt to go for it, just as in any other case that is subject to arbitral submission.²⁵ Other than family arbitration, the following disputes have also been expressly stated by the Civil Code as being arbitrable.

- ◆ Article 941 on testamentary dispositions providing for arbitration:
The testator may order in his will that any dispute between the heirs or the legatees relating to the liquidation or the partition of the succession shall be decided by one or more persons, designated in the will as arbitrators.
- ◆ Art 945(1) on agreement by co-heirs providing for arbitration during liquidation of successions:
The heirs and the legatees may agree that any dispute arising between them regarding the liquidation or partition of the succession shall be submitted to one or more arbitrators.
- ◆ Article 969(3) on disputes that may ensue during the opening of a will:
Arbitrators shall, as far as is possible, be appointed to settle any dispute arising out of the succession, and the necessary provisions shall be made to ensure the conservation of the will.

²³ The Revised Family Code Proclamation of 2000, *Federal Negarit Gazette* Extraordinary Issue No. 1/2000. Note, however, that the Revised Family Code is applicable to Federal jurisdictions notably the capital Addis Ababa and the town of Dire Dawa. But there is a tendency towards making use of the law as a model to family laws to be enacted by some of the member states of the Ethiopian Federation. In this regard, it is in order to mention the gross similarity that one observes in the provisions of the Family Codes of the three other regional states that came out not long after the Federal Parliament adopted the former.

²⁴ *Ibid* Articles 82, and 119-122.

²⁵ For a discussion on the backgrounds of the Revised Family Code, see Tilahun Teshome, *Ethiopia: Reflections on the Revised Family Code of 2000*, The International Survey of Family Law, 2002 ed., Andrew Bainham, editor, Jordan Publishing Limited, 2002.

- ◆ Article 1275(1) on provisions for arbitration in an agreement for creation of joint ownership.

The act creating the joint ownership or an agreement entered into by the joint owners may provide that any dispute arising between joint owners in relation to the thing jointly owned shall be settled by one or more arbitrators.

- ◆ Articles 1472 and 1473 on disputes on the amount of compensation in lieu of property subjected to expropriation:

Article 1472:

Where the competent authorities do not accept the amount of compensation claimed by an interested party, such amount shall be fixed by an arbitration appraisal committee.

Article 1473:

- 1) *The arbitration appraisal committee shall comprise such members, conduct their proceedings and make their award as prescribed.*
- 2) *It shall have as its sole duty to fix the amount of compensation to be paid by the competent authorities.*
- 3) *It shall not decide on any dispute regarding the rights giving rise to compensation.*

- ◆ Article 1765 on variation of contracts:

When making the contract or thereafter, the parties may agree to refer to an arbitrator any decision relating to variations which ought to be made in the contract, should certain circumstances occur which would modify the economic basis of the contract.

- ◆ Article 2271 on the possibility of referring price estimation in a contract of sale to a third party.

- 1) *The price may be referred to the arbitration of a third party.*
- 2) *There shall be no sale where such third party refuses or is unable to make an estimate.*

In the 1960 Commercial Code too, the following classes of disputes have been stated as being susceptible to arbitral submission.

- ◆ Article 267(2) and 500(1) on the powers of liquidators during the process of dissolution and winding up of business organizations:

Article 267

- (1) *The liquidators may sell the property of the partnership, represent the partnership in legal proceedings and may compromise or refer to arbitration any matters in issue.*

Article 500

(1) *Subject to any limitations imposed by the articles of association or by the meeting appointing them, liquidators shall have full powers, liquidators may sell the property of the company as whole, compromise and arbitrate and shall represent the company in legal proceedings.*

◆ Article 647(3) on disputes arising from a contract of carriage:

(2) *In respect of carriage of goods, provisions may be made with a view to arbitration, provided such arbitration is to take place in any of the places mentioned in sub-Art. (1).*

◆ Article 1038 on matters relating to the management of a debtor's property when a bankruptcy proceeding is set in motion.

- 1) *After taking the opinion of the creditors' committee and after hearing the bankrupt, whether he presents himself of his own motion or on being summoned by registered letter, the commissioner may authorize the trustees to compromise and arbitrate in respect of any claim concerning the bankrupt estate.*
- 2) *Where the value of the subject matter of the compromise or arbitration is not determined or exceeds the jurisdiction of the trustees, the compromise or arbitration shall be ratified by the court.*
- 3) *The bankrupt shall be summoned to attend the ratification proceedings and may make an application to set aside the compromise or arbitration.*

In the *Maritime Code*, Article 209 speaks of an arbitration clause in a bill of lading and provides that an arbitration clause in a bill of lading "may in no event grant to the arbitrators the power to settle a difference by way of a composition."

Note, however, that the express stipulations mentioned hereinabove should not in any way be construed as limiting arbitrability only to the matters referred to.

Another notable instance of compulsory arbitration under our laws is found in the Proclamation on Cooperative Societies. Article 47 of the Proclamation provides that disputes arising between members of

cooperative societies or disputes between different such societies must be submitted to arbitration if they are not settled through conciliation.²⁶

V

With regard to parties to an arbitration agreement, a person having capacity under the law may enter into an agreement for arbitral submission. As such, any one having the capacity to conclude a contract under the law is likewise deemed to have the capacity to bind himself or others by an agreement to arbitrate. In the ordinary course of events, the law presumes the capacity of physical persons to do so.²⁷ But in the interest of protecting their own rights and those of others, as the case may be, minors, persons of unsound mind or those who are declared bankrupt are precluded from the category of persons who may submit a dispute to arbitration. The first two groups of persons are considered not to be in a position to appreciate the possible consequences of their actions, fully or in part, hence deserving the appropriate legal protection²⁸. In the case of a bankrupt person, though, the

²⁶ The Proclamation to Provide for the Establishment of Cooperative Societies No.147/1998, *Federal Negarit Gazeta* 5th Year No. 27. Article 49 provides that "the arbitrators shall have the power to hear disputes not settled by conciliation regarding the organization, management or operations of a society which arises between:

1. members or former members, and members and members or representatives of former members or persons claiming in the names of deceased members; or
2. members, former members or members or representatives of former members or heirs of deceased members and any officer, representative of the management committee or employee of the society; or
3. the society or the management committee and any former management committee, any officer, agent or employee or any former officer, agent or employee or the nominee heirs or representatives of deceased former members or employees; or
4. the society and any other society."

²⁷ C.C. Articles 192-197. Article 196 in particular spells out that capacity is presumed and he who alleges that another person does not have the required capacity shoulders the onus of proving it.

²⁸ Article 299 of the Revised Family Code of 2000 provides that acts performed by a minor in excess of his powers shall be of no effect. Note also that the title of the section in which this Article finds itself goes by the phrase "Sanctions of the Rules for the Protection of the Minor". With respect to persons of unsound mind also it is stated under Article 358 of the C.C. that they shall be subject in respect of their persons or their property to the same rules of protection as minors.

policy consideration is primarily the safeguarding of the interests of his creditors to the extent possible²⁹.

Persons acting in representative or fiduciary capacity such as guardians, tutors, receivers or trustees in bankruptcy may agree to submit disputes to arbitration. Nevertheless, their powers may sometimes need to be viewed in the light of legal provisions that set limits to their actions in this capacity. In the law of Agency,³⁰ it is held that the authority to submit his principal's disputes to arbitration is not within the powers of an agent appointed to perform an act of management. Article 2205(2) of the Civil Code in this regard states that the agent may not, among other things, effect a settlement or consent to arbitration unless special authority to do so is conferred on him. Likewise, a partner in a business organization cannot bind his co-partners by a submission to arbitration in the firm's name for such an exercise is regarded as an act contrary to the standard partnership practice. To do so, the partner is required to obtain a special authorization expressed either in the partnership agreement or in a separate instrument.³¹

Normally, the law, in the case of Government organs, or their statutes, in the case of other bodies corporate, provide for the powers of their executive officers, which may, *inter alia*, include the power to enter into an agreement for an arbitral submission. In the absence of an express statutory stipulation, superior policymaking or governing organs may confer such powers on their executive officers.

It is therefore worth noting that the absence of capacity has the effect of invalidating the arbitration agreement or nullifying an award made on its basis. This is equally true for domestic arbitration in as much as it is so for international commercial arbitration. The New York Convention for one prescribes, in its Article 5.1.a, that when the concerned party files an objection, recognition and/or enforcement of an award may be refused if the parties to the arbitration agreement are found to be under some incapacity according to the law applicable on the case.

²⁹ Under Articles 1022 and 1023 of the 1960 *Commercial Code of Ethiopia*, (Com. C.), it is provided that a person who is declared bankrupt may be subjected to restrictions specified in the law. In particular he is prohibited from administering or disposing of his property from the date of declaration of bankruptcy until he is fully discharged.

³⁰ Article 2179 - 2265 C. C.

³¹ Com.C. Article 235.

VI

For an arbitration agreement to be of any value it is essential that that an arbitration tribunal that will see and consider the dispute be duly constituted and one of the most important attributes of arbitration is the freedom of parties to appoint their arbitrators or to agree on the modalities of doing so. In the light of this reality, Professor Rene David raises questions that are similar to the following: How many persons will sit in the arbitration tribunal and if they are several will they have the same status or different statuses in the tribunal? How will they be appointed? Are there any requirements that they need to fulfill before assuming this responsibility? How may they be disqualified and/ or replaced? What rights and duties does an arbitrator have? What is the legal basis on which the tribunal stands and considers the case?³²

Appointment of arbitrators is one of the points that are required to be regulated in any agreement to arbitrate. Parties may agree on the number and manner of appointment of arbitrators or they may incorporate in the agreement other instruments that provide so. They may appoint the arbitrators themselves or they may agree on a different procedure of appointment. This includes agreement on the appointing authority, incorporation of rules of institutions that provide for appointment or referring the task of appointment to a court.

In the Civil Code, Articles 3331 to 3339 lay down the procedure and modalities of appointment of arbitrators. Accordingly, parties may appoint arbitrators either in the arbitration agreement or subsequently. Arbitrators may also be appointed by a court or by another appointing authority so designated for this purpose by the parties. The number may be one or several. Where the number of arbitrators is even, they are required to appoint a third arbitrator who shall preside over the tribunal. In the event of a disagreement between the arbitrators over choice of a presiding arbitrator,

---

³² Rene David, *Arbitration in International Trade*, translated by *Arbitrage dans le Commerce International*, Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer/ the Netherlands, 1985, p. 223. Incidentally Professor David is the expert that drafted the 1960 Civil Code of Ethiopia on which much of this work focuses.

the appointment is to be made by a court. Another instance in which a court appoints an arbitrator is where one of the parties to arbitration or the person designated as an appointing authority by the parties fails to appoint an arbitrator within the time provided for by the law for so doing. Subject to the provisions of Article 316(2) of the Civil Procedure Code, which specifies that judges shall not be eligible for appointment as arbitrators by a court, the court may appoint any person of its choice as an arbitrator. To be valid, the law, in addition, requires the arbitral submission not to place one of the parties in a privileged position as regards the appointment of arbitrators. If, for example, the agreement provides for several arbitrators, each party should come out with an equal number of arbitrators. If it provides for a sole arbitrator they should both have a say in the appointment. Each party should agree on the kind of person to be appointed, including the determination of the special qualities or expertise of the arbitrator. If one of them is granted a specific period of time to make a choice of his arbitrator, this right should also accrue to the other.

When the number of arbitrators is more than one, Article 3332 speaks of the need for having a person who may preside over the arbitration. Unlike the practice in many jurisdictions, neither the Civil Code nor the Civil Procedure Code draw distinction between the notions of *presiding arbitrator* and *umpire*. An umpire is different from an arbitrator in the sense that he or she is a person selected by the arbitrators to decide the matter in controversy where the arbitrators are unable to agree, whereas a presiding arbitrator is just an additional arbitrator who may only act together with the other arbitrators. Hence, it is safe to assume that there is a possibility of him being outvoted by the other arbitrators in the event of disagreement between the president and other members. This is not the case in a tribunal where there is an umpire. The rule on choice between having an umpire or a presiding arbitrator in arbitration tribunals is not a well-settled one, however. In fact, the more common of the two is that of having a presiding arbitrator, particularly in Civil Law countries. Articles 1454 and 1470 of the French Code of Civil Procedure, for example, provide that if the parties agree on an even number of arbitrators an additional arbitrator shall be chosen and the arbitral award is rendered by majority votes. Article 1035 of the German *Zivilprozessordnung* (Civil procedure Code) likewise states that in an arbitration with three arbitrators, each party shall appoint its own arbitrator and the two party-appointed arbitrators shall appoint the third arbitrator who shall act as chairman of the tribunal. The procedure is the

same in Chinese law too. The English Arbitration Act of 1996 accepts both practices. Its Articles 20 and 21 are entitled "*Chairman*" and "*Umpire*" respectively, and the choice of the two is left to the parties. The approach under the UNCITRAL rules is inclined towards the former.

Another important area is one relating to challenge and replacement of arbitration. It is held that granting parties the opportunity to challenge and disqualify arbitrators is one aspect of maintaining the integrity of the arbitration process. To this end, a procedure needs to be in place, which also takes the veracity of the action for challenge to ensure whether the challenge is made in good faith or whether there are ill motives behind it.³³ Capacity, lack of agreed-upon qualifications, misconduct of the proceedings and partiality are usually some of the grounds on the basis of which an arbitrator may be challenged. Just as they agree on the procedure for appointment of arbitrators, parties may also stipulate the manner for challenging them or they may subscribe to rules of institutions that provide similar procedures. In the Ethiopian context, the Civil Code provides that an arbitrator who is not of age, is of unsound mind, convicted, ill or absent, or is for any other reason unable to discharge his functions properly or within a reasonable time maybe disqualified. An arbitrator appointed by agreement between the parties or by a third party may also be disqualified where there are any circumstances capable of casting doubt upon his impartiality or independence.³⁴ Unless otherwise agreed, a party may not, however, seek the disqualification of an arbitrator appointed by himself unless for a reason arising subsequently to the agreement or for a reason he became aware of only after the appointment.³⁵ The application for disqualification is to be made to the tribunal itself or to another authority agreed upon by the parties in their submission. Where the application is dismissed, an appeal lies to the court within ten days of the dismissal order.³⁶ An arbitrator may also be removed by the court, upon application of either party, where he "unduly delays" the discharge of his duties, unless the parties have specifically agreed in their submission that such matters are to be referred to another

³³ For an elaborate account of this procedure see W. Michael Tupman, *Challenge and Disqualification of Arbitrators In International Commercial Arbitration*, 38 *International and Comparative Law Quarterly*, 1989.

³⁴ Art. 3340 C.C.

³⁵ Art. 3341 C.C.

³⁶ Art. 3342 C.C.

authority.³⁷ Where an arbitrator is disqualified or removed, the court may appoint his replacement unless the parties have agreed differently in their submission.³⁸

VII

A suit to enforce an arbitration clause or a separate submission to arbitrate is a special proceeding and is considered as an action for the specific performance of an agreement to arbitrate. The onus is on the party seeking arbitration to show to the court that there is a valid agreement to arbitrate since it is stated under Article 2001(1) of the Civil Code that "he who demands performance of an obligation shall prove its existence." The function of the court is normally to determine whether or not a valid contract to arbitrate exists or to ascertain whether or not the agreement for arbitral submission is waived by the party requiring compliance with the submission. After hearing the parties, the court gives an order to proceed with the arbitration in accordance with the terms of the agreement if it is convinced that the submission is valid.

At this point it is in order to say a few words on the competence of an arbitration tribunal in relation to objections that may be raised with respect to the validity of the arbitration agreement and its competence to try the dispute. Objection on the jurisdiction of an arbitration tribunal is very much interlinked with the validity of the arbitration agreement itself. A number of national laws and rules of arbitration institutions provide that the arbitration tribunal before which the dispute is presented can decide both on the validity of the arbitration agreement and on the objection made against its competence. This principle is known as *Kompetenz-Kompetenz* in the law of arbitration.³⁹ Under the UNCITRAL Arbitration Rules referred to above, it is stated in Article 21 that the tribunal has "the power to rule on objections that it has no jurisdiction, including any objection with respect to the existence or validity of the arbitration clause or the separate arbitration agreement." This is also true of rules adopted by major international

---

³⁷ Art. 3343 C.C.

³⁸ Art. 3336 C.C.

³⁹ See, for example, Pieter Sanders, *Procedures and Practices under the UNCITRAL Rules*, 27 American Journal of Comparative Law, 1979.

arbitration institutions⁴⁰. It is normally a matter to be raised by way of a preliminary objection at the start of the arbitration proceedings. Under the Civil Code of Ethiopia, Article 3330 states that the arbitration tribunal shall not consider issues that pertain to the validity or otherwise of the arbitral submission. This provision is not, however, clear enough to convey the intention of the legislator through, especially when it is considered in conjunction with the other stipulations made in that same article. On the one hand, it is prescribed that the tribunal has the power to decide on points relating to its jurisdiction over the case. On the other, that same tribunal is prohibited from entertaining any point of controversy that has the validity of the agreement as its object even if the parties agree to this effect⁴¹.

Once the arbitration proceeding is set in motion, whether upon request of the parties or by a court order, Article 3345 of the Civil Code provides that the procedure to be followed is in the province of the Code of Civil Procedure. The latter, under Article 317(1), prescribes that the procedure before the tribunal shall, *as near as possible*, be the same as in a civil court. Parties are heard, their evidence examined and awards made in accordance with rules governing the pronouncement of judgment and decrees. It is also possible for arbitration tribunals to give orders in relation to interim measures of protection or, at times, to require court assistance to have such orders be given or enforced. As the phrase "as near as possible" implies, the most notable difference between a civil action in a court of law and in an arbitration tribunal is, however, the informality of the proceeding in the latter. Posing this same point Robert Allen Sedler, had this to say:

---

⁴⁰ Rules of Arbitration of the ICC (Article 6), work cited at note 10 above, provide that any decision as to the existence, validity or scope of the arbitration agreement shall be decided by the International Court of Arbitration of the ICC and any decision as to the jurisdiction of the Arbitration Tribunal shall be made by the Tribunal itself. It is also stated under Article 23 of the Arbitration Rules of the LCIA, work cited at note 10 above, that the Arbitration Tribunal shall have the power to rule on its own jurisdiction, including any objection to the initial or continuing existence, validity or effectiveness of the arbitration agreement.

⁴¹ C.C, Article 3330 *Scope of Jurisdiction*

1. *The arbitral submission may authorize the arbitrator to decide difficulties arising out of the interpretation of the submission itself.*
2. *It may in particular authorize the arbitrator to decide disputes relating to his own jurisdiction.*
3. *The arbitrator may in no case be required to decide whether the arbitral submission is or is not valid.*

*The arbitral proceedings must be fair to both parties and, therefore, there must be compliance with the provisions of the Code designed to ensure such fairness.... they should be employed as a guide, but should not be used where they would disrupt the informality of the arbitral proceeding, resulting in increased costs and delay in disposition of the case.*⁴²

Awards are to be made "in accordance with the principles of law," so states Article 3325 of the Civil Code. But, for a lawyer at least, "principles of law" and "the law as it stands" are not necessarily the same. In fact, there is a difference between the English version of the Code and the Amharic one, which is the controlling version of the two. The latter simply says awards are to be made "in accordance with the law." The Civil Procedure Code also follows the Amharic expression in that it prescribes that unless the parties agree to have the dispute resolved on equity, awards are to be made on the basis of the law.⁴³ In this connection, it is worthwhile to mention here that the law does not have much to offer regarding awards made in the form of what in other jurisdictions are known as awards by *amiable compositeur* and awards in the form of *ex aequo et bono*. In the former case, a tribunal may derogate from strict application of the law if it is of the opinion that such a way of disposing of the dispute would lead to a just outcome. In the latter, the tribunal is not even required to determine the applicable law or to have reference to it to dispose of the dispute. Only considerations of equity dictate the manner in which it makes the award. In both cases though, the tribunal shall have such powers only if the parties to the arbitration have expressly agreed that the case be disposed of in this way. But the extent to which these principles are put into effect have not yet been tested in the country, even if one may be tempted to assume that there is no legal prohibition against it.

The Code also provides that the award made by an arbitration tribunal is to be executed in a like manner as an ordinary judgment. The party seeking execution of an arbitral award is required to have it homologated by a court for its genuineness. In countries where the use of institutional arbitration is common, arbitration institutes may undertake the

⁴² Robert Allen Sedler, *Ethiopian Civil Procedure*, Haile Selassie I University, Addis Ababa, 1968, p.388.

⁴³ Civ. Pro. C. Article 317 (2).

business of homologation. In Ethiopia, though, it is not far from the truth if one may say institutional arbitration is virtually inexistent.⁴⁴

Appeal against an arbitral award is possible under the Civil Procedure Code. It is required to be in accord with the terms of the arbitral submission and must invoke the grounds specified under Article 351 of the Civil Procedure Code.⁴⁵ Another provision of the Code, i.e. Article 350(2), states the possibility of waiver of appeal against an arbitral award provided such waiver is made with full knowledge of the circumstances. One may take up an issue with this provision, though. It may be presumed that the waiver may be expressed in an arbitration clause contained in the principal contract or it may be stated in a separate agreement for an arbitral submission. The phrase "with full knowledge of the circumstances" is, however, susceptible to different interpretations as it naturally calls for subjectivity of judgment. Sedler even concludes that the provision indicates, "that the parties may not waive their right to appeal in the arbitral submission, since at the time the submission was made they could not have had full knowledge of the circumstances."⁴⁶ It may, on the other hand, be contended that finality of an award is something that the parties include as one of the objects of the arbitration agreement. The agreement being a

---

⁴⁴ Over the past few years two arbitration institutions have been established, one under the auspices of the Addis Ababa Chamber of Commerce and Sectorial Associations and another, the Ethiopian Arbitration and Conciliation Center, formed as a civil society organization

⁴⁵ No appeal shall lie from an award except where:

- a) the award is inconsistent, uncertain or ambiguous or is on its face wrong in matter of law or fact.
- b) the arbitrator omitted to decide matters referred to him;
- c) irregularities have occurred in the proceedings, in particular where the arbitrator:-
  - i) failed to inform the parties or one of them of the time or place of the hearing or to comply with the terms of the submission regarding admissibility of evidence; or
  - ii) refused to hear the evidence of material witness or took evidence in the absence of the parties or of one of them; or
- d) the arbitrator has been guilty of misconduct, in particular where:
  - i) he heard one of the parties and not the other;
  - ii) he was unduly influenced by one party, whether by bribes or otherwise; or
  - iii) he acquired an interest in the subject-matter of dispute referred to him.

⁴⁶ Sedler, work cited at note 38 above.

contract, they are both bound by the doctrine of *pacta sunt servanda*, to say the least.⁴⁷

VIII

As pointed out above, our society has a long history of settling disputes out of the established state machinery of adjudication. We also have a body of laws that contains rules basic to arbitration. Over the last decade or so, practices have shown that, for a host of reasons, parties to contracts refer their disputes to arbitrators of their choice. We have also witnessed a move towards institutional arbitration in the coming into picture of the *Arbitration Institute of the Addis Ababa Chamber of Commerce and Sectorial Associations* and the *Ethiopian Arbitration and Conciliation Center*. These two institutions have drawn up their own rules of arbitration and mediation and have commenced providing their services to those interested. Be that as it may, however, "there is still gross unfamiliarity with the meaning and application of arbitration," as a writer on the subject had once stated.⁴⁸ As we proceed towards a system of market economy, it is, therefore, high time to think of an elaborate legal regime governing arbitration and the appropriate institutional framework for its realization.

⁴⁷ This is also what the provision of Article 1731.1 prescribes. "The provisions of a contract lawfully formed shall be binding on the parties as though they were law."

⁴⁸ Bezawork. work cited at note 19 above.

የፍርድ አምድ

ፌዴራል ጠቅላይ ፍርድ ቤት

የፍትሕ ብሔር ችሎት

ይግባኝ ባይ፡-

ወ/ሮ ወለተሚካኤል ዮሴፍ፡

መልስ ሰጭ፡-

1. ወ/ሮ አሃለች ነጋሽ

2. ወ/ት መሠረት ከበደ (በሌለችበት)

የፍ.ይ.መ.ቁ. 885

አባትነትን ስለማወቅ፡- የፍ.ብ.ሕ.ቁ. 748 - በፍርድ ቤት ውሳኔ አባትነት እንዲታወቅ ስለማድረግ - የተሻሻለው የቤተሰብ ሕግ ቁ. 143 - ፍርድን ስለመቃወም፡- የፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 358፣ 359 እና 360፡፡

ከፍተኛው ፍርድ ቤት ይግባኝ ባይ በ1965 ዓ.ም. በሚች ቤት ሠራተኛ ሆኜ በማገልገል ላይ እያለሁ ከጋብቻ ውጭ በተደረገ ግንኙነት ልጅ ስለወለድኩላቸው ልጅነቷ ይታወቅልኝ በማለት ያቀረቡትን እቤቱታ ተቀብሎ ልጅነቷን በማፅደቅ ውሳኔ ከሰጠ በኋላ የአሁን መልስ ሰጮች በተቃዋሚነት ቀርበው ያቀረቡትን እቤቱታ መነሻ በማድረግ የቀድሞውን ውሳኔ በመለወጥ የይግባኝ ባይን ጥያቄ ውድቅ ስላደረገው ይህንኑ በመቃወም የቀረበ ይግባኝ ነው፡፡

ውሳኔ፡- የከፍተኛው ፍርድ ቤት ውሳኔ ፀንቷል፡፡

በተሻሻለው የቤተሰብ ሕግ አንቀጽ 143 (መ) ትርጓሜ፤ አንድ ሰው አንድን ልጅ አሳደገ የሚባለው ልጁን በራሱ ቁጥጥር ሥር በማድረግ እንደ አቅሙ አስፈላጊውን አድርጎ ሲገኝ ነው፡፡ “እንክብካቤ” ሲባል ደግሞ በራስ ቁጥጥር ሥር ማድረግን ባይጨምርም ልጁ በሌላ ሰው ቁጥጥር ሥር የሚገኝ ቢሆንም አንድ አባት እንደ አቅሙ ለልጁ ማድረግ የሚገባውን መፈጸምን የሚያመለክት ነው፡፡ ይህም ማለት ልጁ ለአድገቱ የሚያስፈልገውን ምግብ፣ ልብስና መጠለያ እንዳያጣ አስተዋጽኦ ማድረግ ነው፡፡ አልፎ አልፎ ገንዘብ መስጠትና ልብስ ማልበስ ሕጉ የሚጠይቀውን ተሳትፎ እንደ ማድረግ አይቆጠርም፡፡

ዳኞች፡- ፍርድ ወርቅነህ፣ መቅደስ ተስፋዬ፣ ደስታ ገብሩ፡፡

ውሳኔ

ይግባኝ የቀረበው የቀድሞው የአዲስ አበባ አካባቢ ከፍተኛ ፍርድ ቤት በፍ/መ/ቁ. 1298/83 ግንቦት 26 ቀን 1984 ዓ.ም. በዋለው ችሎት በሰጠው ውሳኔ ቅር በመሰኘት ነው።

የግራ ቀኙን ክርክር አነሳስ ስንመለከት የአሁኗ ይግባኝ ባይ የካቲት 18 ቀን 1983 ዓ.ም. በተፃፈ ማመልከቻ ከሟች አቶ ውብሸት ወልደ አማኑኤል ጋር በ1965 ዓ.ም. ተዋውቀን ባደረገው የግብረ ስጋ ግንኙነት ትዕግስት ውብሸት የምትባል ልጅ ስለወለድኩኝ ይህ ተረጋግጦ ማስረጃ ይሰጠኝ በማለት ሲያመለክቱ ፍርድ ቤቱም በማመልከቻው ላይ የተጠቀሱትን ምስክሮች አስቀርቦ ምስክርነታቸውን በመቀበል በ17/4/84 በዋለው ችሎት የአመልካች ልጅ ትዕግስት የሟች አቶ ውብሸት ወልደ አማኑኤል ልጅ ናት በማለት ውሳኔ ሰጠ። ፕሮ 15 ቀን 1984 ዓ.ም. በተፃፈ ማመልከቻ የአሁን መልስ ሰጭዎች ይህንን ውሳኔ በፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕግ ቁጥር 358 እና 359 መሠረት በመቃወም ቀረቡ። የተቃወሟቸው ፍሬ ሃሳብም ሟች ሻለቃ ውብሸት ወልደ አማኑኤል መጋቢት 29 ቀን 1982 ዓ.ም. በተጻፈ ሕጋዊ ኑዛዜ የንብረታቸው ወራሾች አድርገውናል፤ አውራሻችን ከአመልካች ጋር ምንም ግንኙነት አልነበራቸውም፤ ሟች የልጅ ልጆች እንጂ ልጅ የላቸውም፤ ትዕግስት ልጃቸው ብትሆን ኖሮ በኑዛዜ ውስጥ ይጠቅሷት ነበር፤ በጋዜጣ በወጣው ፕሪ ላይም ከአቶ ውብሸት ወልደ አማኑኤል መወለዱን የሚቃወም እንዳለ ይቅረብ የሚል እንጂ ከሻለቃ ውብሸት ስላልተባለ የአሁን ተቋማዊዎች አልቀረቡም ሊባል አይገባም፤ የምስክሮች ቃልም ከእውነት የራቀ ነው፤ አመልካች ወለድኩ ያሉት ከጋብቻ ውጭ በሆነ ግንኙነት በመሆኑ በፍትሕ ብሔር ሕግ ቁ. 748 (1) መሠረት በጽሑፍ የተሰጣቸው ማስረጃ ስለሌላቸውና መወለድን በሰው ምስክር ለማስረዳትም ይህ ሕግ ስለሚከለክል ያለአግባብ ያቀረቡት ጥያቄ ከኪሣራ ጋር እንዲሠረዝልን የሚል ነው። የአሁን ይግባኝ ባይ መጋቢት 11 ቀን 1984 ዓ.ም. ባቀረቡት መልስም፤ የተቃዋሚዎች አቤቱታ ከውሳኔ በኋላ የቀረበ በመሆኑ ተቀባይነት የለውም፤ ሻለቃ ውብሸት ወልደ አማኑኤል ስላልተባለ ቀርበን አልተቃወምንም ማለት ራስን ማታለል ከሚባል በቀር ሌላ ሐሳብ ባያስፈልገውም ወ/ት መሠረት ከበደ ፍርድ ቤቱ በእኔ አቤቱታ ላይ የምስክሮች ቃል ከመስማቱ በፊትና ውሳኔ ከመስጠቱ በፊት አራዳ አውራጃ ፍ/ቤት መስከረም 26 ቀን 1984 ዓ.ም. ባቀረብኩት የመቃወሚያ ማመልከቻ ላይ በዚሁ ፍርድ ቤት ፋይል ተከፍቶ በቀጠሮ ላይ መሆኑን ተገልጾላት እያለ ለምን በወቅቱ መቃወሚያ አላቀረብኩም? ሌሎቹም ከእኔ ተረድተው መቃወሚያ ካላቸው ማቅረብ ሲችሉ ጉዳዩን ለማጓተት አሁን ያቀረቡት ተገቢ ባለመሆኑ ፍርድ ቤቱ የቀረበውን ተቃውሞ ከኪሣራ ጋር እንዲሠረዝልኝ ብለዋል። ተቃዋሚዎችም የመልስ መልስ በማቅርብ ተከራክረዋል።

ጉዳዩ የቀረበለት ፍርድ ቤትም የግራ ቀኙን ክርክር ከመረመረ በኋላ ግንቦት 26 ቀን 1984 ዓ.ም. በዋለው ችሎት አመልካችዋ የፍትሐ ብሔር ሕጋችን በሚደነግገው የአባትነት አመሠራረት ዘዴዎች፤ ማለትም በሕጋዊ ግምት፤ ወይም በፍርድ በሚደረገው በአንዱም ያላረጋገጠች ስለሆነ ትዕግስት የሽለቃ ውብሽት ወልደ አማኑኤል ልጅ ናት ለማለት አልቻልንም በማለት ቀደም ሲል በ17/4/84 ዓ.ም. የሰጠውን ውሳኔ በመለወጥ ወስኗል። የአሁኑ ይግባኝ የቀረበው በዚህ ውሳኔ ላይ ነው።

በዚህ ውሳኔ ቅር በመሰኘት ይግባኝ ባይ ለዚህ ፍርድ ቤት ባቀረበው ሐምሌ 6 ቀን 1984 ዓ.ም. በተፃፈው የይግባኝ ማመልከቻ ቅሬታቸውን ሲገልፁ፤ ክርክሩ እንደ አዲስ ተጀምሮ የይግባኝ ባይና የመልስ ሰጭዎች ማስረጃዎች ተቃዋሚዎች ባሉበት መሰማት ሲገባቸው ይህ ሳይደረግ ግራ ቀኙ ቀጥታና መስቀለኛ ጥያቄ ብሎም የማጣሪያ ጥያቄ ሳያቀርቡና ጉዳዩ በትክክል በማስረጃ ሳይጣራ የተወሰነ በመሆኑ በ28/9/84 ዓ.ም. የተሰጠው ውሳኔ በሕግ አግባብነት የለውም፤ አባትነትን ለማስረዳት የሰው ማስረጃ ማቅረብ እንደሚቻል ፍርድ ቤቱ አምኖ እየተቀበለና የቀረበውንም ምስክሮች በይግባኝ ባይና ሚች ሻለቃ ውብሽት ወልደ አማኑኤል መካከል ግንኙነት እንደነበረ (የቤት ሠራተኛ ናቸው እያሉ)፤ ልጅቱንም ቤታቸው እንደሚወስዷት፤ ልብስ እንደሚገዙላትና ገንዘብ (ቀለብ) እንደሚሰጡ እየተረጋገጠና እየታወቀ ወይም ይህን የሚያስተባብል ማስረጃ ሳይሰማ የተሰጠው ውሳኔ ተገቢ አይደለም፤ ገንዘብ ከሰጡ፤ ከጠየቁ፤ ልጅቱ መጥታ እንድትጠይቅ ካደረጉ፤ ለልጅ ገንዘብ ስጡልኝ ካሉና ይህም በማስረጃ የተረጋገጠ በመሆኑ ግዴታ ወይም ግንኙነት መኖሩን በግልጽ ያመለክታል ያረጋግጣል፤ በመሆኑም የሥር ፍርድ ቤት ውሳኔ እንዲሻርልኝ ብለዋል። 1ኛ መልስ ሰጭዎች ለይግባኙ በሰጡት መልስ (ሚያዝያ 27 ቀን 1985 ዓ.ም. የተፃፈ)፤ የይግባኝ ባይ ምስክሮች የግብረ ሥጋ ግንኙነት መኖሩን አላስረዱም፤ ምስክሮች የሰጡት ምስክርነት ከሕጉ ጋር ግንኙነት ስለሌለውና አንድ ዓይነት ቃል ባለመሆኑ ተቀባይነት አጥቶ የተሠረዘ ከመሆኑም በላይ ይግባኝ ባይዋ ከሚች ቤት በሠራተኛነት ገብታ አገልግሎት ሰጥታ ስለማታወቅ ይህንን የምስክርነት ቃል ተቃውመናል፤ በፍ.ቤ.ሕ.ቁ. 140 መሠረትም ማስረጃ አልቀረበም፤ ሚች በሕይወት እያሉ ያደረጉትንና በፍርድ ቤት የፀደቀውን ነዛዜ በማቅረባችን ሚችም ከተናዘዙላቸው ወራሾች በስተቀር ሌላ ልጅ እንደሌላቸውና አለሁ ብሎ ቢቀርብም ወራሾች እንዳይቀበሉ በማለት ያገዱት ለመሆኑ ተረጋግጦ የመጀመሪያው ውሳኔ የተሻረው በአግባቡ ነው። ሚች በሕይወት እያሉ ያልተቀበሉትን ከሞቱ በኋላ ልጅነትን ማረጋገጥ አይቻልም፤ ምስክሮችም የመሰከሩት አባታችን በሰብዓዊነት ለይግባኝ ባይ ችግር ያደረጉትን እርዳታ ብቻ በመሆኑ ይግባኙ ከበቂ ወጪና ኪሣራ ጋር ይሰረዝልኝ ብለዋል። ይግባኝ ባይም የመልስ መልስ በማቅረብ ተከራክረዋል።

የግራ ቀኝ ክርክር ከላይ የተገለፀው ሲሆን ይህ ፍርድ ቤት የይግባኝ ባይን ቅሬታ ከቀረበው ክርክር፣ ማስረጃ እና ከሕጉ ጋር በማገናዘብ መርምሯል። እንደመረመርነውም ይግባኝ ባይ ከሥር ጀምረው ካቀረቡት ክርክርና ምስክሮቻቸው ከሰጡት ምስክርነት አንፃር በዚህ ፍርድ ቤት ውሳኔ ሊያገኝ የሚገባው ጭብጥ በፍርድ ቤት ውሳኔ አባትነት እንዲታወቅ ስለማድረግ በሕጋችን በተደነገገው መሠረት ትዕግስት የሚችሉ ሻለቃ ውበሽት ወልደ አማኑኤል ልጅ ለመሆኗ ይግባኝ ባይ አስረድታለች ወይ? የሚለው ነው። ስለዚህም የተሻሻለው የቤተሰብ ሕግ አዋጅ ቁጥር 213/1992 አንቀጽ 322 (1) በሚደነገገው መሠረት የዚሁ ሕግ አንቀጽ 143 (ሠ) የሚለውን በማገናዘብ ነው የምንመለከተው። ይህ ፍርድ ቤት ያስቀረበው የአዲስ አበባ አስተዳደር ከፍተኛ ፍርድ ቤት የፍ/መ/ቁ. 1298/83 እንደሚያስረዳው የአሁን ይግባኝ ባይ (በወቅቱ አመልካች ነበሩ) ምስክሮች በ28/2/84 ዓ.ም. ፍርድ ቤት ቀርበው የምስክርነት ቃላቸውን ሰጥተዋል። የአራቱም ምስክሮች የምስክርነት ቃልም፤ አንደኛ ምስክር የመሠከሩት ይግባኝ ባይ ሟች ቤት በመሄድ ገንዘብ ሰጡኝ አለዚያ ልጅቷን በርዎ ላይ እጥላታለሁ ስትል መስማቷን፤ ሟች አማላጅነት ይልኳት እንደነበር፤ ሚስቱን ስለፈታሁ ልጄን ትላክልኝ ብለው ልከዋት ይግባኝ ባይ ግን ልጅቷ አስመራ ሄዳለች ማለቷንና ሟች አልፈው አልፈው ብር ለይግባኝ ባይ ሲሰጡ ማየቷን ነው። የሁለተኛ ምስክር ቃልም፤ ይግባኝ ባይ ከሟች ቤት ስትሠራ በነበረበት ወቅት ልጅቷ መወለዷን፤ ከዚያም ሟች ይግባኝ ባይዋን ከቤት ማስወጣታቸውን፤ ሟች ልጅቷን ቤታቸው ይዘዋት ይመጡ የነበረ መሆኑን፤ ለይግባኝ ባይም ገንዘብ ስጭልኝ ብለው ሟች ልከዋት ወስዳ ለልጅቱ ልብስ ግዢላት ብላ ለይግባኝ ባይ መስጠቷን፤ ሁለት ጊዜ ብር 50 (ሃምሳ ብር) ከሟች ተቀብላ መስጠቷን፤ ከዚያ በኋላ ሟች ይግባኝ ባይን ገንዘብ መስጠት መከልከላቸውን ነው የመስከረችው። የሶስተኛ ምስክር ቃልም ሟች ይግባኝ ባይን ይጠይቁ እንደነበርና ልጅቷንም ወደ ቤታቸው ወስደዋት እንደነበር፤ ሟች ታመው ሳለም ከይግባኝ ባይ ጋር ሊጠይቁቸው ሄደው ለምን ልጄን አታመጭም ማለታቸውን ነው የመስከረችው። አራተኛ ምስክርም ሟች ለትዕግስት ልብስ ይገዙ እንደነበርና ገንዘብም አንዳንዴ ይሰጡ እንደነበር፤ ልጄ አያሉ ይሰጧት እንደነበር መስክረዋል።

የምስክሮቹ የምስክርነት ቃል ይህ ከሆነ በመቀጠል መታየት የሚገባው ከተሻሻለው የቤተሰብ ሕግ አንቀጽ 143 (ሠ) ጋር የምስክሮቹ ቃል ሲነሳ፡ ትዕግስት (የይግባኝ ባይ ልጅ) የሟች ሻለቃ ውበሽት ወልደ አማኑኤል ልጅ መሆኗን ያሳያል ወይ? የሚለው ነው። የአንቀጽ ድንጋጌ የሚለው ‘አባት ነው የተባለው ሰው ልጁን በመንከባከብ ወይም በማስተማር ወይም በማሳደጉ ላይ እንደ አባት በመሆን የተሳተፈ እንደሆነ አባትነት በፍርድ ቤት ውሳኔ ሊታወቅ ይችላል።’ ነው። ከዚህ መረዳት የሚቻለው አባት ነው የተባለው ሰው እንደ አቅሙ አንድ አባት ለልጁ ማድረግ የሚገባውን ልጁን በመንከባከብ ወይም በማስተማር ወይም በማሳደግ ተግባር የተሳተፈ እንደሆነ የልጁ አባት ነው ተብሎ ሊወሰን እንደሚችል ነው።

ወደዚህ ጉዳይ ስንመለስ አባት ነው የተባለው ሰው ልጅቷን በማስተማር ተግባር መሳተፉን በማመላከት በምስክሮቹ የተነገረ ስለሌለ በማስተማር ተግባር አለመሳተፉ አከራካሪ አይደለም። አንድ ሰው ልጁን አሳደገ የሚባለውም ልጁን በራሱ ቁጥጥር ሥር አድርጎ ሰልጁ እድገት እንደ አቅሙ አስፈላጊውን አድርጎ ሲገኝ ነው። በዚህ ጉዳይ ግን በዚህ ዓይነት ምስክሮቹ የተነገረ ስለሌለ አባት ነው የተባለው ሰው ልጅቷን አለማሳደግ አከራካሪ አይደለም። የሚቀረው የእንክብካቤው ጉዳይ ነው። እንክብካቤ ልጅን በራስ ቁጥጥር ስር ማድረግን ባይጨምርም ልጁ በሌላ ሰው ቁጥጥር ስር ሆኖ አንድ አባት እንደ አቅሙ ሰልጁ ማድረግ የሚገባውን መፈፀምን የማመልከት ነው። ይህም ማለት ልጁ ለእድገቱ የሚያስፈልገውን ምግብ፣ ልብስና መጠለያ እንዳያጣ አስተዋጽኦ ማድረግ ነው። አልፎ አልፎ ገንዘብ መስጠትና ልብስ ማልበስ የተገለፀውን ተገቢ አስተዋጽኦ እንደማድረግ ስለማይቆጠር አባት ነው የተባለው ሰው ፈጽሟል ተብሎ በምስክሮች የተነገረው በተጠቀሰው ሕግ መሠረት የልጅቷ አባት ነው ለመባል በቂ አይደለም። ከዚህ አንፃር የከፍተኛው ፍርድ ቤት ውሳኔ ስህተት አለበት ለማለት የሚቻል ባለመሆኑ ውሳኔውን በፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 348 (1) መሠረት አጽንተነዋል። በዚህ መዝገብ የደረሰውን ወጪና ከሣራ ግራ ቀኝ ተከራካሪዎች የየራሳቸውን ይቻሉ ብለናል። መ/ቁ. 1298/83 ይመለስ፣ ይፃፍ። መዝገቡ ተዘግቷል፣ ወደ መዝገብ ቤት ይመለስ። ይህ ፍርድ ኅዳር 5 ቀን 1994 ዓ.ም. አዲስ አበባ ተሰጠ።

ፌዴራል ጠቅላይ ፍርድ ቤት የወንጀል ችሎት

ይግባኝ ባይ ..... አቶ እገሌ

መልስ ሰጪ ..... ዐቃቤ ሕግ

የወ.ይ.መ.ቁ. 5301

ከባድ (የግፍ) አገዳደል፡- የወ.መ.ሕ.ቁ. 522 (1) (ሀ)፡- ተራ የሆነ አገዳደል፡- የወ.መ.ሕ.ቁ. 523፡- ስርቆት፡- የወ.መ.ሕ.ቁ. 630፡- በፖሊስ ጣቢያ ስለሚሰጥ ቃል፡- የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 27፡- ለፍርድ ቤት የሚሰጥ የእምነት ቃል፡- የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 35፡- በተከላከሉ ላይ ክስ ባይቀርብበትም የቀረበው ማስረጃ ተጨማሪ ወንጀል መፈጸሙን በሚያሳይበት ጊዜ በጉዳዩ ላይ ፍርድ ለመስጠት ፍርድ ቤቶች ስላላቸው ሥልጣን፡- የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113(2)፡-

የሆኑል አስተናጋጅ የነበረችው ሟችና ይግባኝ ባይ አብረው ለማደር ተስማምተው ሟች በምትሰራበት ሆኑል ውስጥ የመኝታ ክፍል ይይዛሉ፡፡ ደጋግመው የግብረ ሥጋ ግንኙነት ከፈጸሙ በኋላ ኮንዶም ከሰጡበት ያለ ኮንዶም ግንኙነት እንዲያደርጉ ይግባኝ ባይ ይጠይቃታል፡፡ በጤንነትህ ላይ ችግር እንዳያመጣ ካላቸው በኋላ በጥያቄው መሠረት የግብረ ሥጋ ግንኙነት ይፈጽማሉ፡፡ ከዚህ በኋላ ሟች ለይግባኝ ባይ ወንዶችን መበቀል እንደያዘችና የሌድስ ቫይረስም ተሸካሚ እንደሆነች ትገልጽለታለች፡፡ በዚህን ጊዜ ይግባኝ ባይ ሟችን ደጋግሞ አንገቷ ላይ በቦክስ ከመታት በኋላ አንገቷን አንቆ ይገድላታል፡፡ ከዚያም 50 ብር ከዚሷ አውጥቶ ይሰጠዋል፡፡ ጉዳዩም የቀረበለት ከፍተኛ ፍርድ ቤት ይግባኝ ባይን በተከሰሰበት የግፍ አገዳደል ወንጀልና በተጨማሪም ክስ ባልቀረበበት የስርቆት ወንጀል ጥፋተኛ ሆኖ ስላገኘው በእድሜ ልክ ጽኑ እሥራት እንዲቀጣ ይወስንበታል፡፡ ይግባኝ የቀረበው ይህንኑ ፍርድ በመቃወም ነው፡፡

ውሳኔ፡- ይግባኝ ባይ የተከሰሰበትና ጥፋተኛ ሆኖ የተገኘበት አንቀጽ ተሰውጦ በዝቅተኛው በተራ ግድያ ወንጀል ጥፋተኛ ተብሏል፡፡ ክስ ባልቀረበበት የስርቆት ወንጀል ላይ የተሰጠው ውሳኔ ተሽሯል፡፡

ው ሣ ኔ

ዳኞች፡ ተገኔ ጌታሁን፣ ሆሣዕና ነጋሽ፣ አሰግድ ጋሻው፡፡

ዐቃቤ ሕግ በይግባኝ ባይ ላይ ያቀረበበት ክስ ሆን ብሎ ሰው ለመግደል በማሰብ ታኅሳስ 8 ቀን 1989 ዓ.ም ለታኅሳስ 9 አጥቢያ በወረዳ X ቀበሌ Y ክልል ልዩ ቦታው እገሌ ሆኑል በመኝታ ክፍል ቁጥር Z ውስጥ ሟች ሙና አብዶ የተባሉትን በዚሁ በተጠቀሰው

ሆኖል ውስጥ አስተናጋጅ የሆነችውን አብሮ ለማደር ተነጋግሮ አብራው ገብታ ሌሊቱን ማጅራቷን መትቶና በሁለት እጆቹ አንገቷን አንቆ ከገደለ በኋላ ከሟች ኪስ ውስጥ ብር 50 (ሃምሳ ብር) ወስዷል በማለት የወ.መ.ሕ.ቁ. 522 (1) (ሀ)ን ጠቅሶበት ነው።

ይግባኝ ባይ ወንጀሉን አልፈፀምኩም ሲል ክዶ በመከራከሩ ዐቃቤ ሕግ የሰውና የጽሑፍ ማስረጃዎቹን አቅርቦ ተከላከል በመባሉ ይግባኝ ባዩም መከላከያ ማስረጃውን ካቀረበ በኋላ ፍ/ቤቱ የጥፋተኝነት ውሳኔ ሰጥቶበት በዕድሜ ልክ ፅኑ እሥራት እንዲቀጣ ፈርዷል።

ውሳኔውን በመቃወም ይግባኝ ባይ ጳጉሜ 2 ቀን 1992 ዓ.ም. በተጻፈ የይግባኝ ቅሬታ ማመልከቻ ያነሳቸው ዋና ዋና ነጥቦች፤ የዐቃቤ ሕግ ምስክሮች ይግባኝ ባይ ድርጊቱን ፈፅሟል ሲሉ የሰጡት ምስክርነት ያለመኖሩን፤ ሟችና ይግባኝ ባይ በዕለቱ ሰክረው እንደነበር መመስከራቸውን፤ የሐኪም የአስከሬን ምርመራ ውጤት ከአሻራ ምርመራ ጋር ተጣምሮ ያለመቅረቡን፤ የሥር ፍርድ ቤት በወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 35 ከተሰጠ ቃል ይልቅ በወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 27 ለተሰጠ ቃል ክብደት መስጠቱ ስህተት መሆኑን፤ ይግባኝ ባይ ጥፋተኝ የተደረገው ለፖሊስ በሰጠው ቃሉ ሲሆን ከሌሎችም ማስረጃዎች አንፃር በወ.መ.ሕ.ቁ. 522 (1) (ሀ) ሥር ጥፋተኝ መደረጉ ተገቢ አለመሆኑን፤ ባልተከሰሰበት ወ.መ.ሕ.ቁ. 630 ሥር ጥፋተኝ መባሉም ስህተት መሆኑን፤ ይግባኝ ባይ ሰክሮ ስለነበር ቅጣት ሊቀልለት ይገባ እንደነበር በመግለፅ፤ በነፃ እንዲሰናበት ወይም የታሠረው በቂ ሆኖ እንዲለቀቅ የሚሉ ናቸው።

ዐቃቤ ሕግ መልስ እንዲሰጥ ታዝዞ በ4/5/93 ዓ.ም. በተፃፈ ማመልከቻ የገለፀው፤ ይግባኝ ባይ ወንጀሉን ለመፈፀሙ በአካባቢው ምስክሮችና በወ.መ.ሥ.ሥ.ቁ. 27 (2) መሠረት በተሰጠ የእምነት ቃል እና በሐኪም ማስረጃ ተረጋግጧል፤ በጤንነቷ ምክንያት ልዩ ጥበቃ የሚያስፈልጋትን ሴት መግደሉ፤ ብር 50 ወስዶ ጥሏት መሄዱ በወ.መ.ሕ.ቁ. 81 (1) መሰረት ቅጣት የሚያከብድ ነው፤ የድርጊቱ አፈጻጸምም አደገኝነትንና ነውረኝነትን የሚያሳይ በመሆኑ በወ.መ.ሕ.ቁ. 522 (1) (ሀ) ሥር ጥፋተኝ መባሉም አግባብ ነው፤ በወ.መ.ሕ.ቁ. 630 ሥር ጥፋተኝ መደረጉም ቢሆን በወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) መሠረት የሚቻል ነው። ስለዚህም የሥር ፍርድ ቤት ውሳኔ ይጽናልን ብሏል።

ጥር 24 ቀን 1993 ዓ.ም. በተጻፈ የመልስ መልስ ይግባኝ ባይ የይግባኝ ቅሬታውን በማጠናከር ተከራክሯል።

ይግባኝ ያስቀርባል ሲባል ይግባኝ ባይ የመግደል ወንጀል መፈፀሙ አከራካሪ አልሆነም። ነገር ግን ድርጊቱ በወ.መ.ሕ.ቁ. 522 (1) (ሀ) ሥር የሚወድቅ መሆኑን አለመሆኑና በወ.መ.ሕ.ቁ. 630 ሥር ጥፋተኝ መደረጉ መጣራት ያለበት ሆኖ በመገኘቱ ግራ ቀኙ የተከራከሩበት ሲሆን እኛም እነዚህን ጭብጦች ብቻ በመያዝ እንደሚከተለው መርምረናል።

ይግባኝ ባይ የግድያ ወንጀሉን ለመፈፀሙ በዋና ማስረጃነት የቀረበው የራሱ የእምነት ቃል ነው። በዚህ የእምነት ቃል ከሚች ጋር ለሶስት ጊዜ ያህል በኮንዶም የግብረ ሥጋ ግንኙነት መፈፀሙን፤ ኮንዶም ከጨረሱ በኋላ ያለኮንዶም የግብረ ሥጋ ግንኙነት ለመፈፀም ሲጠይቃት በጤንነትህ ላይ ችግር እንዳያመጣ ቢቀር ይሻላል እንዳለችው፤ በእሱ ጥያቄ መሠረትም የግብረ ሥጋ ግንኙነት እንደፈፀመ፤ ሚች ወንዶችን መበቀል ነው የያዘኩት፤ የኤድስ ቫይረስ ተሸካሚ ነኝ እንዳለችው፤ በዚህ ብስጭትም አንገቷ ሥር በመደጋገም በቦክስ እንደመታት፤ ከዚያም በሁለት አጆቹ አንገቷን አንቆ በመያዝ እንደገደላት፤ ከኪስዋ ብር 50 (ሃምሳ) ይዞ መሰወሩን ገልጿል።

እንደሚታወቀው ኤድስ መድሐኒት ያልተገኘለት ገዳይ በሽታ ነው። ሚች የኤድስ ቫይረስ ተሸካሚ መሆኗን እያወቀች ይግባኝ ባይ ያለኮንዶም የግብረ ሥጋ ግንኙነት እንዲያደርጉ ሲጠይቃትና ሲጎተጉታት በግልፅ ልትነገረው ሲገባ በጤንነትህ ላይ ችግር እንዳይመጣ በማለት ብቻ ጥያቄውን ተቀብላ ከይግባኝ ጋር ያለኮንዶም ግንኙነት ማድረጓንና ከግንኙነቱ በኋላም የኤድስ ቫይረስ ተሸካሚ መሆኗን መንገሯ በዚያ ቅዕበት በይግባኝ ባይ ላይ ሊፈጠር የሚችለውን የመንፈስ መረበሽና ድንጋጤ መገመት አያዳግትም። ሚች ወንዶችን መበቀል መጀመሯን ለይግባኝ ባይ መግለጿም ንዴትን አያስከትልም የሚባል አይደለም።

ስለሆነም ይግባኝ ባይ ሚችን የገደለው ሆን ብሎና አስቀድሞ አስቦ ሳይሆን ከላይ በተጠቀሰው ሁኔታ ሥር ሆኖ በመሆኑ የከፍተኛው ፍርድ ቤት የጥፋተኝነት ውሳኔ የሰጠበትን የወ.መ.ሕ.ቁ. 522 (1) (ሀ) በወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) መሠረት ለውጡን ማስረጃው ያረጋግጣል ባልነው የግድያ ወንጀል በወ.መ.ሕ.ቁ. 523 ሥር ጥፋተኛ ነው ብለናል።

በሌላው በኩል የሥር ፍርድ ቤት ይግባኝ ባይን በወ.መ.ሕ.ቁ. 630 ሥር ጥፋተኛ በማድረጉ የቀረበውን ቅሬታና የዐቃቤ ሕጉን መልስ ተመልክተናል። ዐቃቤ ሕግ ፍርድ ቤቱ ይግባኝ ባይን በወ.መ.ሕ.ቁ. 630 ሥር ጥፋተኛ ለማድረግ የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) ስለሚፈቅድለት ውሳኔው በአግባቡ ነው ብሏል። የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) አንድ ማስረጃ ተከላሽ የተከሰሰበትን ወንጀል ሳይሆን ሌላ ወንጀልን የሚያረጋግጥ በሆነ ጊዜና ይህን ማስረጃው ያረጋገጠውን ወንጀል ፍርድ ቤቱ ለማየት ሥልጣን ያለው ከሆነ እና ወንጀሉም ክስ ከቀረበበት ወንጀል ያነሰ ሆኖ ሲገኝ መቅጣት እንደሚችል የሚደነግግ ነው።

በዚህ በያዘነው ጉዳይ ዐቃቤ ሕግ ለመሠረተው ክስ ማስረጃ አቅርቦ ፍርድ ቤቱም ማስረጃው ክሱን እንደሚያሰረዳ ተቀብሎ የጥፋተኝነት ውሳኔ ሰጥቶበታል።

ፍርድ ቤቱ ይግባኝ ባይን በወ.መ.ሕ.ቁ. 630 ሥር ጥፋተኛ ያደረገው ማስረጃው እንደክሱ ግድያን ሳይሆን ስርቆትን ያሰረዳ ነው

በሚል ሳይሆን ከግድያ ወንጀል ሌላም አዲስ ወንጀልንም ያስረዳል በሚል ነው።

የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) ዓላማ በአንድ በወንጀል በተከሰሰ ሰው ላይ የቀረበው ማስረጃ የተከሰሰበትን ሳይሆን ሌላ ወንጀል መፈጸሙን ቢያረጋግጥ ከላይ የተጠቀሱት የሕጉ ቅድመ ሁኔታዎች ከተሟሉ በዚያው የክስ መዝገብ ማስረጃው ባረጋገጠው ወንጀል የጥፋተኝነት ውሳኔ ሰጥቶ መቅጣት ለማስቻል ነው። ከዚህ ውጭ ግን የቀረበው ማስረጃ አሁን እንደቀረበው ይግባኝ ክስን አስረድቶ በዚህ መሠረት የጥፋተኝነት ውሳኔ ከተሰጠ በኋላ በሌላ አዲስ ወንጀልም ፍርድ ቤቱ ተከላኹን ተጠያቂ ሊያደርገው እንዲችል ታሰቦ የተደነገገ ነው ማለት የሚቻል አይመስለንም። ሕጉ በዚህ መልኩ ጠባብ ተደርጎ ካልታየና “በተጨማሪ” የሚለው ቃል ከሕጉ ውስጥ በመመልከቱ ብቻ ፍርድ ቤት ማስረጃው ዐቃቤ ሕጉ ክስ ከመሠረተበት ወንጀል ሌላም አዲስ ወንጀልንም ያስረዳል እያለ የሚቀጣ ከሆነ የዐቃቤ ሕግንና የፍርድ ቤትን የሥራ ድርሻ መለየትም አስቸጋሪ ይሆናል።

በወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) ሥር “በተጨማሪ” የሚለው ቃል ቃላቶችን ከቃላት ለማያያዝ የገባ ነው ከሚባል በቀር እንደ ሕግ ፅንሰ ሃሳብ ሊወሰድና አዲስ ወንጀልንም የሚያመለክት ነው ማለት አይቻልም። የሕጉ የእንግሊዝኛ ቅጂ “በተጨማሪ” የሚለውን ቃል ያለመያዝና በሌላ በኩል ግን “alternative” የሚል ቃል ያካተተ መሆኑ ሲታይ፣ ከወ.መ.ሕ.ሥ.ቁ. 113 (2) ጋር ተመሳሳይ የሆኑ የሕግ አንቀጾች ያሏቸው ሀገሮችም (ለምሳሌ ሲንጋፖር) “በተጨማሪ” የሚለውን ሳይሆን “alternative” ወይም “አማራጭ” የሚለውን ቃል መጠቀማቸው ሲገናዘብ፣ የወ.መ.ሕ.ሥ.ሥ.ቁ. 113 (2) ዐቃቤ ሕግ ክስ ለመሠረተበት ወንጀል ያቀረበው ማስረጃ ሌላ አነስተኛ ወንጀል የሚያረጋግጥ ሲሆን በተለዋጭ ለመቅጣት እንዲቻል እንጂ ከዚህ ውጭ በሆነ ሁኔታ ዐቃቤ ሕግ ክስ ባልተመሰረተበት ወይም ክስ ሊመሰረት ባልፈለገበት በዓይነቱም አስቀድሞ ክስ ካቀረበበት ጉዳይ በማይመሳሰል ወንጀል ሁሉ ፍርድ ቤት ክስ ሳይቀርብ መቅጣት እንዲችል የሚፈቅድለት እንዳልሆነ መረዳት ይቻላል።

በእነዚህ ከላይ በጠቀስናቸው ምክንያቶችም የፌዴራል ከፍተኛ ፍርድ ቤት ይግባኝ ባይን በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 630 ሥር ጥፋተኛ ማድረጉ የሕጉን መሠረት የተከተለ ሆኖ ስላላገኘነው ተሸሯል።

ይግባኝ ባይ ጥፋተኛ የተባለው በወንጀለኛ መቅጫ ሕግ ቁጥር 523 ሥር ነው። ቁጥር 523 ከ 5 ዓመት እስከ 20 ዓመት በሚደርስ ፅኑ እሥራት ያስቀጣል። ይግባኝ ባይ የግድያ ወንጀሉን የፈጸመው ከፍ ሲል ለመመልከት እንደተሞከረው በአጋጣሚና ሟች በነገረችው አስደንጋጭ ነገር በመበላጨት መሆኑን ገልጿል። በመሆኑም በመጠኑም ቢሆን ቅጣቱ ቀልሎ ሊወሰን እንደሚገባው ታምኖበታል።

ሰለዚህ የወ.መ.ሕ.ቁ. 79 (1) (ሀ) (መ) እና 184 (ሐ)ን መሠረት በማድረግ ጥፋተኛ በተባለበት በወ.መ.ሕ.ቁ. 523 ሥር ይገባኝ ባይ በዚህ ጉዳይ የታሰረው እየታሰበለት በ10 (አሥር) ዓመት ፅኑ እሥራት እንዲቀጣ ተወስኗል።

የአዲስ አበባ ማረሚያ ቤት በተሻሻለው ውሣኔ መሠረት እንዲያስፈጽም ታዟል፤ ይፃፍ። ቁጥር 1260/89 የሆነው የክፍተኛ ፍርድ ቤት መዝገብም ይመለስ። ይህ መዝገብ ተዘግቷል። ይህ ፍርድ ዛሬ ሚያዝያ 15 ቀን 1994 ዓ.ም. ተሰጠ።

የፌዴራል ከፍተኛ ፍርድ ቤት የፍትሕ ብሔር ችሎት

ከሳሾች :-

1. አማራ ወዳጆ በራሳቸው ስምና ሌሎች ባለአክሲዮኖችን በመወከል
2. ቦጋለ አስፋው
3. ተረፈ መንገሻ
4. ንጉሴ መከራያ

አንደኛ ተከሳሾች:-

1. ሽፈራው ብዙነህ
2. ዘውዴ መሸሻ
3. አደላ ልዑልሰገድ
4. ተስፋዬ አስፋው
5. ሽብሩ ወ/ጊዮርጊስ

ሁለተኛ ተከሳሽ:- አወቀ ገ/ሥላሴ (አልቀረበም)

የፍ.ብ.መ.ቁ. 1313/88

ስለ አክሲዮን ማኅበራት:- ስለአክሲዮን ማኅበር ሁኔታ የሚደረግ ምርመራ:- በፍርድ ቤት ትዕዛዝ ምርመራ እንዲደረግ ለመጠየቅ ባለአክሲዮኖች ስላላቸው መብት:- የን.ሕ.ቁ. 381 እና 382 - በፍርድ ቤት ትዕዛዝ ባለአክሲዮኖች ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራ ለመጠየቅ ባለአክሲዮኖች ስላላቸው መብት:- የን.ሕ.ቁ. 391 - የ“ባለአክሲዮን” ትርጓሜ:- አዲስ አክሲዮኖች የሚወጡበት ሁኔታዎች:- የን.ሕ.ቁ. 319-324 - የአክሲዮን ማኅበሩን ዋና ገንዘብና የባለአክሲዮኖቹን መጠንና ቁጥር ከፍ ለማድረግ ሲወሰን በማኅበሩ መመሥረቻ ጽሑፍና መተዳደሪያ ደንብ ላይ የተደረገው ለውጥ አለመመዝገብና በማስታወቂያም አለመውጣት በተሸጡ አክሲዮኖች ላይ ስለሚያስከትለው ውጤት:- የን.ሕ.ቁ. 342 (2)፣ 389 (2)፣ 399 (2)፣ 323፣ 221 (4) እና 219 (1) - የተቆጣጣሪዎች (አዲተርች) ኃላፊነት:- የን.ሕ.ቁ. 380:-

ከሳሾች “የአፍሪካ ኤንጂኒየርስና ኮንትራክተርስ አክሲዮን ማኅበር” እየተባለ የሚጠራው የንግድ ማኅበር ባለአክሲዮኖች ሲሆኑ፤ የማኅበሩ ሁኔታ እንዲመረመር፤ የማኅበሩ ቦርድ አባላት የሥራ ዘመናቸው ስላበቃ ከቦርድ አባልነታቸው እንዲነሱ፤ በገለልተኛ ወገኖች የሚመራ የማኅበሩ ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራና የማኅበሩ ተቆጣጣሪም ኃላፊነታቸውን በአግባቡ ስላልተወጡ ማኅበሩ ላይ ለደረሰው ጉዳት ተጠያቂ እንዲሆኑ፤ ፍርድ ቤቱን በመጠየቅ የማኅበሩ የቦርድ አባላት በሆኑት አንደኛ ተከሳሾችና አዲተር ቦሆኑት በሁለተኛ ተከሳሽ ላይ ያቀረቡት ክስ ነው፡፡ ተከሳሾችም በበኩላቸው፤ ከሳሾች ባለአክሲዮን በመሆን በሕጋዊ መንገድ ስላልተመዘገቡ በማኅበሩ ላይ ገንዘብ ያላቸው ሰዎች (creditors) እንጂ ሕጋዊ ባለአክሲዮኖች ስላልሆኑ ያቀረቡት ክስ ተቀባይነት የለውም፤ አለን የሚሉትም የአክሲዮን ብዛት በመቶኛ ሲሰላ ሃያ በመቶ ስለማይሞላ የማኅበሩን አስተዳደሪዎች ሊከሰ አይችሉም በማለት ተቃውመዋል፡፡

ውሳኔ:- በክላሾች ጥያቄ መሠረት የባለአክሲዮኖች ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራ ተወስኗል፡፡

- የአዳዲስ አክሲዮኖች ሽያጭ ውሳኔ አለመመዝገብና በጋዜጣ ይፋ አለመውጣት ሕጋዊ በሆነው የአክሲዮን ማኅበርና በገዢዎች መካከል ያለውን የሽያጭና ግዢ ውል ሕጋዊነት አያሳጣውም፡፡
- የአክሲዮን ማኅበር ተቆጣጣሪዎች ሥራቸውን በሚፈጽሙበት ጊዜ በሚያደርጉት ጥፋቶች ኃላፊ የሚሆኑት ለማኅበሩና ለሦስተኛ ወገኖች እንጂ ለማኅበረተኞቹ አይደለም፡፡ በሌላም ግለሰብ ባለአክሲዮኖች በእነሱ ላይ ክስ የመመሥረት ሕጋዊ መብት የላቸውም፡፡

ዳኞች:- ጌታቸው ምህረቱ፣ ረዳኢ በላይ፣ አልማዝ አሰፋ፡፡

ውሳኔ

ክላሾች ታህሳስ 15 ቀን 1988 ዓ.ም. በተጻፈ የክስ አቤቱታ፡

- የአፍሪካ ኢንጂነርስና ኮንትራክተርስ አክሲዮን ማኅበር መስከረም 4 ቀን 1988 ዓ.ም. በክልል 14 መስተዳደር ፍርድ ቤት በውልና ማስረጃ ምዝገባ ጽ/ቤት ተመዝግቦ ሕጋዊ ሰውነት ማግኘቱን፤
- ማኅበሩ በ11 ሰዎች መዋጮ ብቻ 1422 አክሲዮን ጠቅላላ ዋጋ 142,200 (አንድ መቶ አርባ ሁለት ሺህ ሁለት መቶ) ብር የተከፈለ 50,000 (አምስት ሺህ) ሲኖረው ይህም በአዲስ ዘመን ጋዜጣ ጥቅምት 13 ቀን 1985 ዓ.ም. ገጽ 10 ታትሞ መውጣቱን፤
- ከ11 ሰዎች መካከል ዘጠኙ የቦርድ አባል ሆነው ማኅበሩን እንዲመሩ መመረጣቸውን፤
- በመካከሉም የባለአክሲዮኖቹ ቁጥር አድጎ 1382 የደረሰ መሆኑንና አብዛኞቹ አባላትም የአክሲዮን ወርሃዊ ክፍያቸውን ስላጠናቀቁ የባለ አክሲዮን መብት ማረጋገጫ (share certificate) እንደተሰጣቸው፤
- ከዘጠኙ የቦርድ አባላት ሁለቱ ከዚህ ዓለም በሞት ሲለዩ ሁለቱ ደግሞ በልዩ ልዩ ምክንያት ራሳቸውን ከማኅበሩ የቦርድ አባልነት እንዳገለሉና ማኅበሩንም ከተመሰረተበት ጊዜ ጀምሮ እስከ አሁን ድረስ የሚያስተዳድሩት ከላይ የተጠቀሱት አምስቱ አንደኛ ተከላኮች መሆናቸውን፤
- ሁለተኛው ተከላኮ አቶ አወቀ ገ/ሥላሴ የማኅበሩ አዲተር ሆነው እንዲሰሩ መመረጣቸውን፤

- ከሣሾች በራሳቸው ስምና ቁጥራቸው ከማኅበሩ ካፒታል አንድ-አሥረኛ (10%) የሚበልጠውን ባለአክሲዮኖች በመወከል በንግድ ሕጉና በመተዳደሪያው ደንብ መሠረት ጠቅላላ ስብሰባ እንዲጠራ ለተከሣሾቹ የቦርድ አባላት በጽሑፍ ጠይቀው ተቀባይነት የሌለው ምላሽ ማግኘታቸውንና የማኅበሩም አዲተር እንዲሁ ተጠይቀው ፈቃደኛ አለመሆናቸውን፤
- የማኅበሩን ትርፍና ኪሳራ የሚገልጽ አንድም ሪፖርት ከተመሠረተበት ጊዜ ጀምሮ ለጠቅላላው ጉባዔ እንዳልቀረበ፤

ገልጸው በንግድ ሕጉ አንቀጽ 382 መሠረት የማኅበሩ ሁኔታ እንዲመረመር፤ በንግድ ሕጉ አንቀጽ 350 (3) መሠረት ተከላሾቹ የ3 ዓመት የቦርድ የሥራ ዘመናቸው ስላበቃ ከቦርድ አባልነታቸው እንዲነሱና የማኅበሩንም ሂሳብ እንዳያንቀሳቅሱ፤ በገለልተኛ ወገኖች የሚመራ የማኅበሩ ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራና አዲተሩም ኃላፊነታቸውን በአግባቡ ስላልተወጡ ማኅበሩ ላይ ለሚደርሰው ጉዳት በንግድ ሕጉ አንቀጽ 380 መሠረት ተጠያቂ እንዲሆኑ አመልክተዋል፡፡

ለዚህ ክስ አንደኛ ተከሣሾች ጥር 16 ቀን 1988 ዓ.ም. በሰጡት መልስ፤ ከሣሾች በንግድ ሕጉ ቁጥር 381 መሠረት የአክሲዮን ማኅበሩ በፍርድ ቤት ትዕዛዝ እንዲመረመር ለማድረግና በንግድ ሕጉ ቁጥር 391 መሠረት በፍርድ ቤት ትዕዛዝ ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራ ለመጠየቅ የሚችሉት በንግድ ሕጉ ቁጥር 323 በተደነገገው መሠረት በከባኝነት የመመስረቻና መተዳደሪያ ደንብ ላይ በግልጽ ስማቸው ሰፍሮ ወይም የከባኝነት አዲስ አባላት ሆነው በንግድ ሕጉ ቁጥር 224 መሠረት በማሻሻያ መልክ በተላለፈ ውሳኔ መነሻነት እንዲገቡ ቢደረግ ኖሮ ነበር፡፡ በመሆኑም አሁን የከባኝነት ሕጋዊ መስራቾች አስራ አንድ ብቻ በመሆናቸው የተቀሩት ግን የአክሲዮን አባል በመሆን በሕጋዊ መንገድ ስላልተመዘገቡ ከሣሾች ያነሱት ጥያቄ አግባብነት የለውም፡፡

በተጨማሪም ከሣሾች የከባኝነትን አንድ አሥረኛ ዋና ገንዘብ የአክሲዮን ባለ ድርሻ ስለመሆናቸው የሚያረጋግጥ ማስረጃ ለፍርድ ቤቱ አላቀረቡም፡፡

ተከሣሾች በንግድ ሕጉ ቁጥር 350 (3) መሠረት ከቦርድ አባልነት እንዲነሱ ለቀረበውም ጥያቄ ተከሣሾቹ በከባኝነት የመተዳደሪያ ደንብ አንቀጽ 3 ንዑስ አንቀጽ 1.1.3. መሠረት ተተኪ እስኪመረጥ መሥራት እንችላለን፤ በተጨማሪም ሕጋዊ መብት የሌላቸው ሰዎች ክስ ሊመሠርቱብን አይችሉም፤ እንዲሁም በእኛ ላይ ክስ እንዲመሰረት በንግድ ሕጉ ቁጥር 365 ንዑስ ቁጥር (1) እና (2) መሠረት ሆኖ በመቶ (20%) የሚሆነው የማኅበሩ አክሲዮን ያላቸው ባለአክሲዮኖች የቦርድ አባላት እንዲከሰሱ ውሳኔ አላስተላለፉብንም በማለት መልስ ሰጥተዋል፡፡

ሁለተኛው ተከሣሽ ደግሞ ጥር 16/1988 ዓ.ም. በሰጡት ምላሽ አዲተሩ በንግድ ሕግም ሆነ በማኅበሩ መተዳደሪያ ደንብ የሚመረጡት በጠቅላላ የባለአክሲዮኖች ጉባዔ በመሆኑ ተጠሪነታቸው ለማኅበሩ ጠቅላላ ጉባዔ ነው። ተጠያቂነታቸውም በንግድ ሕግ ቁጥር 380 መሠረት ለማኅበሩና ለሶስተኛ ወገኖች እንጂ ለማኅበሩ ተኞች አይደለም። ማኅበሩና ሶስተኛ ወገኖችም አዲተሩን ተጠያቂ ሲያደርጉት የሚችሉት አዲተሩ ጉዳት ማስከተሉን በተጨማሪም ማስረጃ ካረጋገጡ ብቻ ነው በማለት መልሰዋል። ከአሥር በመቶ (10%) በላይ የሚሆነውን የማኅበሩን አክሲዮን የያዙ ሰዎች “ፔቲሽን” ፈርመው አዲተሩን ጠቅላላ ስብሰባ እንዲጠራ ጠይቀው ስብሰባ አልተጠራም ለተባለውም፤ የቀረበው “ፔቲሽን” የተዘበራረቀ፤ ፊርማውና ስሙ የተደበላለቀ፤ ብዙ ስሕተት ያለበት፤ የማኅበሩን የአክሲዮን ካፒታል ሀያ በመቶ (20%) በማያሟሉ አባላት የቀረበ በመሆኑ አዲተሩ በንግድ ሕግ 370 (2) መሠረት ጠቅላላ ስብሰባውን ለመጥራት አልቻሉም በማለት መልስ ሰጥተዋል።

ከሣሾች የካቲት 7 ቀን 1988 ዓ.ም. ለአንደኛ ተከሣሾች መልስ በሰጡት የመልስ መልስ፤ ከሣሾች ከማኅበሩ አክሲዮኖች ገዝተው ማኅበሩም መደበኛ የአክሲዮን ማረጋገጫ የሰጣቸው መሆኑን፤ ስም ዝርዝራቸውም ለምዝገባ ከደብዳቤ ጋር ወደ ንግድ ሚኒስቴር መላኩን የሚያስረዳ ቃለ ጉባዔ መኖሩን፤ ከሣሾች የማኅበሩ አባል ብቻ ሳይሆኑ የቦርድ አባላትም ጭምር መሆናቸውን የሚያስረዱ ልዩ ልዩ ሰነዶች ከመኖራቸውም ባሻገር የተሰጣቸው የመታወቂያ ካርድም ይህንን እንደሚያመለክት፤ የከሣሾችም ካፒታል ከአክሲዮን ማኅበሩ ካፒታል አንድ አስረኛ ቢበልጥ እንጂ እንደማያንስ ገልጸው ተተኪ እስከሚመረጥ ድረስ ዳይሬክተሮች ሥራቸውን እያከናወኑ ይቆያሉ ለተባለው ይህ የመተዳደሪያ ደንቡን አንቀጽና የንግድ ሕግ ቁጥር 350 (3) የሚደነግገውን አስገዳጅ (mandatory) አንቀጽ ስለሚጻረር ፈራሽ ነው በማለት ተከራክረዋል።

ስለ ሁለተኛ ተከሣሽ መልስ ከሣሾች በየካቲት 7 ቀን 1988 ዓ.ም. በሰጡት የመልስ መልስ ደግሞ፤ አዲተሩ በንግድ ሕግ ቁጥር 377 (2) መሠረት ጠቅላላ የባለአክሲዮኖች ስብሰባ እንዲጠሩ ተጠይቀው አለመጥራታቸው ጥፋት ነው፤ ይህም በማስረጃ ተረጋግጧል። ስለዚህ በንግድ ሕግ አንቀጽ 380 መሠረት ለማኅበሩ ተኞችና ለሶስተኛ ወገኖች ለደረሰው ጥፋት ኃላፊ ናቸው፤ ኃላፊነታቸውም ለማኅበሩ ተኞችና ለሶስተኛ ወገኖች እንጂ ለማኅበሩና ለሶስተኛ ወገኖች አይደለም። ፔቲሽኑም የቀረበው በአግባቡ ነው ሲሉ ተከራክረዋል።

ለጉዳዩ አወሳሰን አስፈላጊ በመሆኑ ከሣሾች የወከሏቸውን ባለአክሲዮኖች የአክሲዮን ማረጋገጫ እንዲያቀርቡ ፍርድ ቤቱ የካቲት 21 ቀን 1988 ባስቻለው ችሎት ትዕዛዝ ሰጥቶ ይኸው ማስረጃ የካቲት 22 ቀን 1988 ዓ.ም. ለፍርድ ቤቱ ቀርቦ ለተከሣሾችም ደርሷቸው መልስ የሰጡበት ሲሆን ከሣሾችም የመልስ መልስ ሰጥተውበታል።

አንደኛ ተከሣሾች በሰጡት መልስ፤ በማስረጃነት የቀረቡት ሼር ሠርቲፊኬት የተሰጣቸው ሁሉ ባለአክሲዮን አይደሉም፤ አሥራ አንድ

መስራቾች የማኅበሩ ካፒታል ከፍ እንዲልና የባለ አክሲዮኖችም ቁጥር ከፍ እንዲል ውሳኔ ቢያሳልፍም ውሳኔው በውልና ማስረጃ ምዝገባ ጽ/ቤት አልተመዘገበም፤ የጋዜጣ መግለጫም አልወጣም። ስለሆነም ሼር ሠርቲፊኬት የያዙ ሁሉ በንግድ ሕግ ቁጥር 366 እና 367 በተደነገገው መሠረት በማኅበሩ ላይ ገንዘብ ያላቸው ሰዎች ናቸው እንጂ ሕጋዊ ባለአክሲዮኖች አይደሉም።

በተጨማሪም ሼር ሠርቲፊኬት አላቸው የተባሉት ሰዎች ያላቸው የአክሲዮን ብዛት በተለያዩ ሁኔታ በመቶኛ ሲሰላ 18.33% ወይም 17.38% ወይም 13.12% እንጂ 20% ስለማይሞላ በንግድ ሕግ 365 (2) መሠረት ዲሬክተሮችን ሊከሰ አይችሉም በማለት መልስ ሰጥተዋል።

ሁለተኛ ተከላኸም መጋቢት 3 ቀን 1988 ዓ.ም. ባቀረቡት መልስ፤ የካቲት 22 ቀን 1988 ዓ.ም. በፍርድ ቤት ማስረጃነት የቀረቡት ሼር ሠርቲፊኬቶች ጥቅምት 13 ቀን 1988 ዓ.ም. ለሁለተኛ ተከላኸ ከቀረበው የፔቲሽን ሊስት ጋር አብረው ያልቀረቡ ናቸው። በተጨማሪም፤ ከሣሾች ሀያ በመቶ (20%) የሚሆነውን የማኅበሩን አክሲዮን እንደያዙ አላረጋገጡም በማለት ተጨማሪ መልስ ሰጥተዋል።

አንደኛ ተከላኸች ሼር ሠርቲፊኬቶችን በተመለከተ ለሰጡት መልስ ከሣሾች መጋቢት 13 ቀን 1988 ዓ.ም. በሰጡት የመልስ መልስ፤ ሼር ሠርተፍኬቶቹ በንግድ ሕግ ቁጥር 326 - 346 ላይ ሰፍረው የሚገኙትን መስፈርቶች ከሚሟላታቸውም በላይ የንግድ ሕግ ቁጥር 331 በሚያዘው መሠረት በማኅበሩ ዋና መሥሪያ ቤት በሚገኘው ሼር ፊጅስተር ላይ ተመዝግበዋል። እንዲሁም የከሣሾች ሼር ሠርተፍኬት ከአሥር በመቶ (10%) በላይ ባለአክሲዮንነትን የሚያረጋግጥ ከሆነ በንግድ ሕግ ቁጥር 341 (2) መሠረት የማኅበሩ ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራ ፍርድ ቤቱን የመጠየቅ መብት አለን በማለት ተከራክረዋል። የሁለተኛውን ተከላኸ መልስ ለማስተባበል በሰጡት የመልስ መልስም፤ ኦዲተሩ ፔቲሽኑን በማኅበሩ ከሚገኘው የአክሲዮን መመዝገቢያ ጋር ማስተያየት ነበረባቸው፤ ክስ ያቀረቡትም ባለአክሲዮኖች ከማኅበሩ ካፒታል አንጻር ድርሻቸው በመቶኛ ሲሰላ ከ20% በላይ ነው በማለት ተከራክረዋል።

ከላይ ባጭሩ ያስቀመጥነውን የከሣሾችና የተከሣሾች ክርክር በማገናዘብ ፍርድ ቤቱ የሚመሠርታቸው ጭብጦች፤

1. ከሣሾች ሕጋዊ ባለአክሲዮኖች ናቸውን?
2. ከሣሾች ሕጋዊ ባለአክሲዮኖች ከሆኑ የጠየቁትን ጥያቄ ለማስፈጸም ከማኅበሩ ዋና ገንዘብ ምን ያህሉን አክሲዮኖች መያዝ አለባቸው?
3. የኦዲተሩ ተጠሪነት ለማን ነው? የሚሉትን ይሆናል።

ከሣሾች ሕጋዊ ባለአክሲዮኖች ናቸው ወይ? የሚለውን ጭብጥ በመጀመሪያ እንመለከታለን። በኢትዮጵያ የንግድ ሕግ ባለአክሲዮን ለሚለው ጽንሰ ሐሳብ ትርጉም አልተሰጠውም። ይሁን እንጂ

ባለአክሲዮን ከሚለው ቃል አገባብ እንኳ ብንጀምር “ባለአክሲዮን” ማለት አክሲዮን ያለው ማለት መሆኑን መረዳት እንችላለን። ባለአክሲዮን መሆን ከሚቻልባቸው መንገዶች አንዱ አክሲዮን መግዛት ነው። ከሣሾች ከአፍሪካን ኢንጂነርስና ኮንትራክተርስ አክሲዮን ማግበር አክሲዮን ገዝተዋል። ለመግዛታቸውም የገዙበት የአክሲዮን ሠርቲፊኬት በማግበሩ ቦርድ ዳይሬክተር (ማኔጂንግ ዳይሬክተር) ተፈርሞ ከማግበሩ ተሰጥቷቸዋል።

የተሰጧቸው የአክሲዮን ሠርቲፊኬቶች በማስረጃነት የቀረቡ ሲሆን ሰነዶቹ በቂ ማስረጃ አይደሉም ወይም ሕጋዊ አይደሉም የሚል ክርክር አልቀረበባቸውም። አክሲዮኖቹን ለመግዛት የተደረገው ውልም በከሣሾችና በማግበሩ የተደረገ ሲሆን የማግበሩ ቦርድ ዳይሬክተር ተቀብለው የፈረሙበት በመሆኑ በአንድ በኩል በገዢዎች (በከሣሾች) በሌላ በኩል በማግበሩና በአመራር አባላት ጭምር ስምምነት የተደረሰበት ሰነድ በመሆኑ በእነዚህ ወገኖች መካከል ተፈጻሚነት ይኖረዋል። ውሉም ተፈጻሚነት የማይኖረውና መብት ሊያስገኝ የማይችል ለመሆኑም ክርክር አልቀረበበትም። የስምምነቱ ውጤትም አክሲዮን ገዢዎችን ባለአክሲዮን በማድረግ የባለአክሲዮን መብቶችን ለመጠቀም የሚያስችላቸው ሲሆን ግዴታዎችንም ለመፈጸም ያስገድዳቸዋል።

በ1ኛ ተከሣሾች በኩል የቀረበው መሠረታዊ ክርክር ሺር ሠርቲፊኬት የተሰጣቸው ሁሉ ባለአክሲዮን ሊሆኑ አይችሉም የሚል ሲሆን ይህም ነጥብ ቢሆን ሠርቲፊኬቶቹ ባለአክሲዮን ሊያደርጉ የማይችሉበትን ምክንያት በግልጽ የማያስረዳ በመሆኑ አሳማኝ ካለመሆኑም በላይ ሕጋዊ ሺር ሠርቲፊኬት የያዙ ሁሉ ባለአክሲዮን ለመሆን እንደሚችሉ እና የመመስረቻ ጽሑፍና ደንቡ የተሻሻለበት ውሣኔ ከመመዝገቡ በፊት ባለአክሲዮን ሊኖር እንደሚችል ከንግድ ሕግ ቁጥር 342 (2) 389 (2) 399 (2) እና 466 ድንጋጌዎች ብቻ እንኳ ለመረዳት ይቻላል። ሌላው የ1ኛ ተከሣሽ መሠረታዊ ክርክር የማግበሩ ካፒታል ከፍ እንዲል፤ የባለአክሲዮኖች ቁጥር ከአስራ አንድ መሥራች ባለአክሲዮኖች በላይ እንዲሆን ተወስኖ ውሣኔው በማግበሩ መተዳደሪያና መመስረቻ ጽሑፍ ገብቶ እንዲሻሻል ከተደረገ በኋላ በንግድ ሕግ ቁጥር 323 መሠረት አልተመዘገበም የሚል ነው። በንግድ ሕግ አንቀጽ 464 (1) ላይ የማግበሩን ዋና ገንዘብ አዲስ አክሲዮኖችን በማውጣት ለመጨመር እንደሚቻል የተመለከተ ሲሆን በዚህ መንገድ ከሣሾች የገዟቸው አክሲዮኖች መውጣታቸውና ገንዘቡ መጨመሩ አልተካደም። በንግድ ሕግ አንቀጽ 468 እና 478 (2) እንደተመለከተው አክሲዮኖቹ ሲወጡ ማግበሩን ለማቋቋም ተፈጻሚ የሚሆኑትን ድንጋጌዎች መሠረት አላደረጉም ወይም ስለ ዋናው ገንዘብ አጨማመር በጥሬ ገንዘብ አክሲዮን ለመግዛት መጻፍ በሚፈጸምበት ጊዜ በንግድ ሕግ ቁጥር 312 (3) እና ከ319 - 322 የተሰጡት ውሣኔዎች አልተፈጸመባቸውም የሚል የፍሬ ነገር ክርክር አልቀረበም። ያከራከረው የዋናውን ገንዘብና የባለአክሲዮኖቹን መጠንና ቁጥር ከፍ ለማድረግ ተወስኖ በንግድ ሕግ 323 መሠረት አልተመዘገበም፤ በማስታወቂያም አልወጣም የሚለው ነው። በ23/4/1985 ዓ.ም. የማግበሩ መሥራች አባላት በተገኙበት ስብሰባ የማግበሩ ዋና ገንዘብ አዲስ አክሲዮኖችን በመሸጥ ከፍ እንዲል የወሰኑ

ለመሆናቸው መዝገቡ ያስረዳል። የማኅበሩ ዋና ገንዘብ በአዲስ አክሲዮን ገዢዎች ከፍተኛ ሲል በአንፃሩም የባለአክሲዮኖች ቁጥር ከፍ ማለቱ የማይቀር ነው። ከፍ ለማለቱም ከስብሰባው በኋላ የተዘጋጁት የአክሲዮን ሠርተፍኬቶች ያመለክታሉ። በእርግጥ በንግድ ሕግ ቁጥር 464 (1) እንደተደነገገው የአክሲዮን ማኅበር የማኅበሩን ዋና ገንዘብ የሚጨምረው አዲስ አክሲዮኖችን በማውጣት ሲሆን እንደዚህ ዓይነት ውሳኔ በሚተላለፍበት ወቅት ውሳኔው በማኅበሩ መመሥረቻ ጽሑፍና በመተዳደሪያው ደንብ ላይ ለውጥ ስለሚያመጣ በንግድ ሕግ ቁጥር 462 (2) መሠረት ውሳኔው በንግድ ሕግ ቁጥር 224 ላይ በተመለከተው ድንጋጌ መሠረት መመዝገብና በማስታወቂያ መውጣት አለበት።

ሕጉ መመዝገብና በጋዜጣ መውጣት አለበት ብሎ የሚደነግገው የተሸጡትን ሼሮች ሳይሆን ማኅበሩ ሼሮችን ለመሸጥ መወሰኑን በመሆኑ አግባብነቱ ለማኅበሩ በመሆኑ ይህ ውሳኔ በንግድ ቢሮ ያለመመዝገብና በጋዜጣ ማስታወቂያ ያለመውጣቱ ውጤት ማኅበሩ የሸጣቸውን አክሲዮኖች ሕጋዊነት ሊያሳጣቸው አይችልም። በእርግጥ ማኅበሩ ሲመሠረት ባይመዘገብና በጋዜጣ ለሕዝብ ይፋ ባይወጣ ኖሮ በንግድ ሕግ አንቀጽ 223 መሠረት ማኅበሩ የሕግ ሰውነት ሊያገኝ ስለማይችል የሚሸጣቸው ሼሮች ዋጋ ያጡ ነበር። ነገር ግን የአፍሪካ ኤንጂነርስና ኮንትራክተርስ አክሲዮን ማኅበር ሲመሠረት የተመዘገበና በጋዜጣ ማስታወቂያም ለሕዝብ ይፋ የወጣ በመሆኑ ሕጋዊ የአክሲዮን ሽያጮችን ሊያካሄድ ይችላል። በመሆኑም የአዳዲስ ሼሮች ሽያጭ ውሳኔ ባለመመዝገብና በጋዜጣ ይፋ ባለመውጣቱ ሕጋዊ በሆነው የአክሲዮን ማኅበርና በገዢዎች መካከል ያለውን የሽያጭ ግዢ ውል ሕጋዊነት አያሳጣም። በመሠረቱ የአዲስ ሼሮች ሽያጭ ውሳኔ መመዝገብና በጋዜጣ መውጣት ያለበት ለሶስተኛ ወገኖች ጥቅም ሲባል ለመሆኑ የንግድ ሕግ ቁጥር 219 (1) እና ቁጥር 221 (4) ያስረዳሉ። ስለዚህ ምንም እንኳን የአዳዲስ ሼሮች ሽያጭ ውሳኔ ለሶስተኛ ወገኖች ጥቅም ሲባል ባይመዘገብና በጋዜጣ ማስታወቂያ ባይወጣም የአክሲዮኖች ሽያጭ በአክሲዮን ማኅበሩና በገዢዎች መካከል ሕጋዊ ሽያጭ ናቸው። ከዚህ በተጨማሪ፤

- በተሸጡት አዳዲስ አክሲዮኖች ላይ የማኅበሩ የቦርድ ሊቀመንበር በንግድ ሕግ ቁጥር 330 መሠረት በመፈረማቸውና በዚህ አንቀጽ ላይ የተዘረዘሩት መስፈርቶች ማኅበሩ በሸጣቸው አዳዲስ አክሲዮኖች ላይ የሰፈሩ በመሆኑ፤
- በንግድ ሕግ አንቀጽ 331 መሠረት አክሲዮኖቹ እንዲመዘገቡ የተደነገገው በማኅበሩ የአክሲዮኖች መመዝገቢያ ላይ በመሆኑ ማኅበሩም የሸጣቸውን ሼሮች በመዝገብ ላይ በማስፈሩ፤
- አዳዲስ ባለአክሲዮኖች ከሆኑት መካከል ማኅበሩ ግንቦት 19/1987 ዓ.ም. ባደረገው ጠቅላላ ስብሰባ ቃለ ጉባዔ ላይ

በቁጥር 4.5 እንደተመለከተው የቦርድ አባል ሆነው እንዲሰሩ በመወሰነና በንግድ ሕግ ቁ. 347 (1)ም መሠረት የማኅበሩ አስተዳደር ሥራ ለማኅበርተኞች እንጂ ለሌላ ሊሰጥ አይችልም ተብሎ በመደንገጉ፤ ማኅበሩ አዳዲስ ባለአክሲዮኖችን እንደ ማኅበርተኞች መውሰዱን ስለሚያመለክትና፤

- እንዲሁም ከላይ በተጠቀሰው ቃለ ጉባዔ ቁጥር 4.3 ላይ የእስካሁን የጠቅላላ ባለአክሲዮኖች ስም ዝርዝር ወደ ንግድ ቢሮ እንዲተላለፍ፤ ስምምነት ላይ የተደረሰ በመሆኑ፤

ምንም እንኳን የተሸጡት አክሲዮኖች ስለመሸጣቸው ውሳኔው በንግድ ቢሮ ባይመዘገብና በጋዜጣ ማስታወቂያ ባይወጣም የተሸጡት ሼርች ሕጋዊ የሼር ባለመብትነት የሚያስገኙ ናቸው፡፡

ሁለተኛውን ጭብጥ በተመለከተ አንደኛ ተከሣሾች በተለያዩ የስሌት አማራጭ እንዳስቀመጡት የከሣሾች የአክሲዮን መጠን በመቶኛ ሲቀመጥ 18.33% ወይም 17.38% ወይም 13.12% እንደሆነ አስረድተዋል፡፡ ስለዚህም በዚህ ስሌት መሠረት ከሣሾች ከ10% በላይ የማኅበሩን አክሲዮን የያዙና የዋናው ገንዘብ ባለአክሲዮኖች መሆናቸው ታምኗል፡፡ የጨመረው ዋና ገንዘብ አለመመዝገብና በማስታወቂያ አለመውጣት የሶስተኛ ወገኖችን ጥቅም የሚመለከት ከሚሆን በቀር የአክሲዮን ሽያጭን ውል የፈጸሙትን ተዋዋዮች መብትና ግዴታ አይነካም፡፡ በሌላ በኩል፤ የንግድ ሕግ አንቀጽ 365ን እስመልክቶ የቀረበው ክርክር በዚህ መዝገብ ላይ ማኅበሩ በማኅበሩ አስተዳዳሪዎች ላይ ያቀረበው ክስ ስለሌለ አግባብነት የለውም፡፡ ስለዚህ፤

- በንግድ ሕግ ቁጥር 391 (2) መሠረትና በመተዳደሪያ ደንቡ አንቀጽ 8 ንዑስ አንቀጽ 1.2 መሠረት ከሣሾች ፍርድ ቤቱን ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራ ለመጠየቅ ስለሚችሉ፤
- በመተዳደሪያ ደንቡ አንቀጽ 8 (1) ንዑስ አንቀጽ 1.1 መሠረትና በንግድ ሕግ አንቀጽ 375 (1) መሠረት ቢያንስ በዓመት አንድ ጊዜ የባለአክሲዮኖች ጠቅላላ ጉባዔ መደረግ ስላለበት፤
- ይህንንም ለማድረግ ከሣሾች የቦርዱን ሊቀመንበር መስከረም 22 ቀን 1988 ዓ.ም. እና መስከረም 30 ቀን 1988 ዓ.ም. እንዲሁም አዲተሩን ጥቅምት 13 ቀን 1988 ዓ.ም. በደብዳቤ ጠቅላላ ጉባዔ እንዲጠራ ጠይቀው አዎንታዊ መልስ ስላላገኙ፤

ጠቅላላ የባለ አክሲዮኖች ስብሰባ እንዲጠራ ለፍርድ የቀረበው ጥያቄ አግባብነት ያለው ሲሆን የቀሩትን ጥያቄዎች (ክሶች) በተመለከተ ግን ሥልጣኑ የጠቅላላው ጉባዔ ስለሆነ ፍርድ ቤቱ የሚያስተናግዳቸው አይደሉም፡፡

የአዲተሩን ተጠሪነት በተመለከተ አዲተሩ በንግድ ሕግ አንቀጽ 380 (1) መሠረት ሥራቸውን በሚፈጽሙት ጊዜ በሚያደርጉት ጥፋቶች ኃላፊ የሚሆኑት ለማኅበሩና ለሶስተኛ ወገኖች ነው እንጂ ለማኅበርተኞቹ አይደለም። የንግድ ሕግ ቁጥር 380 የሚለው “ለማኅበሮቹና” እንጂ “ለማኅበርተኞቹ” አይደለም። በእንግሊዝኛው ደግሞ በግልጽ “to the company” ተብሎ ተገልጿል።

በተጨማሪም በመተዳደሪያ ደንቡ አንቀጽ 7 ንዑስ አንቀጽ 7(6) በተደነገገው መሠረት አዲተሮቹ ሥራቸውን በማያከናውኑበት ጊዜ ለሚያደርሱት ጉዳትና ጥፋት ተጠያቂ የሚሆኑት ለማኅበሩና ለሶስተኛ ወገኖች ነው። በመሆኑም ከሣሾች የማኅበሩ አዲተር ሁለተኛው ተከሣሽ “ኃላፊነታቸውን በንግድ ሕግ አንቀጽ 377 (1) እና (2) መሠረት ያልተወጡ በመሆናቸው ከተሾሙበት ጊዜ አንስቶ ማኅበሩ ላይ ለሚደርሰው ጉዳት በንግድ ሕግ አንቀጽ 380 መሠረት ተጠያቂ እንዲሆኑ እንዲያዝ በማለት ያቀረቡት ክስ ማኅበሩን በመወከል በማኅበሩ ስም የቀረበ ባለመሆኑ ተቀባይነት የለውም። በመሆኑም፤

በፍ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 307 መሠረት የአክሲዮን ማኅበሩ የቦርድ አባላት አስቸኳይ የባለአክሲዮኖች ጠቅላላ ስብሰባ እንዲጠሩ ፈርደዋል።

ትዕዛዝ

ወጪና ኪሳራን በተመለከተ ዝርዝር ሲቀረብ በፍ.ብ.ሥ.ሥ.ሕ.ቁ. 463 እና 464 መሠረት ተመርምሮ ይወሰናል። መዝገቡ ተዘግቷል፤ ወደ መዝገብ ቤት ይመለስ። ይህ ፍርድ ዛሬ ኅዳር 9 ቀን 1989 ዓ.ም. አዲስ አበባ ተሰጠ።

J U D G M E N T S   C O L U M N

FEDERAL SUPREME COURT

CIVIL BENCH

Appellant: Welete Mikael Yoseph

Respondents: 1. Azaletch Negash
2. Meseret Kebede (*in absentia*)

C. App. F. No. 885

Acknowledgment of paternity – C.C. Art. 748 – Judicial declaration of paternity – Revised Family Code Art. 143 – Opposition – Civ. Pro. C. Arts. 358, 359 and 360.

The present appellant brought an action before the High Court seeking judicial declaration of her child born out of wedlock. The Court granted her application and declared her child as the daughter of the late Major Wubishet Wolde Amanuel. The present respondents appeared in opposition to the judgment claiming that the deceased was not survived by any of his children and that, in his will, he left his entire estate to his grand-children whom they represented. The present appellant was duly summoned to appear in answer to the opposition and, after hearing her reply, the Court reversed its former decision and ruled that the evidence adduced by the present appellant do not sufficiently prove the existence of paternal filiation as required by the law. The present appeal was brought against this decision.

Held: Decision of the High Court affirmed.

Under Article 143(e) of the Revised Family Code, it is stated that judicial declaration of paternity may be obtained "where the person claimed to be the father of the child has participated in the maintenance, care and education of the child in the capacity of a father." Occasional assistance to the child in the form of cash and clothing does not amount to "maintenance *or* care" within the meaning of the provision. (*Note that the Amharic version uses "or" instead of "and", as in the English version*).

FEDERAL SUPREME COURT

CRIMINAL BENCH

Appellant: Ato X

Respondent: Public Prosecutor

Cr. App. F. No. 5301

Homicide in the first degree – P.C. Art. 522 (1)(a) – Homicide in the second degree – P.C. Art. 523 – Theft – P.C. Art. 630 – Statements made to the police during interrogation – Cr. Pro.C. Art. 27 – Confessions – Cr. Pro.C. Art. 35 – Power of the court to convict for an offence for which the accused could have been alternatively charged – Cr. Pro.C. Art. 113 (2).

Appellant and the deceased agreed to pass the night together in a room at a hotel in which the deceased served as a waitress. While in bed, they soon ran out of condoms and the appellant proposed unprotected sex. The deceased mentioned the risks involved and suggested that he refrain but did not persist. After it was all over, she informed him that she is a carrier of the AIDS virus and is after men for revenge, whereupon, he fell upon her and repeatedly struck her on the neck with his fist and at last strangled her to death. He then fled the scene after removing 50 Birr

(6 USD approx.) from her suit pockets. The High Court found him guilty of aggravated homicide, as charged, and of theft, an offence for which he was not charged, and sentenced him to life imprisonment. The present appeal was lodged against this decision.

Held: Conviction for theft quashed and conviction for aggravated homicide reduced to one for homicide in the second degree. Sentence accordingly reduced to a term of ten years rigorous imprisonment.

FEDERAL HIGH COURT

CIVIL DIVISION

Plaintiffs: 1. Amare Wedajo on behalf of other shareholders and on his own
2. Bogale Asfaw 3. Terefe Mengesha 4. Nigussie Mekuria.

First Defendants: 1. Shiferaw Bizuneh 2. Zewdu Meshesha
3. Adela Leulseged 4. Tesfaye Asfaw
5. Shibiru W/Giorgis.

Second Defendant: Aweke G/Selassie (not in attendance)

C. F. No. 1313/88

Share companies – Investigation into the position of a company by a court order – Who may request investigation? – Com. C. Art. 381 and 382 – Shareholders' General Meetings – Calling of a General Meeting by the court at the behest of shareholders – Com. C. Art. 391 – Replacement of directors – Com. C. Art. 351 – Meaning of the term "shareholder" – Issue of share certificates – Subscription of new shares – Com. C. Arts. 478 (2), 312 (3) and 319-324 – Effect of non-registration of modifications in the memorandum of association on the validity of shares issued – Com. C. Arts. 342(2), 389(2), 399(2), 323, 219(1) and 221(4) – Liability of auditors for fault – To whom liable? – Com. C. Art. 380.

This is an action brought by a group of shareholders against the Directors and Auditor of their company seeking an order of the court for: an investigation on the company's state of affairs, the removal from office of its Board of Directors, and the convening of the General Meeting of the shareholders of the company under an independent chairperson. First Defendants contend that plaintiffs are not "shareholders" within the meaning of the law as the share certificates they hold were issued prior to the registration of the modified Memorandum of Association of the company. They also contend that plaintiffs are not entitled to request the calling of a General Meeting as the shares they own do not represent one tenth of the company's share capital. The Second Defendant contends that, as an auditor, he is liable for faults committed in the discharge of his duties only to the company and not to its individual shareholders.

Held: For the plaintiffs. A General Meeting of shareholders ordered.

- The rules relating to registration and publicity of modifications in the memorandum of association of a share company following an increase in capital by issuing new shares are primarily designed for the protection of third parties and do not affect pre-existing rights and obligations between the company and individual shareholders established through the sale and purchase of shares.

- Auditors are civilly liable for any loss occasioned by the exercise of their duties only to the company and third parties. Individual shareholders do not, in this regard, have the standing to institute proceedings against them.

